

De kroning van Reynaert

Zeven! Reeds lang droomden wij ervan de lange en moeilijke vertaling van *Le couronnement de Renart* op te nemen. Toen Paul van Keymeulen me meldde dat hij de hele *Roman de Renart* had vertaald, een prestatie die in het Nederlandse taalgebied alleen maar te vergelijken is met Van Altena's *Roman van de Roos*, heb ik de suggestie gedaan om toch nog voor de vertaling van *Le couronnement de Renart* te gaan. Een late, moeilijke tekst uit de epigonentraditie van de *Roman de Renart*, waarvan gezegd wordt dat hij weinig poëtische kracht heeft. Toch is de tekst belangrijk in de Reynaerttraditie, onder andere omdat Louis Paul Boon er zijn *Wapenbroeders* – fantastische Reynaertroman uit 1955 – mee afsluit. Die tekst (in de versie van L.P. Boon) was in 1998 tweemaal zeer prominent aanwezig tijdens twee grote massaspektakels in Groningen (*Van alle tijden*) en Hulst (het *Reynaertspel* tijdens de *Reynaerts historische week*). Vooral de scène waarin Hugo Metsers jr. als een meedogenloze rode schurk een boer verdrinkt door hem zo lang en zo vaak steeds maar weer onder water te duwen, hangt nog steeds in het geheugen. Je werd er als toeschouwer even ongemakkelijk van als bij wrede folteringen in Niemandsland en ander oorlogsgebied.

Ik was erg gelukkig toen Paul van Keymeulen mij meedeelde dat hij in Australië na een zoektocht op het internet een reprint van een van de edities van de tekst had kunnen bemachtigen en dat hij de tekst zou vertalen. Meteen presenteert dit tijdschrift opnieuw (zoals vele van Van Keymeulens vertalingen) een absolute primeur in vertaling. Voor het eerst in de geschiedenis wordt deze tekst in het Nederlands bereikbaar, zelfs voor hij in het modern Frans volledig beschikbaar is. In de Pléiade-editie heeft men slechts de publicatie van een fragment aangedurfd. In een volgend nummer maken wij kennis met de man die al enkele jaren circa twintig procent van de kopij van dit tijdschrift voor zijn rekening neemt.

Dit eerste nummer van de negentiende jaargang van *Tiecelijn* heeft nog andere bijzonder boeiende bijdragen van uitmuntende specialisten. Amand Berteloot vond treffende intertextuele referenties in de *Reynaert en Ogier van Denemerken*. Paul Wackers loodst ons op een heldere manier doorheen de moeilijke materie van de Middelnederlandse bestiaaria. De bijdragen van Wackers (in 2003 te Sint-Niklaas tijdens het Louvain-la-Neuve-congres) en Berteloot (in 2005 te Münster) waren sleutelbijdragen tijdens de internationale congressen van de International Reynard Society. Wackers stelt de vier bekende Middelnederlandse beestenboeken voor en bespreekt twee moderne vertalingen en twee rijk gedocumenteerde websites.

Willy Feliërs onderzocht een negentiende-eeuwse centsprent uit het Turnhoutse fonds Glenisson-Van Genechten en zocht verder in de zeventiende eeuw naar de oorspronkelijke bronnen ervan, de prenten van de Antwerpse meesters E. Quellijn de Jongere en J.C. Jegher. Om de kwaliteit van de afdruk van de centsprent zo optimaal mogelijk te houden, is een aparte kleurendruk op ware grootte aan dit nummer toegevoegd.

Marcel Ryssen tot slot, interviewde regisseur Jaak van der Helst en schetst zo een zeer recente vorm van naleving van de middeleeuwse Reynaertmaterie. Van der Helst speelde in 1973 de hoofdrol in het Sint-Niklase Reynaertspel van regisseur Marc Liebrecht. In 1985 en 1992 nam hij zelf de regie in handen. Wij documenteren de bijdrage met historisch fotomateriaal uit het Stadsarchief Sint-Niklaas.

Rik van Daele

■ Paul Wackers

Beestjes, beestjes, allemaal beestjes. Een rondgang door de middeleeuwse bestiariumtraditie

Inleiding

We kennen allemaal krokodillentranen en ongelikte beren, maar er komt geen krokodil voor in *Van den vos Reynaerde* en Bruun is wel een ongelikte beer, maar uit het verhaal wordt niet duidelijk waarop die uitdrukking gebaseerd zou kunnen zijn. Toch komen krokodillentranen en ongelikte beren wel degelijk uit de middeleeuwen, maar uit een heel ander type teksten over dieren dan uit dierverhalen zoals *Van den vos Reynaerde*. Ze komen uit de zogenaamde bestiariumtraditie. Daarin is te vinden dat krokodillen tranen vergieten terwijl ze hun slachtoffers verslinden en dat berinnen geen babyberen baren maar klompjes vlees die ze na de geboorte geduldig met hun tong in de vorm likken. Die informatie is zo wijd verspreid geraakt en zo lang blijven voortleven dat in onze moderne woordenschat krokodillentranen nog steeds vals verdriet aangeven en een ongelikte beer iemand die nog niet opgevoed of gedisciplineerd is. De bestiariumtraditie is echter tegenwoordig veel minder algemeen bekend dan het dierenverhaal. Daarom wil ik in dit artikel die fascinerende traditie in grote lijnen schetsen, waarbij ik ook een aantal manieren zal bespreken waarop daarover meer informatie te verwerven is.

De Physiologus en de bestiariumtraditie

Kenmerkend voor de bestiariumtraditie is dat aan de eigenschappen of het gedrag van wezens (meestal landdieren, maar het kan ook gaan om vogels, vissen, stenen en planten) een geestelijke – of in moderne termen: ‘overdrachtelijke’ – betekenis wordt toegekend. Deze neiging om biologische kennis met het geestelijk leven van mensen te verbinden, treffen we in de geschriften uit de oudheid niet aan. Die neiging ontstaat pas binnen het christendom. De oudste en meest invloedrijke tekst waarin we deze benadering terugvinden is de *Physiologus*. Dit is een oorspronkelijk Griekse tekst die in Alexandrië ontstaan is, misschien al in de tweede eeuw van onze jaartelling, maar ten laatste in de vierde. In die tijd was Egypte in moderne termen een multiculturele samenleving. Er ontstonden allerlei teksten waarin klassiek, joods en christelijk gedachtegoed tot een nieuwe soort eenheid werd verweven. Dit geldt ook voor de *Physiologus*. In deze tekst komen we gegevens tegen die ook in de Griekse of Romeinse biologie voorkomen, maar het doel van het boek is de christelijke leer te ondersteunen door het bespreken van de geestelijke betekenis van wezens, die merendeels in de Bijbel voorkomen. De tekst bestaat uit een vijftigtal korte ‘hoofdstukjes’. Die beginnen meestal met een Bijbeltekst en eindigen met een zin als: ‘Schoon gesproken heeft de Natuurkenner (= ‘Physiologos’ in het Grieks) over de ...’. Aan deze afrondende formule dankt de tekst zijn naam.

Daartussen worden een of meer eigenschappen besproken en daar wordt een betekenis aan verbonden.

Een representatief voorbeeld is het hoofdstuk over de sirenen en de centauren. Dat begint met Jesaja's uitspraak dat spoken, sirenen en egels reidansen uitvoeren in Babylon (*Jes.* 13, 21-22). Vervolgens worden beide wezens beschreven: sirenen zijn half vrouw en half vogel, centauren half man en half paard. Deze wezens staan voor die mensen die schijnbaar vroom en rechtschapen spreken, maar tweedracht en ketterijen veroorzaken en de harten van de onschuldigen in verwarring brengen. De dubbelheid van de wezens is een beeld van de dubbelheid van bepaald menselijk gedrag.

Hier is de betekenis moreel van aard. Meestal echter is ze meer op religie en het bovennatuurlijke gericht. Dit is goed te illustreren aan het hoofdstuk over de vos. Over dat dier vertelt de *Physiologus* dat het zeer listig is. Als de vos honger heeft, smeert hij zich in met rode modder zodat hij bebloed lijkt, gaat op zijn rug liggen en doet of hij dood is. Aasvogels komen dan aangevlogen, strijken bij hem neer en willen hem opeten. Maar plotseling grijpt hij hen en verslindt ze. Deze vos is een beeld van de duivel die de zondaars (de aasvogels) verlost met aardse verleidelijkheden (zijn lichaam). Deze aardse zaken lijken wel goed, maar ze zijn slecht voor het zielenheil en leiden dus uiteindelijk tot de (geestelijke) dood. De gerichtheid op religieuze kwesties die we hier zien, is heel typisch voor de *Physiologus*. De geestelijke strekking betreft bijna altijd God of de duivel en het uiteindelijke lot van de mens in hemel of hel.

De Griekse *Physiologus* is enorm succesvol geweest. Hij heeft geleid tot vertalingen en bewerkingen in het Syrisch, Arabisch, Armeens, Koptisch en Ethiopisch en heeft op die manier lang doorgewerkt in het Midden-Oosten en in delen van Afrika en Azië. Er is ook een Latijnse vertaling die op zijn laatst in de zesde eeuw ontstaan is en die in West-Europa geleid heeft tot een aantal volkstalige versies.

In de loop van de tiende eeuw werd aan de Latijnse *Physiologus* materiaal toegevoegd uit de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla, geschreven in de zevende eeuw en daarmee de eerste (en uiteindelijk meest succesvolle) encyclopedie uit de middeleeuwen, en iets later nog uitgebreid met christelijke commentaren op het scheppingsverhaal en wetenswaardigheden uit laatklassieke bewerkingen van de *Naturalis historia* van de Romein Plinius (eerste eeuw na Christus) – de grootste collectie gegevens en weetjes over natuurlijke zaken uit de oudheid. Vanaf het moment dat *Physiologus*materiaal vermengd is met materiaal uit Isidorus spreken onderzoekers over bestiaaria. Deze overgang van *Physiologus* naar bestiaaria speelt zich in het Latijn af.

Geleidelijk wordt de inhoud van de Latijnse bestiaaria uitgebreid. Niet alleen worden de hoofdstukjes langer door toevoeging van allerlei extra materiaal, maar ook komen er steeds meer hoofdstukken die gewijd zijn aan nieuwe dieren bij. In de *Physiologus* treffen we vooral wezens aan die in de Bijbel voorkomen of – in elk geval vanuit West-Europees perspectief – een exotisch karakter hebben. De in bestiaaria toegevoegde dieren komen voor een groot deel uit de dagelijkse westerse werkelijkheid: runderen, schapen, ezels en met name ook heel veel vogels. In sommige bestiaaria worden daarnaast ook monsterlijke wezens besproken. Dit zijn wezens die gedeeltelijk menselijke en gedeeltelijk dierlijke trekken hebben, zoals de hierboven genoemde sirenen en centauren. Het uitgebreide type bestiaaria zou dus beter als een encyclopedie van bestaande wezens gekarakteriseerd kunnen worden dan als een 'dierenboek', wat de term bestiarium letterlijk betekent.

Deze ontwikkeling is verklaard vanuit een toenemende aandacht voor de werkelijkheid, maar die verklaring is slechts gedeeltelijk juist. De informatie over de dieren uit de eigen werkelijkheid komt namelijk vrijwel geheel uit boeken en is lang niet altijd realistisch. Zo wordt over de egel verteld dat hij in de oogsttijd naar een wijngaard gaat, druiven afrukt en dan over de grond rolt, zodat de druiven op zijn stevige vast gaan zitten. Zo neemt hij ze mee naar zijn hol om zijn jongen te voeden. Egels doen dit niet en deden het in de middeleeuwen ongetwijfeld ook niet. Maar de auteurs van bestiaaria zochten hun aanvullingen niet via eigen observatie. Ze haalden ze uit boeken. Zo komt het relaas over de manier waarop de egel voedsel verzamelt uit Plinius. Dit gedrag is niet typisch voor auteurs van bestiaaria. Vrijwel alle middeleeuwse auteurs halen hun materiaal uit al bestaande boeken. De middeleeuwse boekcultuur is erg 'naar binnen gericht'. Serieuze observatie van de natuur en de levende wezens en het schrijven daarover komt pas op gang in de loop van de zestiende eeuw en dan nog maar langzaam. Het moge duidelijk zijn dat het verschijnen van West-Europese dieren in de bestiaaria dus geen teken is van een modernere aandacht voor de werkelijkheid, maar van de behoefte om informatie uit verschillende belangrijk geachte bronnen in één zinvol verband bijeen te brengen.

Ook is het belangrijk te beseffen dat volgens middeleeuwse overtuiging de lessen in de bestiaaria niet door mensen verzonnen zijn, maar door God in de werkelijkheid zijn vastgelegd. God wil namelijk dat de mens op Hem gaat lijken om Hem zo – uiteindelijk in de hemel – te bereiken. Omdat de mens dit niet alleen kan, heeft God hem hulpmiddelen gegeven. God heeft zich uitgesproken in drie 'boeken': de Bijbel, de natuur/de wereld en de geschiedenis. Dit laatste doet hier niet terzake. Dat de Bijbel het woord van God is, heeft ook tegenwoordig geen toelichting nodig, al zal niet iedereen dit nu nog aannemen. Dat de natuur naar God verwijst, is een gedachte die ons vreemder is. Middeleeuwers echter menen dat alles in de werkelijkheid naar God verwijst. Hij heeft de dingen zo geschapen, dat ze deel zijn van de natuurlijke, materiële werkelijkheid en dat ze die in stand helpen houden. Als zodanig dienen ze mee voor het lichamenlijk welzijn van de mens. Daarom levert een lam wol en vlees.

Daarnaast echter zijn alle dingen ook tekens van een onzichtbare werkelijkheid. Dit wordt vaak uitgedrukt door de wereld een 'boek' te noemen en de dingen 'de woorden die Gods vinger daarin geschreven heeft'. Een lam is dus ook een verwijzing naar Christus, die zich voor onze zonden liet offeren. Het alledaagse 'gebruiskarakter' en het tekenkarakter bestaan tegelijkertijd. Het tweede is uiteindelijk belangrijker dan het eerste.

Dit principe werkt bij studie van de natuur. Het geldt ook bij studie van de Bijbel. Immers in de Bijbel worden allerlei natuurlijke dingen genoemd: de walvis die Jonas verzwolg, de slang die Adam en Eva verleidde, de eenhoorn, de draak uit de Apocalyps, etc. Ook deze dingen leren ons een goddelijke boodschap. Bijbelinterpretatie en natuurinterpretatie werken dus samen en ontwikkelingen op het ene terrein hebben gevolgen voor het andere. Wie zich bezig houdt met bestiaaria moet beseffen dat het om een genre gaat waarin de geestelijke betekenis dominant is en waarin de relaties met andere geestelijke literatuur veel sterker zijn dan de band met de werkelijkheid.

En toch is het niet geheel onjuist om in de verschillen tussen bestiaaria en *Physiologus* een toenemende aandacht voor de aardse werkelijkheid te bespeuren. Op de eerste plaats komen er in de latere bestiaaria hoofdstukjes voor waarin aan de beschrijving van de wezens en hun eigenschappen geen moralisatie wordt ver-

bonden. De egel bijvoorbeeld krijgt in de meeste Latijnse bestiaaria geen moralisatie, terwijl het ontbreken van een moralisatie in een hoofdstukje van de *Physiologus* ondenkbaar is. De band tussen 'biologische' informatie en geestelijke betekenis is dus wat zwakker geworden. (Men moet echter wel bedenken dat gebruikers de ontbrekende geestelijke betekenis zelf wel konden aanvullen als ze daar behoefte aan hadden. Dat dit ook echt gebeurde, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in het Franse bestiarium van Pierre de Beauvais de egel wel geestelijk geïnterpreteerd wordt, zie beneden.) Bovendien verschuift de aard van de betekenis. Zoals hierboven al is aangegeven handelt de *Physiologus* vooral over God en de duivel en over hemel en hel. Dat vinden we in de bestiaaria terug. Zo worden in sommige bestiaaria de sirenen niet alleen geduid als dubbelhartige mensen (zoals in de *Physiologus*, zie boven), maar ook als de duivel die mensen doodt door ze te verlokken met aardse weelde, zoals de sirenen de zeelieden lokken met hun gezang. Daarnaast echter komt in bestiaaria geregeld de interpretatie voor dat de sirenen staan voor hoeren die mannen tot armoede brengen en soms zelfs tot de dood (en die in elk geval een gevaar zijn voor hun zielenheil). Deze interpretatie van sirenen leidt ertoe dat ze vaak afgebeeld worden met een kam en een spiegel in hun handen: deze combinatie werd algemeen geassocieerd met wellust. Ook dragen ze vaak luxueuze en modieuze kleding en 'accessoires', al worden ze nog veel vaker naakt afgebeeld. Dit is een morele betekenis die bovendien betrokken is op een vrij specifieke maatschappelijke misstand. Morele duidingen domineren in veel bestiaaria boven religieuzen, en het soort concretisering dat hier voor de relatie sirenen- hoeren beschreven is, komt geregeld voor. Op betekenisniveau zijn bestiaaria dus meer met de aardse werkelijkheid bezig dan de *Physiologus*.

Intermezzo: twee schitterende bestiariumsites

De bestiariumtraditie bestaat voor een groot deel uit Latijnse handschriften, maar er zijn ook volkstalige versies overgeleverd. Voor ik het daarover ga hebben, wil ik twee Engelstalige websites bespreken, een die de traditie als geheel ontsluit en een die een compleet Latijns bestiarium ontsluit. De eerste is <http://bestiary.ca/>, een site die wordt onderhouden door de Canadees David Badke. De bedoeling van de site is zo veel mogelijk informatie over bestiaaria elektronisch te ontsluiten. De hoofdonderdelen zijn telkens een reeks pagina's over:

- het ontstaan van het bestiarium, de bronnen ervan, de doorwerking en de belangrijke auteurs (dit deel van de site kan het best benaderd worden via de 'introduction' of de 'encyclopedia');
- dieren die in bestiaaria voorkomen (via de pagina 'beasts');
- handschriften met bestiaaria (via 'manuscripts').

De site wil informatie ontsluiten voor wetenschappers. Niet alles is dus voor doorsnee-geïnteresseerden even interessant. Met name de technische informatie over handschriften zal door weinig leken boeiend worden gevonden. Maar de site bevat heel veel afbeeldingen. Wie een dier aanklikt, kan vervolgens kiezen voor de 'gallery' en krijgt zo een reeks afbeeldingen van het betreffende dier. Ook van een paar handschriften zijn (soms veel) afbeeldingen beschikbaar (eveneens via 'gallery'). Dit beeldmateriaal is fascinerend. Wie redelijk Engels leest kan zich bovendien via

de teksten snel een goed beeld vormen van wat bestiaaria over de afzonderlijke dieren zeggen. Wie meer wil weten over de complexe traditie van de bestiaaria – waarover hier helemaal niets gezegd is – kan daar relatief gemakkelijk een overzicht over krijgen door op de link ‘families’ te klikken in het derde deel van de ‘introduction’ (naar http://bestiary.ca/articles/family/mf_intro.htm).

De tweede site die ik wil voorstellen, ontsluit het zogenaamde *Aberdeen Bestiary*, een van de beroemdste bestiariiumhandschriften die op de Britse eilanden vervaardigd zijn. Zijn faam dankt het handschrift aan de prachtige afbeeldingen die het bevat. Deze site, <http://www.abdn.ac.uk/bestiary/bestiary.hti>, wordt onderhouden door de universiteit van Aberdeen, de bezitter van het handschrift, en geeft afbeeldingen van alle pagina’s van het handschrift, ook de pure tekstpagina’s. Die afbeeldingen zijn gekoppeld aan een weergave van de Latijnse tekst in moderne lettertekens en een Engelse vertaling. Bovendien wordt er bij vrijwel alle afbeeldingen commentaar gegeven. Deze site geeft op die manier een heel goed beeld van een bestiariium als geheel. Zo’n soort beeld is via studies of boeken met afbeeldingen feitelijk niet te verkrijgen omdat die de pagina’s met louter tekst altijd negeren. Anderzijds bevatten de meeste tekstedities van bestiaaria nauwelijks afbeeldingen. Ook de Aberdeenwebsite bevat allerlei materiaal dat voor geïnteresseerde amateurs onbelangrijk is (bijvoorbeeld over de productie en de aard van het handschrift zelf), maar de structuur is zeer overzichtelijk. Wie dus gaat kijken, is weinig tijd kwijt aan dingen die zij/hij niet wil zien. En de kwaliteit van de afbeeldingen is fantastisch...

Ter afsluiting van dit ‘elektronische uitstapje’ wel een waarschuwing. Het is niet toevallig dat het Aberdeen-bestiariium op deze manier ontsloten is. Het is een van de mooiste boeken die we uit de middeleeuwen nog over hebben. Het werk is echter niet representatief voor de bestiariiumtraditie als geheel. Er zijn nog meer prachtig uitgevoerde bestiaaria met veel illustraties, maar de meerderheid van de overgeleverde handschriften heeft of veel eenvoudiger illustraties, of alleen maar tekst. Van het laatste type handschrift kan men zich alleen een beeld vormen door naar bibliotheken te reizen en de originelen in te zien. De variatie in de kwaliteit van de illustraties is na te gaan door de afbeeldingen in de ‘bestiary-site’ van Badke te bekijken. Die zijn zeer gevarieerd.

Volkstalige ‘beestenboeken’

Nu terug naar de bestiaaria zelf. Zoals al gezegd zijn de meeste overgeleverde bestiaaria in het Latijn geschreven. Maar er bestaan ook volkstalige versies. Er zijn er een stel in het Frans, waarvan sommige in vrij veel handschriften zijn overgeleverd. Er zijn ook een redelijk aantal handschriften met een Italiaans bestiariium bewaard. Verder zijn er een Oudhoogduits, een Middelenegels en een Catalaans bestiariium bekend.

Wie zich een beeld wil vormen van de Franse traditie, na de Latijnse veruit de belangrijkste, kan dat sinds enige tijd in het Nederlands doen. Vorig jaar publiceerden Julia Szirmai en Reinier Lops een vertaling van twee Franse ‘bestiaires’, namelijk de korte versie van het bestiaire van Pierre de Beauvais en het zogenaamde *Bestiaire d’amour* van Richard de Fournival.¹ Het gaat om een deel van een reeks die belangrijke Oudfranse teksten toegankelijk wil maken voor iedereen die in de middeleeuwen geïnteresseerd is, maar geen Oudfrans kent. De deeltjes van deze

uiterst zinvolle reeks zijn eenvoudig maar smaakvol uitgegeven en beperken zich qua inhoud tot de kern: men krijgt heldere, goed leesbare en betrouwbare vertalingen in neutraal Nederlands, een beknopte inleiding en, waar nodig, aantekeningen over detailproblemen.

Dit deel over ‘beestenboeken’, zoals de vertalers het Oudfranse ‘bestiaire’ weer-geven, begint met een korte inleiding. Deze start met een bespreking van de *Physiologus*-bestiariumtraditie en vervolgt met de Franse overlevering, die gecon-centreerd is in de twaalfde en dertiende eeuw. Zij begint met drie versteksten, waar-van we de auteurs nog kennen: Philippe de Thau, Guillaume le Clerc de Normandie en Gervaise. Het beestenboek van Pierre de Beauvais is jonger dan deze versteksten en in proza. Dat is een normale situatie. Veel Latijns materiaal wordt in eerste instantie in volkstalige verzen vertaald – of beter gezegd: bewerkt – en pas na geruime tijd ook in volkstalig proza aangeboden. Dat komt omdat de volkstalige tradities oorspronkelijk oraal zijn en mondeling overgeleverd materiaal kan makkelijker onthouden worden als het in verzen is. Volkstalige toehoorders zijn dus aan versteksten gewend en krijgen geschreven (nieuw) materiaal in eerste instantie het liefst in een bekende vorm aangeboden.

In Frankrijk treedt de omslag van voornamelijk verzen naar voornamelijk proza in de dertiende eeuw op. Pierres beestenboek is deel van deze ontwikkeling. Het is een heel interessant beestenboek, want er bestaat een korte en een lange versie van. Men neemt aan dat beide voor 1218 ontstaan zijn en dat de korte versie de oudste is, maar zeker is dat laatste allerminst. Van Pierre, de auteur, weten we heel weinig. Hij was waarschijnlijk geestelijke in Beauvais en heeft behalve dit beesten-boek nog enkele andere teksten geschreven, meestal van theologische of morele aard.

De korte versie, die in het Nederlands vertaald is, bestaat uit 37 hoofdstukjes, voorafgegaan door een korte proloog, die als volgt begint:

Hier begint het boek dat men *Bestiaire* noemt; het heet zo omdat het spreekt van de aard der beesten, want ieder wezen dat God op aarde schiep, schiep hij voor de mens, om er een voorbeeld aan te nemen van geloof en trouw. Pierre heeft er lang aan gewerkt om dit boek uit het Latijn in het Frans te vertalen en schiep er genoeg in dit te doen, maar omdat rijm graag gebruik maakt van mooie woorden die de waarheid geen recht doen, schreef hij dit boek in proza...

(Szirmai en Lops, p. 19)

De eerste zin drukt het belang van de geestelijke betekenis van alle wezens uit. Mensen kunnen er geloof in en trouw aan God van leren. De tweede zin maakt duidelijk waarom Pierre proza gebruikt. Wie in verzen schrijft, doet de waarheid vaak geweld aan. Hij moet immers rijmen en daardoor soms zijn woordkeuze aanpassen. Dat levert wel mooie taal op, maar die kan gemakkelijk niet geheel betrouwbaar meer zijn. Dit is een van de standaardargumenten voor het overgaan op prozateksten in de volkstaal.

De hoofdstukjes van Pierres tekst zijn niet erg lang. De ‘biologische’ of ‘natuurlijke’ beschrijving van dieren en vogels is vrij kort. Meer aandacht wordt besteed aan de geestelijke uitleg. Daarbij worden veel vrome vermaningen en bijbelcitataten gebruikt. Ook dit maakt het belang van de geestelijke betekenis duidelijk. Pierres

tekst kijkt niet sterk af van wat in de Latijnse bestiaria gebeurt. Een kort citaat kan dus volstaan om zijn werk te karakteriseren. De wijze waarop de egel voedsel haalt voor zijn jongen (zie boven) wordt als volgt van een geestelijke duiding voorzien:

Jij, christen van God, hoed je voor de egel, het is de Duivel die vol stekels zit en vol valstrikken, want de zucht naar en het genot van wereldse zaken zitten in zijn stekels; pas op dat hij je niet tot prooi maakt voor de wilde dieren en dat je ziel niet leeg en dor is, zoals de wijnstok die achterblijft zonder druiven, en dat je straks niet zult roepen: 'Ik heb mijn wijngaard slecht bewaakt'.
(Szirmai en Lops, p. 29)

We zien hier dus net als in de *Physiologus* een 'theologische' duiding: de egel is de duivel. Daar wordt meteen een morele waarschuwing aan gekoppeld. De mens moet de duivel niet volgen, want dan zal het slecht met hem aflopen. Dat morele stuk wordt afgesloten door een bijbelcitaat. De uitspraak over het slecht bewaken van de wijngaard komt uit *Hooglied* 1, 6 en wordt hier toegepast op het verwaarlozen van de ziel.² Dit type duiding en deze stijl zijn representatief voor Pierres werk. Pierres beestenboek is het eindpunt van de traditionele Franse bestiaire-traditie.

Richard de Fournival maakt gebruik van deze traditie en hij vertelt over dezelfde dieren en over dezelfde eigenschappen, maar toch is zijn tekst geheel anders. Hij gaat niet langer over theologie of over het morele leven, maar over de erotische liefde tussen man en vrouw.

Van Richard weten we net als van Pierre niet veel. Hij was kanselier van de Notre Dame van Amiens in 1239 en stierf waarschijnlijk rond 1260. Hij was een geleerd man. Er zijn enkele werken van hem bewaard en hij is een van de eersten die het nieuwe aristotelische gedachtegoed, dat in de eerste helft van de dertiende eeuw de Latijnse wetenschap is gaan beheersen, in het Frans weergeeft. Zijn *Bestiaire d'amour* is ontzettend succesvol geweest. Het is in veel handschriften overgeleverd en heeft heel veel reacties opgeleverd, overigens niet allemaal positief (zie verder).

Richard gebruikt de dierenstof om een traktaat over de liefde te schrijven dat tevens bedoeld is als een verleiding van zijn geliefde. Hij begint zijn betoog met een citaat uit de *Metaphysica* van Aristoteles, dat zegt dat alle mensen van nature naar kennis verlangen. Kennis wordt in het geheugen opgeslagen en het geheugen kan langs twee wegen bereikt worden, via het woord en via het beeld. Zijn boek bevat woorden en beelden (Richard gaat dus uit van een geïllustreerde versie) en via zijn boek hoopt hij in het geheugen van zijn geliefde te blijven. Zijn boek is in proza, maar in dit geval niet omdat hij zo beter de waarheid zegt, maar omdat hij niet langer kan zingen. Hij heeft op deze traditionele manier (namelijk de liefdeslyriek) geprobeerd haar liefde te winnen, maar dat is mislukt. Daarom doet hij nu een allerlaatste poging haar liefde te verwerven via deze ongebruikelijke vorm. Dan volgen besprekingen van allerlei dieren en de duidingen van hun eigenschappen, maar die duidingen betreffen de gevoelens en gedragingen van mannen en vrouwen. Richard thematiseert allerlei elementen van het liefdesproces, zoals hoop en wanhoop, dienst, jaloezie, gevoelens van machteloosheid enzovoort. Soms waarschuwt hij zijn geliefde voor fout gedrag van mannen, maar vaker smeekt hij haar hem in liefde te aanvaarden. Een voorbeeld van dat laatste vinden we bij de leeuw. Leeuwenjongen worden dood geboren.

Op de derde dag stoot de vader een gebrul over hen uit en zo wekt hij hen tot leven. Zo denk ik ook (zegt Richard) dat, als jij mij zou willen terugroepen tot jouw liefde voor mij, dat voor mij het middel zou kunnen zijn om opgewekt te worden uit de dood, namelijk de liefdesdood, waaraan ik ben gestorven.

(Szirmai en Lops, p. 76)

Vaak is de tekst cynisch (bijvoorbeeld als de auteur spreekt over de hond die zijn eigen braaksel weer opeet: zo zou hij ook zijn vroegere liefdesaanzoeken weer willen inslikken. Ze hebben immers niks geholpen). Bovendien is de toon vaak egoïstisch en soms tamelijk vrouwonvriendelijk (bijvoorbeeld: de wezelin wordt zwanger via het oor en baart via de mond. Zo horen vrouwen liefdesverklaringen via het oor en beantwoorden die met wegeringen door de mond. Ze willen over alles spreken behalve over wat voor de minnaar het belangrijkste is).

Zo'n houding ten opzichte van vrouwen was in de volkstaal tamelijk nieuw. In de liefdeslyriek stelt de man zich altijd onderdanig op ten opzichte van zijn geliefde. Het is niet zeker of dat de reden is dat de tekst zo populair geworden is. Het is evident wel de reden waarom de tekst ook bestreden is, het felst en elegantst door een 'Antwoord' van de dame, waarin zij alle dieren die Richard heeft besproken, opnieuw aan de orde stelt, maar hun eigenschappen herinterpreteert. In veel handschriften komen beide teksten samen voor. De auteur van de tweede tekst is echter onbekend.

In het Nederlands

Keren we ons tenslotte tot de Nederlanden.³ Hoe stond het hier met de bestiariumentraditie? Die is in de Nederlanden zeker bekend geweest. In de beeldende kunst van deze streken vinden we namelijk vele uitbeeldingen van dieren zoals ze in de bestaria worden beschreven (bijvoorbeeld de eenhoorn die zich laat vangen door een maagd, de phoenix die uit zijn eigen as herrijst, de pelikaan die zijn eigen bloed geeft om zijn jongen te voeden). Bovendien weten we uit boekenlijsten dat in de veertiende eeuw sommige inwoners van Gent exemplaren van een bestiariument bezaten. Maar hierbij zou het ook om Franse of Latijnse teksten kunnen gaan. In elk geval, in het Middelnederlands is nauwelijks bestiariument materiaal overgeleverd. Wie een zo breed mogelijk beeld wil schetsen, moet het over vier teksten hebben (en over drie daarvan is eigenlijk niet eens zo heel veel te zeggen).

De eerste van die vier teksten is Jacob van Maerlants *Der naturen bloeme*. Jacob van Maerlant is een van de belangrijkste schrijvers in het Middelnederlands. Hij schreef in de tweede helft van de dertiende eeuw. Een groot deel van zijn werk is vervaardigd voor edellieden uit het gevolg van Floris V (1256-1296) of voor deze Hollandse graaf zelf. *Der naturen bloeme* is geschreven voor de Zeeuwse edelman Nicolaas van Cats. Het is een vereenvoudigende weergave in Middelnederlandse verzen van Thomas van Cantimprés encyclopedie *De natura rerum*, geschreven in Latijns proza. (Vergelijk de opmerkingen over de Franse bestiaires in verzen hierboven.) *De natura rerum* is een van de grote dertiende-eeuwse encyclopedieën. Dus ondanks al zijn vereenvoudigingen biedt Maerlant zijn lezers een tekst aan met een intellectueel niveau dat tot dan toe (we hebben het over circa 1270) in het Middelnederlands niet was vertoond.

Nu maakt het moderne onderzoek onderscheid tussen bestia en encyclopedieën, omdat encyclopedieën compleet willen zijn en zich in eerste instantie richten op wetenschappelijke kennis. Bestia zijn selectief en zijn vooral gericht op de betekenis (zoals hierboven al besproken is). Het zou dus meer voor de hand liggen om *Der naturen bloeme* een Middelnederlandse encyclopedie te noemen (en dat gebeurt ook). Maar, Jacob van Maerlant noemt zijn tekst zelf een bestiarium. In de proloog van *Der naturen bloeme* zegt hij namelijk dat hij beloofd heeft een bestiarium te schrijven en dat hij nu met genoegen zijn belofte zal inlossen.

Deze opmerking is niet zo vreemd als ze op het eerste gezicht lijkt. Maerlant heeft namelijk een selectie gemaakt uit zijn Latijnse bron. Thomas van Cantimprés boek behandelt de hele schepping. Het bevat dus bijvoorbeeld delen over de hemelen, over ziel en lichaam en over alle soorten wezens. Maerlant echter behandelt alleen de monsterlijke wezens, dieren, vogels, vissen en watermonsters, slangen, insecten, bomen en planten, wateren, juwelen en metalen. Dat is een inhoudsopgave die lijkt op die van de grotere bestia. Bovendien concentreert hij zich in ieder lemma op de hoofdzaken, vereenvoudigt hij vaak en geeft hij regelmatig moralisaties. En tenslotte heeft hij een zekere neiging om exotische elementen te benadrukken. Ten gevolge hier van vertoont *Der naturen bloeme* zowel kenmerken van een encyclopedie als van een bestiarium. De link met het laatste genre wordt nog versterkt doordat Thomas in zijn *De natura rerum* veel traditioneel bestiariummateriaal heeft opgenomen, dat daardoor ook voorkomt in *Der naturen bloeme*. De enige echte verschillen tussen *Der naturen bloeme* en een bestiarium zijn dat Maerlant niet systematisch moraliseert en dat hij veel aandacht geeft aan de medische en magische toepassingen van wezens, een aspect dat in de meeste bestia vrijwel afwezig is.

Het tweede Middelnederlandse bestiarium is nauw verbonden met Maerlants *Der naturen bloeme*. Als Maerlant in zijn proloog verteld heeft dat hij belofde een bestiarium te maken en die belofte nu zal inlossen, dan vertelt hij daarna dat Willem Utenhove, een goed bekend staande priester uit Aardenburg, al eerder een Nederlands bestiarium heeft gemaakt, maar dat was niet zo goed omdat de Franse bron ervan onbetrouwbaar was. Maerlant echter heeft zich gebaseerd op het werk van Albertus Magnus, de geleerde dominicaan uit Keulen, en daarom is zijn werk wel betrouwbaar.⁴

Uit Maerlants proloog kunnen we dus afleiden dat er voor 1270 een Middelnederlands bestiarium bestaan moet hebben dat geschreven is door een priester en dat gebaseerd was op een Franse bron. Deze priester leefde in Aardenburg, een kleine stad bij Sluis in het huidige Zeeuws-Vlaanderen, maar in de middeleeuwen behorend tot het graafschap Vlaanderen. Van deze priester weten we verder niets, want dit is de enige passage in het Middelnederlands die met zekerheid over zijn werk gaat. Willem Utenhove is dus niet meer dan een naam en zijn werk is hoogstwaarschijnlijk volledig verdwenen.

Het is duidelijk dat Maerlant probeert om de auteur positief te karakteriseren terwijl hij de tekst wil diskwalificeren. Hij geeft immers aan dat Willem een goede reputatie heeft maar stelt dat zijn tekst onwaarheden bevat omdat hij zich op een Frans voorbeeld gebaseerd heeft. Maerlants eigen werk is voornamelijk gebaseerd op Latijnse bronnen en hij zegt regelmatig dat hij die kiest omdat het Latijn de taal van de waarheid is. Daarentegen liegen de meeste Franse auteurs volgens Maerlant. Deze karakterisering door Maerlant van een andere Middelnederlandse tekst als leugenachtig vanwege de afhankelijkheid van het Frans is dus niet vreemd, maar past bij Maerlants algemene opvattingen. Het is wel merkwaardig dat hij Willem

Utenhove prijst. Meestal is hij namelijk ook negatief over de auteurs van Middelnederlandse teksten met een Franse bron. Het is niet duidelijk hoe deze uitzondering verklaard moet worden. Wel is duidelijk dat Maerlants wantrouwen ten opzichte van het Frans niet algemeen is. In feite zijn heel veel Middelnederlandse teksten op een Franse bron gebaseerd en de auteurs daarvan tonen geen enkel teken van twijfel over de betrouwbaarheid van hun bron als ze zich daarover uitspreken. Deze afhankelijkheid van het Frans geldt ook voor de twee 'echte' bestia-ria in het Middelnederlands. Beide zijn gebaseerd op het hierboven al globaal besproken *Bestiaire d'amour* van Richard de Fournival en niet op een Latijnse tekst.

De eerste Middelnederlandse tekst, een vertaling van de *Bestiaire d'amour*, is overgeleverd in het zogenoemde *Nederrijns moraalboek*. Dit is een van de oudste overgeleverde handschriften met Middelnederlandse teksten. Het boek is tegen het einde van de dertiende eeuw vervaardigd in het graafschap Gelre. De 57 miniaturen en de decoratie met bladgoud maken het heel kostbaar. Het moet voor de hoogste kringen van het graafschap gemaakt zijn, misschien wel voor de graaf zelf. Het *Nederrijns moraalboek* bevat drie prozateksten, telkens een vertaling, met name:

- van de Franse versie van Willem van Conches' *Moralium dogma philosophorum*, een traktaat over de vier kardinale deugden;
- van een Franse collectie spreuken en aforismen;
- van het *Bestiaire d'amour*.

Het is duidelijk dat deze codex een Franse achtergrond heeft. De drie teksten lijken het werk te zijn van één auteur. Alle vertalingen zijn uiterst getrouw en er wordt maar weinig toegevoegd of weggelaten. Opmerkelijk genoeg worden deze drie teksten, die voor moderne onderzoekers duidelijk verschillend zijn, in het *Nederrijns moraalboek* gepresenteerd als een eenheid. Om deze eenheid te bereiken verplaatste de maker van het boek een deel van de proloog van de *Bestiaire d'amour* naar het begin van het manuscript en bewerkte dat tot een inleiding op het boek als geheel. Dit kon gemakkelijk omdat de proloog van de *Bestiaire d'amour* begint met algemene reflecties over kennis en geheugen als algemene menselijke vermogens. Allereerst wordt gesteld dat het natuurlijk is voor mensen om kennis te begeren. Maar hoewel alles gekend kan worden, kan niemand alles kennen. Bovendien wisten de ouden vele dingen die niemand die tegenwoordig leeft op basis van zijn eigen intelligentie zou kunnen afleiden. Daarom heeft God aan de mensen het geheugen gegeven opdat alle ooit verworven kennis bewaard zou kunnen worden.

Er zijn twee deuren naar het Geheugen: Zien en Horen. Er leiden twee wegen naar die deuren, namelijk Afbeelding en Beschrijving. Deze mededelingen kunnen heel goed dienen als algemene introductie omdat ze zo globaal zijn en omdat het boek gedeeltelijk met miniaturen versierd is en dus materiaal biedt aan zowel Zien als Horen.

Na deze beschrijving van het belang van Geheugen en de rol van Horen en Zien, gaat de auteur over op de inhoud van het handschrift. Daarbij volgt hij de Franse versie van Willems traktaat over de kardinale deugden. Nieuwe zaken verdrijven oude uit de geest, zegt hij. Daarom is het nuttig om belangrijke dingen op te schrijven, zodat ze teruggeroepen kunnen worden in de geest. Wat hier geschreven zal worden, gaat over de juiste en verstandige manier van leven. Een moderne onderzoeker kan bepalen dat deze introductie is gebaseerd op delen van twee afzonderlijke teksten, maar wie het stuk zomaar leest, ervaart het als één introductie op een daarop volgende eenheid.

Op het eind van de vertaling van Willems traktaat stelt de compiler dat het belangrijker is goed te leven dan te lezen over hoe men goed moet leven. Daarom wil hij nu – voor het geval het voorafgaande te moeilijk of te lang was – een reeks spreuken geven in de hoop dat ook die op hun eigen manier een hulp zullen zijn om goed te leven. De inhoud van deze spreuken is inderdaad de correcte levenswijze. Inhoudelijk is er daarom geen echt onderscheid tussen de vertaling van Willems traktaat en die van de spreuken.

Aan het eind van de spreukenvertaling begint de vertaling van de *Bestiaire d'amour* direct en zonder verdere toelichting met een vergelijking: zoals er geen rook is zonder vuur, zo is er geen daad zonder wil. Vanaf het moment dat de auteur zijn vrouw voor het eerst gezien heeft, wilde hij haar beminnen en daarom zendt hij haar nu dit boek in de hoop dat ze aan hem zal denken als hij afwezig is, terwijl zij in het boek zit te lezen. De auteur pretendeert dus in de tekst dat hij zijn geliefde die tekst als manuscript gestuurd heeft en hij hoopt dat het lezen in het manuscript positieve gevoelens voor de auteur bij zijn lezeres zal oproepen. Dan volgt een korte herformulering van het belang van Geheugen, gevolgd door de mededeling dat deze tekst zijn laatste en uiterste poging is haar liefde te winnen. Daarna volgt de tekst het Franse origineel op de voet. Inhoudelijk is er enigszins een breuk tussen de spreuken en de *Bestiaire d'amour*-vertaling, maar door het hernemen van een thema uit de inleiding van het handschrift blijft er een inhoudelijke samenhang bestaan.

Deze inhoudelijke samenhang wordt ondersteund door de lay-out. De drie teksten worden niet gemarkeerd door rubrieken, opschriften of iets dergelijks. Hun begin wordt aangegeven op de wijze waarop meestal onderdelen van één tekst worden gemarkeerd. Ook 'typografisch' wordt de inhoud van het handschrift dus als een eenheid gepresenteerd.

In het *Nederrijns moraalboek* vinden we een Middelnederlandse vertaling van de *Bestiaire d'amour* dus zorgvuldig ingebed in een didactische en moraliserende context. Het boek als geheel geeft instructies en suggesties aan edelen, misschien vooral aan jonge edelen, over de juiste wijze van leven. Rechtvaardigheid, verstandigheid, gematigdheid en vrijgevigheid worden behandeld, net als eer én liefde. Het is daarbij niet duidelijk of de liefde nu voor de lezers van het boek aanbevolen wordt, zoals de vier kardinale deugden, of dat ze er juist voor gewaarschuwd worden. Maar dat bij een behandeling van de juiste levenswijze ook aandacht wordt besteed aan de liefde tussen man en vrouw, is volstrekt niet vreemd.

Er zijn ook andere manieren om met de *Bestiaire d'amour* om te gaan. Dit zal blijken uit de laatste te bespreken tekst.

Deze is slechts fragmentarisch overgeleverd en bestaat uit twee perkamenten bladen die in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bewaard worden. De bladen komen waarschijnlijk uit (het midden van?) de veertiende eeuw en bevatten fragmenten uit een berijmde adaptatie van de *Bestiaire d'amour* en de eerste tien regels van een Middelnederlandse bewerking van de *Ars amandi* van Ovidius. De tekst is geschreven door één hand en er is ruimte open gelaten voor negen miniaturen, maar deze zijn niet uitgevoerd.

Van de *Bestiaire d'amour*-adaptatie zijn maar 200 versregels overgebleven, maar die tonen al overduidelijk dat de auteur ervan niet de bedoeling had Richard de Fournivals tekst nauwkeurig te volgen. Hij verkort passages, verlengt andere, hij voegt op twee plaatsen nieuw materiaal toe en verandert er een ingrijpend. Deze versbewerking in het Nederlands heeft twee Franse voorgangers. Richard de

Fournival heeft zelf ook een versie in verzen vervaardigd, *Bestiaire d'amour en vers* genaamd, waarvan nog 350 verzen over zijn. Deze volgen de inhoud van de prozaversie tamelijk getrouw. De anonieme *Bestiaire d'amour rimé* echter heeft ingrijpende wijzigingen aangebracht in de inhoud en de ideologie van zijn voorbeeld. De Middelnederlandse tekst sluit niet aan bij de getrouwe versvertaling. Hij is ook geen omzetting van de bewerkende Franse vertaling, maar een eigen bewerking van de *Bestiaire d'amour* in proza, overigens vanuit een vergelijkbaar perspectief als dat van de *Bestiaire d'amour rimé*. Dat blijkt al uit een analyse van het begin van het Middelnederlandse fragment.

De opening in het Middelnederlands is deel van de opening van de tekst, namelijk van de reeks beelden die direct volgen op de proloog. In de proloog van de *Bestiaire d'amour* noemt Richard zijn tekst een *arrière ban*, een reserve legermacht voor een laatste wanhopige aanval. Hij ontwikkelt dit thema verder als hij zijn tekst echt laat beginnen. Bij deze oproep aan zijn dame moet hij krachtiger van expressie zijn dan de haan, even wanhopig als de hongerige ezel moet hij zich volledig inspannen om te baken. Beroofd van spraakvermogen als de wolf verwerpt hij de keus van de krekkel, die zijn leven verkwist met zingen, of die van de zwaan waarvan het mooiste lied een aankondiging van zijn dood is. Deze serie beelden toont de urgentie van Richards boodschap en bevat bovendien een impliciete verwerping van het zingen. Vroeger schreef Richard liederen, nu proza. Hij verwerpt de zwaan en de krekkel. Deze serie eindigt met het beeld van de hond die zijn eigen braaksel weer opeet. Richard wenst dat hij op dezelfde manier zijn vroegere smeekbeden aan zijn dame weer zou kunnen inslikken. Hij geeft dus een beeld van zichzelf als een impotente, mislukte zanger en minnaar. Tegelijkertijd geeft hij impliciet kritiek op de traditie van liefdeslyriek en op het concept van 'liefde als verlangen' of hoofse liefde dat deze traditie uitdraagt. Deze verwerping van de lyrische traditie en van de liefdesopvatting daarachter is een van de rode draden in de *Bestiaire d'amour* (zie ook hierboven).

In de *Bestiaire d'amour rimé* is de proloog anders opgezet. De auteur zegt bijvoorbeeld dat hij zijn tekst geschreven heeft uit liefde voor zijn dame. De proloog wordt gevormd door vrijwel dezelfde serie van dieren, maar in een andere volgorde. We vinden achtereenvolgens: de nachtegaal (in plaats van de krekkel), de zwaan, de wolf, de haan en de ezel. Het beeld van de hond die zijn braaksel weer opeet, is niet overgenomen. De nadruk is bovendien geheel verschillend. Nachtegaal en zwaan zijn nog steeds verbonden met het doodsmotief, maar nu worden deze beelden gebruikt om de angst van de dichter uit te drukken dat hij zijn werk niet zal kunnen voltooien. Er is geen oppositie tussen de lyrische traditie en deze tekst. De dichter ervaart zichzelf niet als onmachtig en er is geen kritiek op de 'hoofse liefde'.

Het Nederlandse fragment begint in de passage over de krekkel. Dan volgen nachtegaal, zwaan en hond. De volgorde van de dieren is dus vergelijkbaar met die in de *Bestiaire d'amour*. De Middelnederlandse tekst is echter uniek in de traditie van die tekst omdat hij zowel de krekkel als de nachtegaal bevat. Ook de ideeën over liefde en zingen die worden verwoord, zijn uitzonderlijk. In de Franse teksten sterven de krekkel of de nachtegaal vanwege hun gezang. In de Nederlandse tekst wordt van de krekkel alleen gezegd dat hij geen voedsel verzamelt omdat hij al zijn aandacht aan het zingen geeft, en van de nachtegaal dat deze gevangen wordt door mensen. Alleen de zwaan wordt verbonden met het doodsmotief. Op deze wijze worden de risico's van het zingen veel kleiner voorgesteld.

Daarnaast wordt de passage over het eerdere gezang van de auteur zelf uitgebreid. Richard opent de passage over de hond die zijn braaksel weer opeet met één zin. Daarin stelt hij dat hij spijt heeft dat hij zijn dame gesmeekt heeft (met zijn liederen) en zo haar aangename gezelschap is kwijtgeraakt. In de Nederlandse versbewerking is deze ene zin vervangen door een langere passage waarin de auteur zegt dat hij het zingen haat en niet langer in staat is het te doen vanwege een schorre keel. Die heeft hij gekregen door het zingen tot zijn dame toen hij nog niet wist of dit hem zou helpen of niet. Nu weet hij dat hij haar daardoor verloren heeft en dit is een bron van voortdurende zorg voor hem. Daarom zou hij willen dat hij kon doen als de hond, enzovoort.

Het is niet geheel duidelijk welke boodschap de Nederlandse auteur hier wil geven. Hij lijkt dezelfde afkeer van liederen te hebben als Richard, maar hij drukt deze uit in een taal die veel meer overeenkomt met die van de traditionele liefdeslyriek. Het is mogelijk dat hij dus toch minder negatief is over die lyriek en de daarin uitgedrukte liefde dan Richard en dat zijn positie meer overeenkomt met die van de auteur van het *Bestiaire d'amour rimé*. Vanwege het fragmentarische karakter van de tekst kan hier niet meer zekerheid verkregen worden, maar het eind van de Middelnederlandse tekst wijst in dezelfde richting.

Richard eindigt met de gier die legers volgt omdat hij zich voedt met lijken, en met soldaten in een leger. Sommige soldaten vervullen hun dienst omdat hun heer hen nodig heeft. Zij lijken op ware minnaars. Met woorden kan Richard niet bewijzen wat voor soort minnaar hij is. En omdat rationele argumenten niet langer van nut zijn, vraagt hij uitsluitend nog om genade. De Middelnederlandse tekst volgt hetzelfde parcours, maar nu leidt het beeld van het leger tot het beeld van de *arrière ban*, de reserve voor een noodgeval, uit de proloog. Na dit beeld vraagt de auteur zijn dame haar houding te veranderen. Hij hoopt dat zij nu de natuur van de panter wil tonen, die de dieren geneest die hem volgen. In de laatste regels vraagt hij haar haar mond te openen en zijn hart te zalven door haar troost. Dan zal zijn verdriet voorbij zijn. Ook deze passage is 'conservatiever' van aard dan Richards tekst.

Het lijkt dus verantwoord te concluderen dat deze Middelnederlandse tekst gebaseerd is op de *Bestiaire d'amour*, maar dat de auteur ervan desondanks een minder negatief beeld had van de hoofse liefde en van de daarbij behorende lyrische traditie dan Richard. Zijn presentatie is in elk geval traditioneler dan die van Richard, niet alleen vanwege zijn gebruik van de versvorm, maar ook door zijn stijl. In deze opzichten lijkt hij meer op de auteur van de *Bestiaire d'amour rimé*.

De tekst die in het fragment onmiddellijk op deze versbewerking van de *Bestiaire d'amour* volgt, is een Middelnederlandse bewerking van de *Ars amandi* van Ovidius. Het handschrift waartoe de twee nog resterende bladen behoord hebben, bevatte dus tenminste twee teksten over de liefde.

Er is nog een ander fragment bekend dat geschreven is door dezelfde kopiist. Dit bevat een deel van de *Dietsche doctrinale*, een moralistische tekst over de correcte manier van leven. Er is nog niet vastgesteld of ook dit fragment tot hetzelfde handschrift behoorde als de twee hier besproken bladen. Als dat zo zou zijn, leek dat oorspronkelijke handschrift enigszins op het *Nederrijns moraalboek* omdat de inhoud dan (tenminste) de juiste manier van leven betrof en in het kader daarvan teksten over liefde. Als het gaat om overblijfselen van twee verschillende handschriften, dan is het het meest aannemelijk dat het handschrift met de berijmde *Bestiaire d'amour*-bewerking verschillende perspectieven op de liefde wilde bieden.

Daarmee zijn we door de Middelnederlandse literatuur heen, voor zover die gerelateerd is aan de bestiariustraditie. Maar we moeten nog even stil blijven staan bij Willem Utenhove. Het zou namelijk kunnen dat een van de twee Middelnederlandse teksten gebaseerd op de *Bestiaire d'amour* die net zijn besproken, van hem is. Voor de tekst in het *Nederrijns moraalboek* is dat buitengewoon onwaarschijnlijk. Waarom zou Maerlant Willem met Aardenburg verbinden wanneer die zou werken voor een edelman uit het oosten van de Lage Landen? En de taal van het handschrift wijst ook al niet direct naar Vlaanderen. Die is immers Gelders. De Vlaamse versadaptatie die als laatste besproken is, zou een betere kandidaat zijn. De tekst komt uit het 'goede deel' van de Nederlanden, en dat het handschrift van na 1270 is, hoeft geen probleem te zijn. Veel Middelnederlandse teksten kennen we immers uitsluitend uit handschriften van latere datum. De mening dat we het werk van Willem Utenhove althans in fragmenten kennen, is dan ook verdedigd. Maar ze is eveneens bestreden. Er zijn tot nu toe geen doorslaggevende argumenten geformuleerd, dus de conclusie moet hier zijn (zoals zo vaak als het gaat om Middelnederlandse literatuur): we weten het niet.

Tot slot

De bespreking van het Middelnederlandse materiaal was gedetailleerd en heeft nauwelijks iets aangesneden dat met de kern van de traditie te maken heeft. Ter afronding is het daarom goed naar het Europese perspectief terug te keren. Beginnen we met het 'buitenbeentje' in de traditie, het *Bestiaire d'amour*. In Frankrijk vinden we, zoals al enigszins aangegeven, twee soorten reacties op deze tekst. Enerzijds is hij duidelijk positief ontvangen, getuige alleen al de 22 handschriften van de tekst die thans nog over zijn (17 daarvan bevatten miniaturen). Aan de andere kant heeft hij verzet opgeroepen. De oudste getuigenis daarvan is de *Response du bestiaire*, het *Antwoord* op Richards smeekbede door zijn dame, dat in veel handschriften samen met de *Bestiaire d'amour* is overgeleverd. Twee elementen lijken deze negatieve reacties opgeroepen te hebben. Het ene is de prozavorm. De *Bestiaire d'amour* is een van de oudste Franse teksten die in proza over ethische zaken handelt, en het lijkt toch wel duidelijk dat het conservatieve deel van het potentiële publiek nog een voorkeur had voor een behandeling van liefdesproblematiek in de lyrische vorm, of tenminste versvorm. Het andere is de ideologie die de tekst uitdraagt. Richards rationele, enigszins egoïstische en vrouwenvriendelijke denkbeelden over de liefde hebben geleid tot reacties waarin de traditionele opvattingen over de hoofse liefde werden verdedigd. In de Nederlanden past de prozavertaling in het *Nederrijns moraalboek* binnen de positieve receptie; de Vlaamse versbewerking kan beter binnen de reacties tegen Richards tekst geplaatst worden. Hoewel precieze uitspraken over deze tekst onmogelijk zijn vanwege zijn fragmentarische overlevering, lijkt het toch wel duidelijk dat de auteur ervan Richards afkeer van liederen en lyriek combineerde met de traditionele rol van de dichter als trouwe dienaar van een dame.

In het *Nederrijns moraalboek* is de *Bestiaire d'amour*-vertaling gecombineerd met ethisch en didactisch materiaal. De Vlaamse versbewerking is verbonden met tenminste een andere tekst over de liefde en misschien ook met moraliserend materiaal. Deze combinaties komen ook voor in de Franse handschriften waarin de *Bestiaire d'amour* is overgeleverd. Maar in het Frans komt de *Bestiaire d'amour* ook

samen voor met 'wetenschappelijke' teksten, zoals de *Image du monde*, of met andere teksten over dieren zoals fabels. De Franse context van de *Bestiaire d'amour* is dus breder.

Meer in het algemeen moet men zeggen dat de invloed van de *Bestiaire d'amour* op de Middelnederlandse literatuur niet heel groot is geweest. De Middelnederlandse vertaling komt uit het oosten en de versbewerking uit het westen van het Nederlandse taalgebied en beide lijken geen enkele invloed te hebben gehad. Van beide is maar één handschrift overgeleverd en in andere teksten is geen spoor van de *Bestiaire d'amour* of van de twee Middelnederlandse omzettingen aan te treffen. Het is dus beter niet van een traditie te spreken, maar van twee losse, weinig succesvolle tekenen van receptie.

Deze uitspraak kan verbreed worden voor de bestiariustraditie als geheel. Receptie van traditioneel bestiariummateriaal in geschreven Middelnederlandse teksten is nauwelijks te vinden. Er zijn 91 handschriften bekend met Latijnse bestia-ria en 35 met Franse, maar er bestaat geen Middelnederlandse vertaling van een traditioneel bestiarium (meer). Slechts Maerlants *Der naturen bloeme* geeft een redelijk deel van de traditionele informatie uit bestia-ria en in die tekst is deze verbonden met andere natuurkundige en biologische kennis. Overigens is dat in Europees perspectief ook niet uniek. Er zijn ook Latijnse en Franse bestia-ria die voorkomen in handschriften met verder voornamelijk 'wetenschappelijk' materiaal. Gewoner zijn echter verbindingen van bestia-ria met theologisch of moreel materiaal van diverse aard.

Van *Der naturen bloeme* bestaan nog elf complete handschriften (waarvan zeven met miniaturen) en fragmenten van 23 andere. Bovendien kennen we vier handschriften met excerpten uit deze tekst. Maar Maerlant is bij tijden kritisch ten opzichte van de traditionele kennis uit bestia-ria en nadere studie van de excerpten en de fragmenten van *Der naturen bloeme* lijkt erop te wijzen dat vooral de boeken over kruiden en stenen populair waren en dat het Nederlandse publiek minder geïnteresseerd was in de symbolische of moralistische betekenis van dieren en andere wezens dan in hun praktische bruikbaarheid. Dat suggereert een zekere eigenheid van het Nederlandse publiek. Was dat in de middeleeuwen al pragmatischer dan de andere Europeanen? We moeten heel voorzichtig zijn met dit soort uitspraken. We hebben hierboven immers gezien dat in de meeste talen van West-Europa het bestiarium nauwelijks overgeleverd is. Het lijkt er eerder op dat de kennis die in bestia-ria ligt opgeslagen zich voornamelijk via het Frans en het Latijn over Europa heeft verspreid. In die talen hebben we immers wel veel bestia-ria en die twee talen werden in de middeleeuwen in heel Europa gebruikt. Maar waarom die kennis dan wel afbeeldingen en toespelingen heeft opgeleverd en geen teksten in de eigen volkstaal, dat is nog een raadsel. Wetenschappers hebben nog veel te doen.

Noten

1. *Twee middeleeuwse beestenboeken. Het Beestenboek van Pierre de Beauvais & Het Beestenboek van de Liefde van Richard de Fournival*. Vertaald door Julia C. Szirmai en Reinier Lops. Memorandum 5. Hilversum, Verloren, 2005.
2. In de vertaling worden bijbelcitaten wel gemarkeerd door aanhalingstekens, maar er staan geen verwijzingen bij. Dat is jammer, want het maakt het vergelijken met de bijbel lastiger. Dit is overigens het enige hulpmiddel dat ik in het boekje mis. Alle andere noodzakelijke informatie wordt gegeven.
3. Het deel over de Nederlanden van dit artikel is gebaseerd op: P. Wackers, *The Middle Dutch*

Bestiary Tradition, in: B. van den Abeele (ed.), *Bestiaires médiévaux. Nouvelles perspectives sur les manuscrits et les traditions textuelles*. Louvain-la-neuve: UCL, 2005. In het hier volgende worden alleen hoofdlijnen gegeven. Voor verantwoording en onderbouwing verwijs ik naar de Engelse tekst.

4. Een aantal handschriften van *De natura rerum* noemt niet Thomas maar Albertus Magnus als auteur van de tekst. Maerlant moet zo'n handschrift gebruikt hebben.

Literatuur

In het artikel zelf zijn slechts enkele noten of verwijzingen geplaatst. De verwijzingen zijn of naar elektronische hulpmiddelen of naar specifieke bronnen voor de behandelde informatie. De volgende boeken bieden daarnaast bruikbare en interessante algemene gegevens (en soms illustraties).

Barber, R., *Bestiary, Being an English Version of the Bodleian Library, Oxford, M.s. Bodley 764 with all the Miniatures Reproduced in Facsimile*, Transl. and Introd. by -, Woodbridge, Boydell Press, 1993.

Clark, W.B. & M.T. McMunn (eds), *Beasts and Birds of the Middle Ages. The Bestiary and its Legacy*, Philadelphia, University of Philadelphia Press, 1989.

Fabeldieren, speciaal nummer van *Kunstschrift*, 2002, nr. 2.

Hassig, D., *Medieval bestiaries. Text, Image, Ideology*, Cambridge, U.P., 1995

Hassig, D. (ed.), *The Mark of the Beast. The Medieval Bestiary in Art, Life and Literature*. New York/London, Garland, 1999.

Hond, J. de (red.), *Monsters en Fabeldieren. 2500 jaar geschiedenis van randgevallen*. Amsterdam/s-Hertogenbosch, Ludion/Noordbrabants Museum, 2003.

Müller, U. & W. Wunderlich (hg.), *Dämonen, Monster, Fabelwesen*, Sankt-Gallen, UVK, 1999.

White, T. *The Bestiary. A Book of Beasts*, New York, 1960.

■ Amand Berteloot

Twee beresterke helden in gevaar. Of wat heeft *Van den vos Reynaerde* met *Ogier van Denemerken* te maken?

De Franse *Chansons de geste* hebben in de Nederlanden en in het bijzonder in het Vlaamse deel daarvan grote weerklank gevonden. Talrijke werken werden in het Nederlands vertaald of bewerkt. Maar de overlevering van deze tekstsoort, die in de literatuurgeschiedenis meestal *Karelepiek* genoemd wordt, is deplorabel. Afgezien van de kleine, waarschijnlijk origineel Nederlandstalige roman van *Karel ende Elegast* is geen enkel gedicht in zijn volle lengte bewaard gebleven. Steeds moet men genoegen nemen met min of meer omvangrijke fragmenten van handschriften en in een enkel geval ook van een druk. Om er een indruk van te krijgen hoe deze werken er oorspronkelijk hebben uitgezien, moet men de Franse *chansons* bekijken, waarop ze gebaseerd zijn. In zeldzame gevallen, bijvoorbeeld bij de *Roman der Lorreinen*, bevatten de bewaard gebleven fragmenten toevallig een inhoudstafel of andere aanwijzingen, zoals resten van blad- of katernenummeringen, die toelaten om een idee van de oorspronkelijke omvang van de tekst te verkrijgen. Daar staat men dan niet zelden verbaasd van te kijken. Blijkbaar is er zeer veel van onze oude *Karelepiek* verloren gegaan.

Bij drie romans, namelijk de *Renout van Montalbaen*, de *Malagijs* en de *Ogier van Denemerken*, ziet de situatie er anders uit. Hier hebben we geluk gehad. Weliswaar is ook in deze gevallen de Nederlandse tekst slechts fragmentair bewaard gebleven, maar om een of andere, tot nu toe onbekende reden werden deze drie romans compleet in het Middelhoogduits, preciezer in het zuidelijke Rijnfrankisch vertaald. Naar alle waarschijnlijkheid gebeurde dit aan het hof van de paltsgraven in Heidelberg, al bestaat hieromtrent geen absolute zekerheid. De drie genoemde romans zijn op die manier in hun volle lengte in vier Heidelbergse handschriften bewaard gebleven, die vandaag de dag voor de neerlandistiek buitengewoon belangrijke bronnen zijn voor de reconstructie van de grotendeels verloren originele. Ze dateren uit de jaren 1470 tot 1480.¹

Met uitzondering van de *Renout van Montalbaen* kon men deze teksten lange tijd alleen in de originele manuscripten bestuderen. Reeds in 1885 had de Duitse geleerde Fridrich Pfaff de *Renout* uitgegeven, maar op een editie van de *Malagijs* en de *Ogier van Denemerken* moesten we nog tot in het jaar 2000, respectievelijk tot in 2002 wachten.² Nu alle teksten eindelijk ter beschikking staan, kan men zich een idee vormen van de enorme omvang van deze werken. De *Malagijs* omvatte blijkbaar niet minder dan 23.000 verzen en de *Ogier* was zelfs nog 500 regels langer.

Het literair-historisch onderzoek van deze nieuwe edities is nog maar pas begonnen, maar het heeft nu al uitgewezen dat de Heidelbergse vertalingen van de *Renout van Montalbaen* en de *Malagijs* in tegenstelling tot de *Ogier* blijkbaar niet rechtstreeks op een Nederlandse brontekst berusten. Het ziet ernaar uit dat de eerstgenoemde werken tevoren al vertaald waren in een Ripuarisch of Middelfrankisch dialect, dus in de buurt van Keulen of in de Eifel, waarbij de adellij-

ke hoven van Daun-Oberstein of Manderscheid-Blankenheim als bemiddelaars opgetreden zouden kunnen zijn. Het Heidelbergse afschrift van de *Ogier* daarentegen, dat naar een mededeling op het einde van het boek door de schrijver Ludwig Flügel op 23 oktober 1479 voltooid werd, bevat een tekst die blijkbaar zonder tussenschakel direct op een Nederlandstalige bron teruggaat.

Deze drie romans zijn voor de moderne lezer niet makkelijk toegankelijk, maar ook de middeleeuwse lezers of luisteraars zullen er al heel wat moeite mee gehad hebben. De Middelhoogduitse vertalingen uit Heidelberg hebben ook de uitgevers ervan voor grote moeilijkheden geplaatst. Het blijkt namelijk dat de Duitse vertaler (misschien waren er verscheidene) ófwel niet over voldoende kennis van het Middelnederlands beschikte om de teksten adequaat te vertalen óf misschien zelfs niet eens de bedoeling had om een goed verstaanbare Middelhoogduitse tekst te produceren. De Middelnederlandse verzen en zinnen bleven in zijn vertaling namelijk op talrijke plaatsen onder de vrij oppervlakkige aanpassing van de woordenschat aan het Duitse klank- en vormenpatroon bewaard, maar de betekenis van de Duitse tekst blijft vaak duister. Je ziet de Nederlandse grondtekst bijna in elke zin door de Duitse heenschemenen, maar dat hoeft nog niet te betekenen dat de vertaler niet toch af en toe flink in de brontekst heeft ingegrepen.³ Zekerheid hebben we daaromtrent vrijwel nooit. Op veel plaatsen zal het Duitstalige publiek in het beste geval associatief tot een min of meer impressionistisch begrip van de tekst gekomen zijn, maar het beluisteren van zulke lange teksten moet erg lastig geweest zijn. De vraag welk doel de vertaler met deze ongewone vertaling voor ogen had, bleef tot nu toe onbeantwoord. De maagdelijke toestand waarin de Heidelbergse handschriften vandaag de dag nog steeds verkeren zou er ook op kunnen wijzen, dat ze weinig gebruikt zijn. Misschien wilde degene die de vertaling liet maken ze alleen in zijn boekenkast hebben om zijn verzameling te completeren en werden ze nauwelijks of nooit ten gehore gebracht of gelezen.

Als men een enigszins acceptabel tekstbegrip wil bereiken, dan is men vrijwel gedwongen om zijn toevlucht te nemen tot een hervertaling van de tekst uit het Duits naar het Nederlands. Dat is, zoals men uit ervaring met andere teksten zoals bijvoorbeeld die van Heinric van Veldeke weet, geen sinecure. De uitgevers van de *Malagis*, een team bestaande uit twee germanisten en twee neerlandici, hebben zich wat dit betreft grote moeite getroost en goed werk verricht. Bij de uitgave van de *Ogier*, die in deze bijdrage in het middelpunt staat, moeten veel dingen nog gedaan worden. De uitgever Hilkert Weddige heeft zich grotendeels op het standpunt van het middeleeuwse Duitse publiek geplaatst en geprobeerd de tekst op een vrij impressionistische manier te verklaren. Daardoor is de tekst op talrijke plaatsen duister gebleven en in het bijzonder voor neerlandici nog nauwelijks toegankelijk gemaakt. Hier moet nog veel werk verricht worden en er valt dus waarschijnlijk ook nog veel te ontdekken. Van zo'n ontdekking willen we hier verslag doen.

We nemen het tekstfragment, waar Weddige het nummer 113 aan heeft gegeven. Inhoudelijk gaat het om het volgende: de Deense edelman Ogier, een man van reusachtige gestalte en lichaamskracht, voelt zich door Karel de Grote schandelijk bedrogen omdat diens zoon Charloet Ogiers zoon Boudewijn, die als gijzelaar aan het hof van Karel vastgehouden werd, gedood heeft. Ogier heeft wraak gezworen en probeert Karel overal te treffen waar hij kan. Op een dag dringt hij Parijs binnen, waar hij Karel te midden van zijn aanhangers ter verantwoording roept. Ondertussen laten de verraders Guwels⁴, Berengier en Hardreyt de stadspoorten

sluiten, zodat Ogier en zijn begeleiders in de val zitten. Het komt tot een gevecht, waarbij Karel van Ogier zo'n geweldige slag op zijn helm krijgt, dat hij het bewustzijn verliest. Vóór Ogier zich weer in het strijdgewoel mengt, geeft hij zijn schildknaap Reynier het bevel de verdoofde Karel in het oog te houden, zodat deze niet ongemerkt bevrijd kan worden.

Bij aandachtige lectuur van het Heidelbergse manuscript wordt het overduidelijk dat de brontekst een Vlaams handschrift moet zijn geweest. Men kan dus een voorzichtige poging doen om die Vlaamse versie te reconstrueren. Dat gaat niet altijd makkelijk, maar toch komt men een heel eind. We geven hieronder telkens links de tekst uit het Heidelbergse handschrift naar de editie van Weddige en daarnaast de reconstructie van de Middelnederlandse tekst.

6097	Hie mit ging slahen Ogier Uf die Fransoysen, und Reynier Hüte Karlen als ein helt güt. Manigen	Hiermede ginc slaen Ogier Up die Fransoysen, ende Reynier Hoede Karle als een helt goet.
6100	Fransoysen under die voet Tet er kummen uf die erde. Mit Floreten sinem schwerd Halff er getrúwlichen sinem herren, Wenn er was gemannt sere,	Menigen Fransoyse onder den voet Dede hi commen up die erde. Met Florette sinen swerde Halp hi getrouwelike sinen here, Want hi was gemannet sere.
6105	Hine vloe nit einen voet.	Hine vloe niet enen voet.

De hervertaling van deze alinea veroorzaakt geen noemenswaardige moeilijkheden. Discussie is mogelijk over 'gemannet' in vers 6104. Hier hebben we het Duitse woord 'gemannt' als Middelnederlands 'gemannet', d.w.z. 'in begeleiding van gewapende mannen' geïnterpreteerd. Onze keuze wordt ook gesteund door het feit dat in vers 6112 hieronder wordt meegedeeld dat Ogier blijkbaar in tegenstelling tot zijn schildknaap de vijand helemaal alleen te lijf gaat. De uitgever van de *Ogier* vertaalt 'gemannt' als 'mannhaft, tapfer' (mannelijk, dapper), wat niet zonder meer overtuigt. Een andere mogelijkheid is de interpretatie 'gemahnt' (vermaand), die door Weddige met verwijzing naar de vermaning van Ogier aan het adres van Reynier om Karel niet uit het oog te verliezen, voorgesteld wordt.⁵

Men zou dus kunnen vertalen:

Hiermee stortte Ogier zich in het gevecht met de Fransen en Reynier bewaakte Karel als een edele held. Menige Fransman velde hij ter aarde. Met Floret, zijn zwaard, hielp hij getrouw zijn meester, want hij had dappere mannen om zich heen. Hij week niet één voet achteruit.

Und Ogier der nit stille stoet Vahte so sere uf der Fransoysen schare, Das man manige toden bare Des andern tags trüg von dan, Wann Ogier erschlug funffhundert mann	Ende Ogier, die niet stille en stoet, Vacht so sere up der Fransoysen schare Dat men menige dodebare Sanderen daghes drouch van dannen, Want Ogier verslouch vijfhondert mannen
--	--

Züder zjít und stat, das weiß man wol, Sunder húlff von ieman al. So großen mortt wúrccte der Denoys, Datter af manig Fransoys Verfúrt wart und flohe self acht.	Ter tíjt ende ter stede, dat weet men wel, Sonder helpe van iemen el. So grote mort wercte die Danoy's, Datter of menich Fransoys Vervaert wart ende vloe self achte.
--	---

Ook hier behoeft onze poging tot reconstructie op een aantal plaatsen wat uitleg.

- 'Vervaert' in regel 6115 betekent 'bang'. De interpretatie 'abgedrängt' (weggedrongen), die Weddige voorstelt,⁶ slaat op het Middelhoogduitse werkwoord 'vervüeren', dat volgens het woordenboek van Lexer de betekenissen 'vollführen, ausführen, wegführen, entführen, auseinander führen' heeft.⁷ Het Middelnederlandse pendant zou dan 'vervoeren' moeten zijn met de betekenissen 'transporteren, verderven, vernietigen'.⁸ Maar geen van deze betekenissen past in deze context. Het Duitse woord 'verfuert' berust hier vermoedelijk op de Nederlandse vorm 'ververt', een variant van 'vervaert'. Weddiges glossarium achteraan in het boek laat zien dat de Duitse vertaler dit in de ridderepiek niet zelden gebruikte woord op veel verschillende manieren heeft omgezet.⁹ De interpretatie dat de Fransen vreselijk bang beginnen te worden voor de berserkerwoede van de Deen, past perfect, terwijl een interpretatie 'weggedrongen' vanuit het Middelnederlands niet plausibel is.

- Wat gecompliceerder is de uitdrukking 'self achte' in dezelfde regel. De interpretatie 'nach hinten' (naar achteren), die de uitgever van de *Ogier* verkiest,¹⁰ is het gevolg van het feit dat hij het woord 'achte' als Middelhoogduitse omzetting van Middelnederlands 'achter' interpreteert. Daar valt heel wat tegen in te brengen. Het glossarium achteraan in het boek levert geen enkele aanwijzing voor het optreden van het woord 'achte' in de betekenis van 'achter(aan)'. In plaats daarvan blijkt de vertaler steeds 'affter'¹¹ te gebruiken. Omdat het woord in het Nederlands op 'macht(e)' moet rijmen, kan het ook geen 'r' op het einde gehad hebben en is een afleiding van de betekenis uit het woord 'achter' van tevoren uitgesloten. Logischer zou zijn 'self achte' als een verbinding van 'self' met het telwoord 'acht' te interpreteren, waar men zonder problemen de betekenis 'met zijn achten, acht personen tegelijk' mee kan verbinden. Hoewel men in het kader van de middeleeuwse getalensymboliek op deze plaats eerder het getal 'zeven' dan 'acht' zou verwachten, mag men misschien wel veronderstellen dat de dichter daarmee wilde aanduiden dat Ogiers tegenstanders in grote groepen, dus massaal op de vlucht sloegen.

De vertaling zou dus kunnen luiden:

En Ogier, die ook niet stil zat, ging zo geweldig tegen de schare van de Fransen te keer, dat men 's anderendaags menig lijk op een baar daar vandaan droeg, want men weet dat Ogier op dat ogenblik en op die plaats vijfhonderd man versloeg, zonder de hulp van iemand anders. Zo'n geweldige slachtpartij richtte de Deen aan dat heel wat Fransen bang werden en in scharen op de vlucht sloegen.

De verzen tot 6115 waren echter alleen als voorspel bedoeld. Het fragment dat voor ons doel van belang is, staat in de regels 6116 tot 6153.

In dem kamen mit großer macht	Bedi camen met groter machte
Die verraderschen in geslagen	De verraderen in gheslegghen
Mit manigem gewapenten tegen.	Met meneghen ghewapenden degghen.
Sie brahten mit ine, als ich sede,	Si brochten met heme, alsic sede,
Al die gemeyne von der stede	Al de ghemeene vander stede,
Gewapent und verbolghen sere.	Ghewapent ende verbolghen sere.
Soeliche brahte ine hameyde,	Sulc brochte ene hamede bi onsen here,
by unserm herren,	
Solich mortier stoch, soelch postele,	Sulc enen mortierstoc, sulc een potsele
Soelich brachte da zû sinem dele	Sulc brochte daer te sinen dele
Ein ackst getragen in siner hant.	Ene aext ghedregghen in sire hant.
Soelch braht ein schwert ein seriant,	Sulc brocht een swert <als> een seriant.
Al hatt hie zû schlahen mit geacht,	Al haddire te slane mede gheacht,
Hine hatt mit aller siner macht	Hine haddet met al sire macht
Nit getragen uten schoe.	Niet ghedregghen uten scoe.

Ook hier zijn er enkele punten waarop we geen absolute zekerheid kunnen verkrijgen:

- De woorden 'in dem' in vers 2116 kunnen maar moeilijk terugvertaald worden naar het Nederlands. Het woord 'bedi', dat 'op dat ogenblik' kan betekenen, is een zeer gewoon woord in epische taal en zou hier zeer goed passen.

- Het woord 'hamede' of 'hameide' betekent 'slagboom' of 'hek' en onderstreept het groteske van de bewapening van de oprukkende burgers. Met de interpretatie 'Balken' (balk) verliest de scène enigszins aan ironie.¹²

- Met de interpretatie van 'mortier stock' in regel 6123 als 'deel van een mortier' d.w.z. een kanon,¹³ maakt de uitgever van de Duitse tekst zich aan een kanjer van een anachronisme schuldig, want ten tijde van Karel en Ogier bestonden er nog geen kanonnen of dergelijke vuurwapens. Weliswaar is het niet uitgesloten dat het publiek op het einde van de vijftiende eeuw deze passage op deze manier interpreteerde, maar in de Nederlandse brontekst (en nog veel minder in het Franse voorbeeld) kan onmogelijk sprake geweest zijn van zo'n schietwerktuig. Een 'mortier stock' kan evenwel ook opgevat worden als een stamper waarmee bijvoorbeeld in een apotheek allerlei substanties in een vijzel geplet werden. Dergelijke instrumenten bestonden zeker al in Karels tijd en als wapen waren ze even ongeschikt als de net genoemde slagbomen en hekken, hoewel het *Middelnederlandsch Woordenboek* wel uit een Brugse rechtstekst citeert, waarin gezegd wordt dat iemand met behulp van een 'mortierstock' iemand anders de schedel heeft ingeslagen.¹⁴

- Het woord 'postele' is raadselachtig. Weddige interpreteert het als verkleinwoord van een uit het Frans ontleend Middelnederlands woord 'post' (balk) en verklaart het als 'kleine balk'.¹⁵ In het Middelnederlands is 'ele' echter geen gangbaar diminutief suffix¹⁶ en het Latijnse verkleinwoord 'postellus' leverde in het Frans 'poteau' op, dat niet deugt als model voor een Middelnederlands woord 'postele'. Als soortnaam

komt het woord 'postele' in het Middelnederlands niet voor. Bij de enige vindplaats voor 'postele' in de citaten in het *Middelnederlandsch Woordenboek* gaat het om een plaatsnaam en wel om het plaatsje Postel in de buurt van Mechelen,¹⁷ dat een schwa in de tweede syllabe vertoont en dus niet op 'dele' kan rijmen. Met wat fantasie kan men zich echter een verwisseling van de 's' en de 't' voorstellen en 'potsele' reconstrueren. Met dit begrip wordt het touw aangeduid waarmee men een pot boven het vuur ophing. Het betekende ook pothengsel of hangijzer.¹⁸ Grotesk is dat, zoals de hele scène, in ieder geval.

- De interpretatie 'Diener, Fußknecht, Knappe' für 'seriant' in vers 6126 is zeker juist,¹⁹ maar daarmee is die plaats nog niet voldoende verklaard, want 'seriant' kan nauwelijks als bijstelling bij 'schwert/zwaard' opgevat worden. De mogelijkheid om 'ein seriant' als een datief op te vatten ('een andere bracht een schildknecht een zwaard') is eveneens weinig overtuigend. Door het toevoegen van het voegwoord 'als' komt er een vergelijking tot stand, die perfect in deze scène past.

We stellen dus met de nodige terughoudendheid de volgende vertaling voor:

Maar op dat ogenblik kwamen de verraders met groot machtsvertoon aangereden samen met menige gewapende krijger. Ze brachten, zoals ik al zei, al het gemeen van de stad met zich mee, gewapend en geweldig opgehitst. De ene sleepte – God betere het! – een hek mee, de ander een mortierstamper en weer een ander een hangijzer. Er was er een die een bijl in de hand had en een ander droeg een zwaard als een soldaat. Maar al had hij ermee willen slaan, hij had het met alle macht niet uit de schede kunnen trekken.

6130	Sust kam das volk gelauffen zû Reht als die wilden swijn die man jaget Uß irem passe. al was versaget Ogier, das was wonder cleyne Als er nu sahe das volk gemeyne	Sus cam dat volc gelopen toe, Recht als men wilde swijn jaghet Ute haren passe. Al was versaghet Ogier, dat was wonder cleene, Als hi nu sach dat volc ghemeene
6135	Über ine zû komen mit stoltzem willen, Ogier solde da lange stille Nöde halten sin güt schwert Broyfort sin güt pfert Hiewe er mit den gúldin sporn.	Over hem comen met stouten wille. Ogier soude daer langhe stille Node houden sijn goede swert. Broyfort, sijn goede pert, Sloech hi metten guldinen sporen.
6140	Er sahe Guweloen komen voran, Er kam mit dem ersten schare Und was ein geleitßman, er kam vorn gefarn, Bracht einen schafft mit einem pongone, Der verradersche Gerweloen Sinen vater bestunt, wart blijde	Hi sach Guweloen commen voren. Hi cam metter erster scaren Ende als haer leidsman voren ghevaren. Hi brocht enen schacht met enen pongoene, Die den verradere Gelloene, Sinen vadere, bestont. <Ogier> wart blide

6145	Von siner kunst. Z ^u r selben zijde Hatt Guwels Ogiern hersehen. Er rieff ime z ^u : 'ir m ^o gent nit entfliehen	Van siere comste. Ter selver tide Heeft Guweloen Ogier versien. Hi riep hem toe: 'Ghine moget niet ont- vlien
6150	Von hynnen tameys, her Denoys. Ir habent doch manigen Fransoys Uf diesen tag erslagen hie, Ir mu ^s sent den lip hie la ^s en, her Ogier, Als uwere ritter heben getan.'	Van henen, her Danoys! Ghi hebbet menigen Fransoys Up desen dach versleghen hier. Ghi moet uwes lives laten, her Ogier, Als u ruddren hebben ghedaen!'

Terwijl de hervertaling van het begin van deze passage nauwelijks moeilijkheden veroorzaakt, moeten bij het laatste deel toch nog wat aantekeningen gemaakt worden:

- 'Pongoene' (vers 6143) is een in het Middelnederlands gebruikelijk Frans leenwoord met de betekenis 'wimpel' ('penoen').

- De verzen 6144-6145 zijn in het Duits onduidelijk. In het Middelnederlands wordt hun zin klaar als men 'bestaen' als 'toebehoren' interpreteert:²⁰ Guweloen treedt op met een lans, waaraan een wimpel hangt, die de verrader Gelloen, zijn vader, toebehoorde. Daarbij is het wel onduidelijk of de lans of de wimpel uit het bezit van Guweloens vader afkomstig is, maar relevant is alleen dat Guweloen zich met dit attribuut in de voetstappen van zijn vader begeeft en de traditie van het verradersgeslacht voortzet.

- In de volgende zin (tweede helft van vers 6145) ontbreekt het subject. In deze context zou het theoretisch Gelloen kunnen zijn, die zich verheugt over de komst van zijn zoon Guweloen. Maar omdat Gelloen blijkbaar niet in levenden lijve bij de scène aanwezig is, lijkt het waarschijnlijker dat Ogier bedoeld wordt. In dat geval markeert deze zin de ommekeer in de gevaarlijke situatie waarin de protagonist zich bevindt.

Men zou deze passage dus als volgt kunnen vertalen:

Zo kwam dat volk aangelopen, net als een rotte wilde zwijnen, die opgejaagd wordt. Dat Ogier bang werd, toen hij die hele troep met boze bedoelingen op zich zag afkomen, hoeft niemand te verwonderen. Maar Ogier wou zeer ongaarne zijn goede zwaard ongebruikt laten en hij gaf zijn goede paard Broyfort de sporen. Hij zag Guweloen voorop lopen, die met de eerste troep aankwam en als hun leider voorop reed. Hij bracht een speer mee met een wimpel eraan, die zijn vader, de verrader Gelloen, had toebehoord. Ogier werd blij toen hij hem zag komen. Op hetzelfde ogenblik heeft ook Guweloen Ogier ontdekt en hij riep hem toe: 'Er is geen ontkomen meer aan, Deen! Gij hebt vandaag menige Fransman verslagen, maar zult zelf net als uw ridders het leven laten, heer Ogier!'

Wie *Van den vos Reynaerde* kent, heeft al lang gemerkt, waar deze lange voorrede op doelt. De reconstructie van de verzen 6119 tot 6130 van de *Ogier* herinnert onmiddellijk aan de verzen 718 tot 733 uit *Van den vos Reynaerde*. Zij bevatten de scène met de beschrijving van de gealarmeerde dorpelingen, die onder leiding van de timmerman Lamfroyt uitrukken om Bruun, die in de boomstam gevangen zit, te doden. Die passage luidt als volgt:

Doe volchde hem [d.i. Lamfroyt] een mekel heere:
 Int dorp ne bleef man no wijf.
 720 Den beere te nemene sijn lijf,
 Liept al dat loepen mochte.
 Sulc was die eenen bessem brochte,
 Sulc eenen vleghel, sulc een rake,
 Sulc quam gheloepen met eenen stake,
 725 So si quamen van haren werke.
 Selve die pape van der kerke
 Brochte eenen cruus staf,
 Die hem de coster noede gaf.
 Die coster drouch eene vane
 730 Mede te stekene ende te slane.
 Des spapen wijf, vrouwe Julocke,
 Quam gheloepen met haren rocke
 Daer so omme hadde ghesponnen.²¹

Beide taferelen vertonen opvallende overeenstemmingen, die niet alleen tot de markante herhaling van de uitdrukking ‘sulc was die...’ beperkt blijven. In het middelpunt staat in beide gevallen een personage, dat uitzonderlijk groot is van gestalte en over geweldige lichaamskrachten beschikt. Bruun is een groot, gevaarlijk en sterk dier en Ogier wordt herhaaldelijk als een reus met buitengewone lichaamskrachten beschreven. In beide gevallen bevindt dit personage zich in een uitzichtloze situatie: Bruun zit met muil en klauwen in de stam van een eikenboom gevangen en Ogier is gevangen binnen de poorten van de stad Parijs en beiden worden door een naderende groep tegenstanders belaagd.

In beide gevallen zijn het ook geen voornamen heren, die de gevaarlijke tegenstander te lijf gaan en de kastanjes uit het vuur moeten halen. In *Van den vos Reynaerde* laat de vos de riskante taak over aan de dorpelingen en in de *Ogier* stuurt de verrader Guweloen niet Karels troepen maar de gemene burgers van Parijs vooruit om Ogier uit het veld te slaan.

Die ongewone strijdmacht is in beide gevallen opvallend ontoereikend bewapend. Bruuns belagers gaan hem met een bezem, een dorsvlegel, een hark, een procesiekruis en een spinrokken te lijf. Ogiers tegenstanders verschijnen met een traliehek, een mortierstamper en een hangijzer. In beide teksten speelt ook een bijl een rol. Bij *Ogier* wordt in de verzen 6124-6125 alleen gezegd, dat er een van de aanvallers een bijl meegebracht heeft, terwijl in *Van den vos Reynaerde* dit wapen aan de aanvoerder Lamfroyt toegewezen wordt (734-735). Dat alles is de belagers echter van generlei nut, want als er dan al iemand van hen over een echt wapen beschikt, is hij niet in staat om daar op een efficiënte manier mee om te gaan. In de *Ogier* wordt gezegd, dat er een weliswaar een zwaard bij zich heeft, maar dat hij niet eens in staat is om het uit de schede te trekken (6126-6129). In *Van den vos*

Reynaerde worden de 'verhoerde cloet' en de 'loedwapper aen ene pese'²² uiteindelijk ook niet werkelijk gebruikt waar ze voor bedoeld zijn, want de scène loopt uit op een gevecht tussen de aanvallers, die in een onontwarbaar kluwen op de grond liggen. In de *Ogier* worden Guweloen en zijn gezellen uiteindelijk toch in het gevecht betrokken.

Ook de reactie van de bedreigde helden is in beide teksten goed vergelijkbaar. Bruuns paniek op het moment dat hij de meute op zich af ziet stormen wordt in een toegevende zin tot uitdrukking gebracht:

Al hadde Brune lettel ghemaex,
Hi ontsach meer ongheval
Ende sette al jeghen al
(*Van den vos Reynaerde* 736-738)

Precies dezelfde toegevende zin vindt men op de plaats waar Ogiers angst voor de naderende vijanden tot uitdrukking wordt gebracht:

Al was versaghet
Ogier, dat was wonder cleene.
Als hi nu sach dat volc ghemeene
Over hem comen met stouten wille.
(*Ogier* 6132-6135)

Ook de dreiging die Guweloen als aanvoerder van de Parijse burgers uitstoot (6148-6153), ontbreekt niet in *Van den vos Reynaerde*. Hier wordt ze evenwel in de mond van de vos gelegd en klinkt ze behoorlijk cynischer:

Oem Brune, vaste gaet mineeren!
Hier comt Lamfroyt ende sal hu scijncken,
Haddi gheten, so souddi drincken!
(*Van den vos Reynaerde* 704-706).

Ongeacht deze overeenkomsten tussen beide teksten kunnen we hiermee toch geen bewijzen leveren voor een echte intertextuele samenhang tussen *Ogier* en *Van den vos Reynaerde*. Veel staat een dergelijke hypothese in de weg. Een van de zwaarste tegenargumenten is dat het dierenepos omwille van zijn satirische karakter noodzakelijkerwijs van jongere datum moet zijn dan het voorbeeld waar het op doelt. Dat is in het geval van de *Ogier* op zijn minst twijfelachtig. De bewaarde fragmenten van de Nederlandse tekst stammen zonder uitzondering allemaal uit de veertiende eeuw.²³ Bovendien dateert Weddige in de inleiding bij zijn editie niet alleen de overgeleverde fragmenten, maar ook de Vlaamse brontekst van de Duitse *Ogier* in de veertiende eeuw.²⁴ *Van den vos Reynaerde*, waarvan men op goede gronden aanneemt dat het in het derde kwart van de dertiende eeuw ontstaan is, zou bijgevolg noodzakelijkerwijs ouder moeten zijn dan de *Ogier* en er is geen enkele reden om aan te nemen dat omgekeerd *Ogier* het dierenepos zou parodiëren.

Een van de zwaarste tegenargumenten is dat het dierenepos omwille van zijn satirische karakter noodzakelijkerwijs van jongere datum moet zijn dan het voorbeeld waar het op doelt. Dat is in het geval van de *Ogier* op zijn minst twijfelachtig. De

bewaarde fragmenten van de Nederlandse tekst stammen zonder uitzondering allemaal uit de veertiende eeuw.²³ Bovendien noemt Weddige in de inleiding bij zijn editie overtuigende redenen om niet alleen de overgeleverde fragmenten, maar ook de Vlaamse brontekst van de *Ogier* in de veertiende eeuw te dateren.²⁴ *Van den vos Reynaerde*, waarvan men op goede gronden aanneemt dat het in het derde kwart van de dertiende eeuw ontstaan is, zou bijgevolg noodzakelijkerwijs ouder moeten zijn dan de *Ogier* en er is geen enkele reden om aan te nemen dat omgekeerd *Ogier* het dierenepos zou parodiëren. Terwijl de geciteerde passage in de *Ogier* een voortreffelijk voorbeeld voor de Bruunepisode in *Van den vos Reynaerde* zou kunnen leveren, komt het dierenepos als bron voor *Ogier* nauwelijks in aanmerking. Op die manier komt het zoeken naar mogelijke intertextuele relaties tussen beide teksten op een heel ander niveau terecht. Maar om die te onderzoeken is interdisciplinaire samenwerking een conditio sine qua non. Enkele hypothesen zouden er als volgt uit kunnen zien:

- In Vlaanderen waren er zo veel contacten met de Franse literatuur, dat het zonder meer denkbaar is dat *Van den vos Reynaerde* het niet op de Nederlandse *Ogier van Denemerken*-bewerking, maar direct op diens Franse bron, de *Ogier le Danois* gemunt heeft, die in zijn bewaard gebleven vorm door Richard Trachsler in het *Lexikon des Mittelalters* in de jaren 1200-1220 gedateerd wordt.²⁵ Met zijn datering rond het midden van de dertiende eeuw zou *Van den vos Reynaerde* daar chronologisch precies bij aansluiten.

- Zoals bekend heeft de branche I van de *Roman de Renart* de Nederlandse dichter van *Van den vos Reynaerde* tot voorbeeld gediend. In de Franse tekst is ook al een vergelijkbare passage aanwezig, waarin de wezenlijke elementen uit de beschreven scène voorhanden zijn: de op de gevangen beer aanstormende boeren zijn met knotsen, een hak, een vlegel, een stekelige stok, een mestvork en zelfs met een rundshoorn bewapend.²⁶ Wanneer niet alles op een toeval berust, is het niet ondenkbaar dat de in de Nederlandse bewerkingen van zowel de *Ogier* als van *Van den vos Reynaerde* voorkomende overeenstemmingen een soort intertextualiteit van de tweede graad voorstellen, waarbij achteraf relaties gelegd werden tussen Nederlandse bewerkingen van twee Franse voorbeelden, die misschien van hun kant reeds aan elkaar gerelateerd waren.

- Of misschien hebben we het helemaal verkeerd en is er van intertextualiteit geen sprake. Misschien bestond er een soort topos 'held door een onwaardige tegenstander belaagd', dat in verschillende contexten met steeds dezelfde bewoordingen geactualiseerd kon worden.

De internationaliteit van middeleeuwse teksten en in het bijzonder van de Middelnederlandse maakt het noodzakelijk om ze niet uitsluitend vanuit de beperkte optiek van een nationale letterkunde te bekijken. Men mag de Europese dimensie van de middeleeuwse literaire traditie nooit uit het oog verliezen.

Deze tekst werd voorgelezen op het meest recente colloquium van de International Reynard Society (van 1-5 augustus 2005) te Münster. De Duitse versie verschijnt binnen enkele maanden in *Reinardus*.

Noten

1. Bedoeld zijn de handschriften Heidelberg, Universitätsbibliothek, Cpg 315 (*Malagijs*), Cpg 340 (*Malagijs* en *Renout van Montalbaen*), Cpg 363 (*Ogier van Denemerken*) en Cpg 399 (*Renout van Montalbaen*). Zie ook H. Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek*, Deventer, 1988, p. 127-128, 148 en 171.
2. *Reinolt von Montelban oder Die Heimonskinder*. Herausgegeben von F. Pfaff, Tübingen, 1885. (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, Band 174); *Der deutsche Malagis nach den Heidelberger Handschriften Cpg 340 und Cpg 315*. Unter Benutzung der Vorarbeiten von G. Schieb und S. Seelbach herausgegeben von A. Haase, B.W.Th. Duijvestijn, G.R.A. de Smet en R. Bentzinger, Berlin, 2000. (Deutsche Texte des Mittelalters, Band LXXII); *Ogier von Dänemark nach der Heidelberger Handschrift CPG 363*. Herausgegeben von H. Weddige in Verbindung mit Th.J.A. Broers und H. van Dijk, Berlin, 2002 (Deutsche Texte des Mittelalters, Band LXXIII.) In het vervolg geciteerd als 'Weddige/Ogier'.
3. De vertalersstrategie kan alleen uit de vergelijking van de weinige bewaard gebleven fragmenten van de originele tekst en de vertaling achterhaald worden. Zie Weddige/Ogier XXXII-XXXIV (*Das Verhältnis des deutschen zum niederländischen 'Ogier'*). Zie ook: M.J. Schubert (m.m.v. R. Bentzinger en A. Haase), *Nederlands-Duitse betrekkingen op het gebied van taal en literatuur in de late Middeleeuwen. Over de manier waarop 'Malagis', 'Ogier' en 'Reinolt' vertaald zijn*, in: G. de Schutter en J. Goossens (Red.), *Van Madelgijs tot Malagis. Een bundel opstellen verzameld n.a.v. de tachtigste verjaardag van G. de Smet*, Gent, 2002, p. 53-64.
4. Ook de namen 'Guweloen' en 'Ganelon' komen voor, waarbij echter niet altijd duidelijk is of het om een of om verscheidene personen gaat.
5. Weddige/Ogier, aantekening bij vers 6104 (p. 169).
6. Weddige/Ogier, aantekening bij vers 6114 en volgende (p. 169): 'daß dabei mancher Franzose abgedrängt wurde und selbst nach hinten floh'.
7. M. Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878 mit einer Einleitung von K. Gärtner, Stuttgart, 1992; onder het lemma 'ver-vüeren' (Deel III, 290-291).
8. Voor onze recherches in het *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam hebben we gebruik gemaakt van de elektronische versie op de *CD-rom Middelnederlands. Woordenboek en teksten*, Den Haag/Antwerpen, 1998.
9. Weddige/Ogier, glossarium onder het trefwoord 'vervaren' (p. 670), waar deze passage niet vermeld wordt.
10. Zie aantekening 4.
11. Weddige/Ogier, glossarium onder het trefwoord 'affter' (p. 628).
12. Weddige/Ogier, glossarium onder het trefwoord 'hameyde, hamede' (p. 642).
13. Weddige/Ogier, glossarium onder het trefwoord 'stoch' (p. 662) resp. 'mortier' (651).
14. *Middelnederlandsch Woordenboek* onder het trefwoord 'mortierstoc': '(Hi) slouch M. met I mortierstocke up thoof dat hi viel ter eerde'.
15. Weddige/Ogier, glossarium onder het trefwoord 'postel' (p. 656).
16. Het Nederlands heeft wel over een suffix '-el' waarmee diminutieven van substantieven gemaakt werden, beschikt Het bevatte echter een schwa en geen 'è' (of 'i')-klank, die voor een rijm op 'dele' (zoals in vers 6124) noodzakelijk is. Men treft het bijvoorbeeld nog aan in moderne woorden als 'druppel' en 'bundel'. Omdat dit '-el' al in de middeleeuwen niet meer als diminutiefsuffix beschouwd werd, heeft men deze woorden toen al met het gangbare diminutiefsuffix '-kijn' verlengd tot 'dropelkijn, bondelkijn' enz. (zie *Middelnederlandsch Woordenboek* onder het trefwoord '-el').
17. *Middelnederlandsch Woordenboek* onder het trefwoord 'aen'.

18. *Middelnederlandsch Woordenboek* onder het trefwoord 'potsee!'.
19. Weddige/Ogier, glossarium onder het trefwoord 'seriant' (p. 660), resp. 'schariant' (p. 659).
20. *Middelnederlandsch Woordenboek* onder het trefwoord 'bestaen' (betekenis I, 12).
21. J.D. Janssens, R. van Daele, V. Uyttersprot en J. de Vos, *Van den vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*, Leuven, 1991² (in het vervolg geciteerd als *Van den vos Reynaerde*).
22. *Van den vos Reynaerde*, verzen 786 (met commentaar p. 111) en 794.
23. Weddige/Ogier, XXIX-XXXII. Zie ook H. Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek*, H78-H80.
24. Weddige/Ogier, XXXIX: 'Schon im 13. Jahrhundert gelangt der Stoff nach Norwegen; im 14. Jahrhundert wird er in den Niederlanden und in Italien adaptiert.'. Weddige leidt deze datering af uit de vergelijking van de tekst van het Heidelbergse handschrift en de diverse overleveringsfasen van de Franse *Ogier* (zie blz. XXXVI-XLIX). Naar aanleiding van het hier gesignaleerde parallellisme met *Van den vos Reynaerde* zou het dateringsprobleem o.i. opnieuw onderzocht moeten worden.
25. R. Trachseler, in: *Lexikon des Mittelalters VI*, München/Zürich, 1993, kol. 1373-1374.
26. Hier geraadpleegd via: *Le Roman de Renart übersetzt und eingeleitet von H. Jaus-Meyer*, München, 1965, p. 203-205 (Klassische Texte des romanischen Mittelalters in zweisprachigen Ausgaben, Band 5).

■ Willy Feliërs

De centsprent *Geschiedenis van Reinaert den Vos*

Dan waren er vooral: de mannekesbladen waaraan wij elke week onzen Zondagscent besteedden, en waarop, in felle kleuren bekladderd, de geschiedenis van Duimke, de Stadsmuzikanten, Jaakje met zijn Fluitje, Jan van Parijs, in simplis-tischen vorm waren uitgebeeld. Dat de voorstelling gebrekkig was en we 't zonder den tekst moesten stellen, deed er al weinig toe, de bezielende adem ging van onszelf uit, onze phantasie verklaarde, vulde aan en strooide er een eigen poëzie over.

Stijn Streuvels (1871-1969), in: *Herinneringen*, p. 322.

Een tijd geleden toonde Peter Everaers van antiquariaat Secundus mij de Reynaertcentsprent *Geschiedenis van Reinaert den Vos*. Het betrof een variant van het al in 1993 door Rik van Daele besproken 'mannekesblad' uit de collectie Herman Heyse.

We lezen in Stijn Streuvels' *Herinneringen* dat hij elke week zijn 'Zondagscent' aan 'mannekesbladen' besteedde. Hoewel hij dit Reynaertmannekesblad niet uitdrukkelijk vermeldt, kan hij het in zijn kinderjaren wel gezien hebben. Het is zelfs mogelijk dat dit in zijn memoires uit het oog verloren mannekesblad, de onbewuste oerbron is van zijn latere belangstelling voor de *Reynaert*. Streuvels was bijna 60 toen hij in *Herinneringen* over zijn 'kinderlectuur' schreef. Hij vermeldde in zijn mémoires echter niet altijd de bronnen van zijn werk.

De Reynaertcentsprent wordt in het standaardwerk *De Volks- en Kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw* van Maurits de Meyer onder nummer 118 (dubbel) gecatalogiseerd als:

Geschiedenis van Reinaert den Vos 20. hsn. [houtsneden],

2. G. & V.G., coll. v. Veen; op naam v. Kapel, coll. v. Kuyk.

Geschiedenis van Reinaert den Vos. 20 (andere) hsn.,

4. z.a. (Glen. & Zn.) coll. Folkl. Mus. Antw. M, Walter G 2, e.a.

De firma Glenisson & Van Genechten werd in 1833 in Turnhout opgericht. In 1856 werd de vennootschap ontbonden en de inboedel verdeeld. Jaak Edward Glenisson zette samen met zijn zonen Edward en Gustaaf de firma verder als Glenisson en zonen. In 1900 werd de firma opgedoekt en werden de bestaande houtblokken verbrand (De Meyer, p. 125). Ook Antoon van Genechten begon een eigen firma.

De eerste druk van de Reynaertprent werd uitgegeven vóór of in 1856. De eerste drukken van de eerste firma werden gemerkt met de vermelding 'Glenisson & Van Genechten te Turnhout', de latere drukken met 'G. & V.G. te Turnhout', de nog jongere enkel met de initiaal 'G'. Dit laatste is het geval met de hier afgebeelde prent uit de collectie Everaers. De door Peter Everaers gevonden eentalige centsprent, die bij dit nummer als een apart kleurenblad is afgedrukt (afb. 1), is bij De Meyer niet gecatalogeerd en valt onder De Meyers beschrijving: '3. G' (d.w.z. dat de firma naam is afgekort tot G).

afb. 2

Het exemplaar uit de collectie Heyse (bibliofiel Herman Heyse (1937-1992), medestichter en oud-redacteur van *Tiecelijn*) is een tweetalige variant (afb. 2), die bij De Meyer wellicht valt onder '4 z(onder) a(dres)'. Dit wil zeggen dat ze jonger is dan de plaat uit de collectie Everaers. Hoewel De Meyer meedeelt dat een niet-geadresseeerde plaat niet precies thuis te brengen is, schrijft hij ze toe aan Glenisson en Zonen, dus na 1856 (ook Rik van Daele dateerde de plaat na 1856). Toch is het

mogelijk dat ze ook in de laatste fase van de eerste firma Glenisson en Van Genechten is te dateren. Dit wil zeggen dat de prent uit 1856 of van kort daarvoor zou kunnen dateren. Ditzelfde geldt eigenlijk ook indien ze in het nieuwe fonds van een van de firma's na 1856 werd opgenomen. Het tweetalige karakter kan dan duiden op een nieuwe impuls en het aanboren van een nieuwe markt. Opvallend is dat de jongere, tweetalige prenten van een beter kwaliteitsniveau zijn dan de eentalige prenten. Dit wil zeggen dat ze onafhankelijk van de eerste reeks tot stand kwamen. Niet alleen werden andere blokken gebruikt, de jongere reeks werd ook niet naar de oudere nagesneden. Beide werden wel naar hetzelfde origineel nagesneden.

De cents-, volksprent of het mannekenblad

De volksprent was ruim drie eeuwen als eenvoudig beeldverhaal met meestal weinig tekst de alternatieve krant van de kleine man. De volksmensen konden zich de weelde van een dagelijkse krant niet veroorloven en hadden zeker niet de middelen om een boek te kopen. Bij speciale gelegenheden zoals kermissen, jaarmarkten en feestdagen kochten ze voor zichzelf en de kinderen een 'centsprent'. Dit was voor Vlaanderen en Nederland, voor wat de minder bemiddelden betreft, nog steeds de toestand tot omstreeks het midden van de negentiende eeuw. Zelfs de goedkoopste dagbladen waren bij de arme volksmensen nog niet te vinden.

Die volksprenten, centsprenten of mannekenbladen waren zeer populair. De belangrijkste uitgevers van volksprenten hadden op zijn minst een honderdtal van dergelijke prenten in hun fonds. Ze hadden niet alleen in de grote centra verscheidene grossiers en verkooppunten, maar ook regionale afnemers en marskramers. De prenten verschenen in grote oplagen. De uitgevers met de grootste fondsen waren Noman te Zaltbommel en Brepols te Turnhout. In een circulaire uit 1851 van J. Schuitemaker te Purmerend, een relatief kleine uitgever van prenten, lezen we dat dit fonds in drie maand tijd ruim 2.000 riem of 1.000.000 prenten had verkocht. Volgens Maurits de Meyer kan men daaruit afleiden dat de jaarlijkse oplage van deze centsprenten in België en Nederland tussen de 50.000.000 en 100.000.000 stuks mag geraamd worden.

De kwantiteit van de prenten is cultuurhistorisch van minder belang. Belangrijk is wel dat de minder talrijke, artistiek goede prenten voor een groot deel een voortzetting zijn en een beeld geven van de artistieke en literaire tradities uit de middeleeuwen en de renaissance. Talrijke thema's uit deze periodes zijn blijven voortleven in de betere volksprenten. De heiligenprenten, de allegorische prenten en de dierenprenten zijn een directe voortzetting van de middeleeuwse iconografie. Verschillende zestiende-eeuwse houtsneden zijn niet alleen in de volksboeken, maar ook via de latere centsprenten bewaard gebleven.

Vele achttiende- en negentiende-eeuwse centsprenten hebben als inspiratiebron houtsneden uit oudere volksboeken. Ook de houtsnijder van de prent *Geschiedenis van Reinaert den Vos* vond in de volksboeken (ook wel blauwboekjes genaamd vanwege het blauwe kaftje) de inspiratie voor zijn prent. Zijn bronnen waren de Reynaertprenten van E. Quellijn en J.C. Jegher, ongetwijfeld niet de originele prenten, maar de nasnijdingen in latere Reynaertvolksboeken.

Wie kon in de achttiende en negentiende eeuw lezen?

Marita Mathijssen heeft in haar boekje *Het literaire leven in de negentiende eeuw* verslag gedaan van haar onderzoek naar het analfabetisme in Nederland en deels in Vlaanderen. In vergelijking met andere Europese landen en Vlaanderen konden er in Nederland in de zeventiende en zeker in de achttiende en negentiende eeuw al heel wat mensen lezen. Dit wordt afgeleid uit historische documenten. Bij hun huwelijk moesten de mensen in de kerk hun handtekening in het trouwboekje plaatsen. Wie niet kon schrijven, zette een kruisje. Door de kruisjes te tellen kan men afleiden wie niet kon schrijven op zijn/haar huwelijksdag. Maar wie een handtekening zette, kon nog niet met zekerheid schrijven. Velen leerden enkel hun naam schrijven, maar waren verder toch analfabeet. Aangezien men op school eerst leerde lezen en pas later leerde schrijven, waren er onder de kruisjeszetter ook potentiële lezers. Een bijkomend probleem voor het onderzoek was dat jonge mensen pas trouwden als ze (een beetje) geld hadden. De telling geeft ons dus geen beeld van de allerarmsten en precies in deze groep was het percentage analfabeten zeer hoog. Een telling blijft deels nattevingerwerk. In de negentiende eeuw kwamen er gelukkig meer bronnen ter beschikking. In de periode 1846-1849 was het percentage ongeletterde rekruten in Nederland 26 % van de nieuw aangenomen jongens. In België lag dat percentage hoger: 51 % in 1843 en 44 % in 1850. Dit verschil vindt vooral zijn oorzaak in de godsdienst. In het overwegend protestantse Nederland werd veel in de Bijbel gelezen. In het katholieke België was dat niet gebruikelijk, zelfs bijna onbestaande. Volgens Mathijssen kon in de loop van de negentiende eeuw 75 % van de Nederlandse bevolking lezen en schrijven.

De eerste gegevens over het analfabetisme in België zijn vanaf 1778 beschikbaar. Toen werd een wet van kracht die verplichtte dat alle akten in de parochieregisters en in de registers van de burgerlijke stand door de betrokkenen ondertekend zouden worden. Volgens de doopboeken van het einde van de achttiende eeuw kon bij de aangifte van een kind 39 % van de vaders en 63 % van de moeders niet ondertekenen. De hoogste analfabetismecijfers werden gevonden in de steden Oudenaarde, Gent en Tielt. Daar was meer dan 60 % van de mannelijke bevolking en meer dan 80 % van de vrouwelijke bevolking analfabeet. Wanneer men kijkt naar het lokale, dorpse niveau, vinden we plaatsen waar de bevolking in nog veel grotere mate analfabeet was. In de gemeente Kaster bijvoorbeeld kon rond 1800 hoogstens één op zes mannen en één op vijftien vrouwen een handtekening zetten. In de steden was de toestand beter. Het is daar dat wellicht de meeste volksprenten en volksboeken verkocht werden.

De Reynaertvolksboeken

Paul Wackers stelde in *Leidschrift* in 1989 dat het verhaal van *Reynaert de vos* in de Nederlanden tussen 1564 en 1800 tenminste 32 keer gedrukt werd en vermoedelijk zelfs meer dan 40 keer. Al deze Reynaertvolksboeken hebben niet de dertiende-eeuwse *Van den vos Reynaerde* of *Reynaert I* als bron, maar de omstreeks eind veertiende eeuw of begin vijftiende eeuw geschreven *Reynaerts historie* of *Reynaert II*. Deze laatste tekst is ook de sleuteltekst geweest waardoor Reynaert zijn tocht door Europa is begonnen met vertalingen in onder andere het Engels (Caxton, 1481) en het Duits (Lübeck, 1498).

Reynaerts historie werd te Gouda in 1479 door Gheraert Leeu en in 1485 te Delft door Jacob Jacobszoon van der Meer in proza uitgegeven. In 1487-1490 verschijnt er te Antwerpen ook een rijmdruk van *Reynaerts historie*. De drukker is opnieuw Gheraert Leeu, die zich naar het cultuur- en drukkerscentrum van de Lage Landen had begeven. Tussen 1490 en 1564, het jaar waarin het eerstvolgende Reynaertdrukje verschijnt, is er een opmerkelijke en nog niet opgeloste lacune in de continuïteit van de Reynaertuitgaven. Het is onwaarschijnlijk dat in deze driekwart eeuw geen enkel *Reynaertje* zou zijn verschenen.

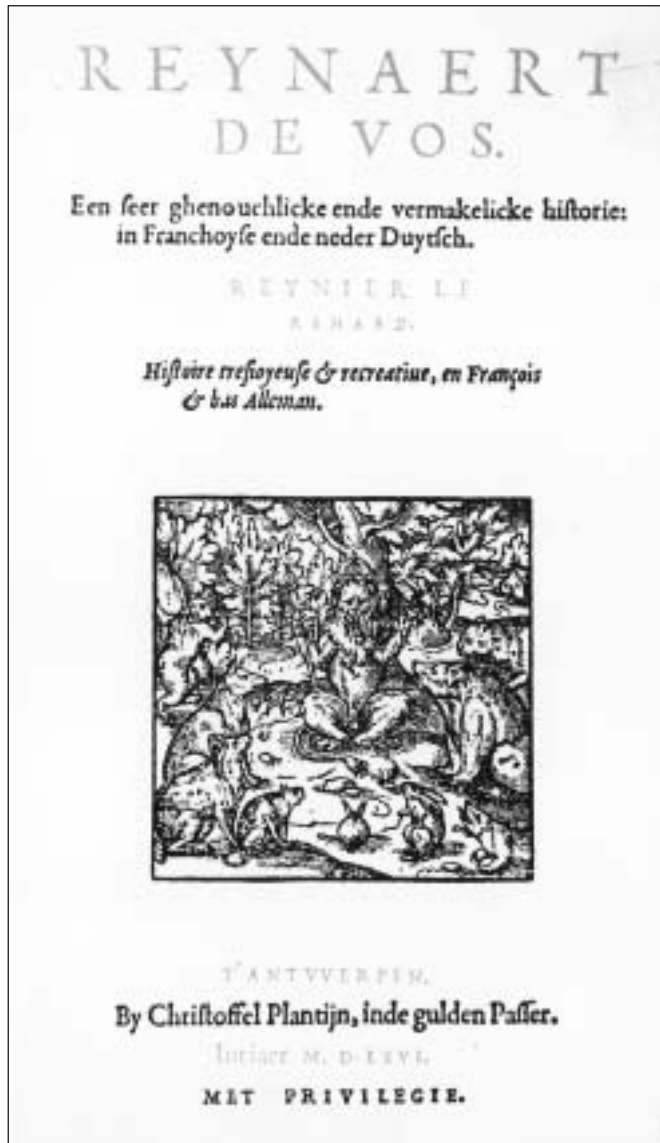
In 1564 drukt Christoffel Plantijn het oudst bekende Nederlandstalige Reynaertvolksboek (hoewel niet iedereen hier voor de term volksboek opteert) in opdracht van de Antwerpse boekhandelaar en drukker Peter van Keerberghen. Dit boek, *Reynaert de Vos, Een seer ghenvechlicke ende vermakelicke Historie*, is gedrukt in een civilité-letter, een lettertype dat hoofdzakelijk werd gebruikt voor schoolboeken. Na een jaar was de oplage van 1200 exemplaren al uitgeput. In 1566 brengt Plantijn het boek opnieuw op de markt in een tweetalige uitgave, bedoeld om de leerlingen ('iongers') Frans te leren. Naast de Nederlandse tekst is een synoptische vertaling in het Frans door Johannes Florianus afgedrukt. Misschien wilde Plantijn met deze tweede uitgave toch een breder publiek bereiken dan de 'iongers', want hij illustreert de editie met fraaie houtsneden van de befaamde Parijse meester Jehan de Gourmont, gesneden naar ontwerpen van meester Geoffroy Ballain (afb. 3).

De Plantijnse Reynaertdrukken worden door diverse onderzoekers beschouwd als het begin van de Reynaertvolksboekentraditie. De prestigieuze tweetalige uitgave was bedoeld voor het onderwijs in de betere scholen voor het welgestelde deel van de (Antwerpse) bevolking en is dus niet echt een 'volks'-boek. Als men verhalen in proza en in de volkstaal (als tegenovergesteld aan het Latijn) als 'volksboek' definieert, dan vallen de Plantijndrukjes toch in deze categorie.

Na deze twee Reynaertvolksboeken, die dus meer schoolboeken zijn dan echte volksboeken, moeten we op een nieuwe uitgave wachten tot 1589. (Ook hier is het mogelijk dat er wél boekjes gedrukt zijn die ons niet werden overgeleverd.) In 1589 verschijnt *Van Reynaert die Vos* bij Bruyn Harmansz Schinckel te Delft. Dit is het oudst overgeleverde Noord-Nederlandse volksboek.

De Reynaertvolksboeken worden in drie groepen onderscheiden: de twee Plantijndrukken, de Noord-Nederlandse volksboeken en de Zuid-Nederlandse volksboeken (voor een overzicht van deze volksboeken, zoals samengesteld door Hubertus Menke, zie kader). De Noord-Nederlandse volksboeken zijn inhoudelijk vrijwel gelijk aan de Plantijndrukken. In de lijst van Menke vinden we 22 uitgaven. Deze volksboeken zijn meestal geïllustreerd met eenvoudige houtsneden naar de Haarlemmer meester.

We besteden aan de Zuid-Nederlandse volksboeken uitvoeriger aandacht omdat ze de directe bron vormen van de centsprent die in dit artikel centraal staat en een andere illustratieserie bevatten dan de Noord-Nederlandse. Als we de Zuid-Nederlandse volksboeken (bij Menke 31 items) naast de Noord-Nederlandse drukjes leggen, zien we dat ze qua opzet en uitvoering een sterke gelijkenis vertonen, maar dat er inhoudelijk belangrijke verschillen zijn. In de Zuidelijke Nederlanden heeft het Reynaertverhaal een tijd op de index van verboden boeken (*Index librorum prohibitorum*) gestaan. Als gevolg daarvan bevatten de Zuid-Nederlandse volksboeken een gecastigeerde tekst en werden bijvoorbeeld religieuze en sca-

afb. 3

breuze verwijzingen geschrapt of gewijzigd om aan de wensen van de katholieke censoren te voldoen.

Na 1520 werden de maatregelen tegen verboden drukwerk nog verscherpt. De lijsten met verboden boeken werden bij elke nieuwe herziening uitgebreid. Op de *Index librorum prohibitorum*, die in 1570 op last van Alva bij Plantijn werd gedrukt, treffen we in een *Appendix* waarin we aanvullingen met 'Duytsche verboden boecken' vinden, op p. 91 ook *Reynaert de vos* aan. Dit betekende het einde van de

ongekuiste Reynaertuitgaven. Wat de gevolgen waren konden we al hoger lezen. Tot de jaren 1960 hebben de katholieke censoren in Vlaanderen een nefaste invloed gehad op het literaire bedrijf. Niet alleen de Reynaertboeken, maar Streuvels, Timmermans, Walschap, Boon en zeer vele anderen hebben er allemaal mee te maken gehad.

Ook de drukken van Plantijn van 1564 en 1566 stonden dus op de door hem gedrukte indexlijst. Pas nadat de tekst herzien was en gezuiverd van alles wat maar enigszins als ketters of grievend voor de rooms-katholieke kerk kon worden opgevat, kon de *Reynaert* dus weer worden gedrukt. Het bewijs van goedkeuring is te vinden in de *Approbatie*, die in alle zuidelijke drukken is opgenomen (zie verder).

De Zuid-Nederlandse volksboeken vormen de jongste van de drie groepen. De eerste uitgave is vermoedelijk in 1614 verschenen (Menke nr. 29). Net als in het Noorden zijn in het Zuiden de volksboeken, zelfs tot het einde van de negentiende eeuw, vrijwel ongewijzigd herdrukt. Door de invloed van de index verschillen de Zuid-Nederlandse volksboeken van de twee andere groepen. Als voorbeeld nemen we de editie die circa 1717 bij Hieronymus Verdussen te Antwerpen (Menke nr. 34) is verschenen (en die momenteel voor een groot publiek consulteerbaar is door de facsimile-uitgave van de Antwerpse uitgever Berghmans uit 1988) en/of de tekst van 1717, gedrukt bij de weduwe Verdussen (geciteerd uit *Naar de letter*). De titelpagina van de editie circa 1700 luidt:

Reynaert den vos, oft Der Dieren Oordeel. In het welck door Coninck LION ende sijne Heeren, de schalckheydt van Reynaert den Vos wort ondersocht ende gheoordeelt. 't Verhael seer ghe-nuchelijck / ende profijtighe Morale Bedietselen mede-brenghende.

Door het castigeren is de tekst sterk ingekort. Meestal wordt de gewraakte tekst geschrapt of wordt de inhoud gewijzigd. In *Reynaert den vos ofte Der Dieren Oordeel* zijn bijvoorbeeld in de voorrede de volgende zinnen weggelaten, waarin de dierenwereld met de mensenmaatschappij wordt vergeleken:

Inden eersten, den gheestelijcken staet wort gheleken byden Dasse. Ende bedectelijck worden dese begrepen van ghiericheyt ende oncuysheyt.

Over de wijzigingen lezen we in *Naar de letter*, p. 76 (over de druk van 1717 door de weduwe H. Verdussen):

Een aardig voorbeeld van wegwerken-door-wijziging-van-de-inhoud is de list waarmee Reinaert probeert de haas in zijn macht te krijgen. H, 1564 is nog geheel volgens de traditie:

Hy beloefde kuwaert dat hy hem synen Credo leeren soude, ende dat hijer een goet Capellaen af maken wilde. Waerom hijen tus-schen sijn beenen dede sitten, ende hielen daer wel vaste. Sy begonsten tsamen te lesen ende te singhen, roepende met luyder stemmen. Credo, Credo. (F.A5V)

De gewijzigde tekst luidt volgens de druk van de Weduwe van Hieronymus Verdussen:

Hy beloofde Ruwaert / dat hy hem soude leeren singen een Liedeken / daer mede hy de hasewinden (als hy van haer ghejaeght worde) soude doen stille staen / om hem middel -tijdt van hun te bevrijden. Doen dede hy hem sitten tusschen sijn beenen / ende hiel hem daer wel vast. Sy begonsten t'saemen te singen met luyder stemme. (F.A2V)

We vinden op het einde van de tekst in de druk van de Weduwe van Hieronymus Verdussen ook de hierboven besproken kerkelijke goedkeuring of 'approbatie'. Deze formule, evenals de inhoud van het boek, is vrijwel onveranderd gebleven in de hele zuidelijke traditie:

APPROBATIO

DEsen Boeck aldus verbetert, is goet ende bequaem ghevonden, soo voor de Schole als andere Persoonen, ende dient niet alleen tot recreatie, maer oock tot moralisatie. Actum Antverpiae 15. November 1631.

Maximilianus van Eynatten, Canonick ende Scholaster van Antwerpen. (F.D8V)

In latere drukken staat '1661' vermeld, wat vaak tot misvattingen met betrekking tot de datering van de drukjes heeft geleid. In de meeste gevallen vinden we op de titelpagina van de Zuid-Nederlandse drukken geen jaartal. Daardoor is de datering vaak onzeker. De naam van de drukker wordt echter altijd vermeld en precies daardoor is het mogelijk aan de hand van biografische gegevens over de drukkers het jaar van uitgave bij benadering vast te stellen. Zo wordt de oudst bekende overgeleverde Zuid-Nederlandse druk gedateerd tussen 1683 en 1717, respectievelijk het jaar waarin drukker Hieronymus Verdussen werd opgenomen in het Antwerpse drukkersgilde en het jaar waarin hij is overleden. Wegens de vroegere datering van de *Approbatie* (1631) wordt aangenomen dat de allereerste, nu verloren, Zuid-Nederlandse druk veel vroeger dan 1683 is verschenen. De datum van '15 november 1631' is wellicht ook al een aanpassing omdat Maximilianus van Eynatten op 29 juni 1631 overleed. Reynaerdist Leonard Willems suggereerde dat men de beide laatste cijfers had verwisseld en dat we dus van 1613 moeten gewagen, maar dat is pure speculatie. Dit zou wel overeenkomen met de vermelding door Jan Frans Willems van een eveneens niet overgeleverde druk uit 1614.

We kunnen uit dit alles besluiten dat er in elk geval vóór de dood van Van Eynatten in 1631 een Zuid-Nederlands volksboekje (m.n. in de volkstaal én in proza) is vervaardigd. Het is wellicht deze bewerking die bedoeld is met de *Reynken de Vos* op de lijst van geoorloofde schoolboeken die in 1642 te Antwerpen werd opgesteld (zie *Naar de letter*, p. 77). Wellicht bestonden er ook oudere versies. Rik van Daele gewaagde o.a. van een vermelding van een Reynaertdrukje door de bisschop van Brugge in 1612. Hier ligt nog ruimte voor verder onderzoek.

Het laatste en meest volledige overzicht van de Noord-Nederlandse (veelal in de vakliteratuur aangeduid met het sigel Hn) en de Zuid-Nederlandse (Zn) volksboekentraditie is door de Duitse hoogleraar en Reynaertbibliofiel Hubertus Menke

opgenomen in zijn standaardwerk *Bibliotheca Reinardiana*. We presenteren het met enkele lichte bewerkingen (vertalingen) in een apart overzicht (de nummering volgt Menke):

Noord-Nederlandse volksboeken (Hn):

Reynaert de Vos, een seer ghenoechlijke [...] Historie ...

7 † Amsterdam:	1584?
8 Delft: Bruyn Harmansz Schinckel	1589
9 Delft: Bruyn Harmanssz Schinckel	1603
10 † <Rotterdam>: <Reynardt Frans en Duyts>	1607?
11 Amsterdam: Barent Otsz.	1628
12 Amsterdam: Broer Jansz.	[163]5?
13 Amsterdam: Ot. Barentsz. Smient	1642
14 Amsterdam: Jacob Theunisz. Loots-man	1663
15 Amsterdam: Ian Iacobsz Bouman	1668
16 Amsterdam: Wed. van Gysbert de Groot	1694
17 Amsterdam: Wed. van Gysbert de Groot	1697
18 †<Amsterdam>: <Lootsman>	1710?
19 † <Amsterdam>: <by Lootsman>	1712?
20 Amsterdam: Isaak van der Putte	1736
21 Amsterdam: Joannes Kannewet	1752
22 Amsterdam: Joannes Kannewet	1753
23 Amsterdam: Erve de Weduwe Jacobus van Egmont	1773
24 Amsterdam: Erve vander Putte en Bastiaan Boekhout	1778
25 Amsterdam: Erve de Weduwe Jacobus van Egmont	[ca. 1780]A
26 Amsterdam: Erve de Weduwe Jacobus van Egmont	[ca. 1780]B
27 Amsterdam: S. en W. Koene	1795
28 Oud=Hollandt: bij de Kinderen van Izaak en Johannes Enschedé	1895

Zuid-Nederlandse volksboeken (Hz):

Reynaert den Vos oft der Dieren Oordeel ...

29 † Antwerpen: H. Verdussen?	1614?
30 † <Antwerpen Hieronimus Verdussen>?	1631?
31 Antwerpen: Jacob Mesens	1651
32.1/2 † Antwerpen?:?	1661/2?
33 † Antwerpen?:?	1672?
34 Antwerpen: Hieronimus Verdussen	[1695-1713]A
35 Antwerpen: Hieronimus Verdussen	[1695-1713]B
36 Antwerpen: Joannes van Soest	1713
37 Antwerpen: Weduwe van Hieronymus Verdussen	[1713-1717]A
38 Antwerpen: Weduwe van Hieronymus Verdussen	[1713-1717]B
39 Antwerpen: Joannes van Soest	1755
40 Antwerpen: Franciscus Ignatius Vinck	[1768-1785]A
41 Antwerpen: Franciscus Ignatius Vinck	[1768-1785]B
42 Antwerpen/Gent: Jan Gimbelet	[1781-1789?]
43 Antwerpen: Joannes Norbertus Vinck	[nach 1789]A
44 Antwerpen: Joannes Norbertus Vinck	[nach 1789]B
45 Antwerpen: J.H. Heyliger	[1792-1822]A
46 Antwerpen: J.H. Heyliger	[1792-1822]B
47 Gent: Petrus Antonius Kimpe	[1799-1815]
48 Antwerpen: Weduwe [van] J.N. Vinck/J. Schilders	[Beginn 19. Jh]
49 Gent: L.[éandre] van Paemel	[1817-1845]A
50 Gent: L.[éandre] van Paemel	[1817-1845]B
51 † Gent: L.[éandre] van Paemel	[1817-1845]C
52 Antwerpen: Josephus Thys	[1818-1842]A
53 Antwerpen: Josephus Thys	[1818-1842]B

54 Antwerpen: Josephus Thys	[1818-1842]C
55 Antwerpen: (Josephus Thys)/J.B. Vermueren	[19. Jh. med.]
56 Gent: I.-C. van Paemel	[1848-1876]A
57 Gent: I.-C. van Paemel	[1848-1876]B
58 Antwerpen: H.J. Herleyn	[ca. 1856]
59 Gent: Snoeck-Ducaju en zoon	[ca. 1834-1886] A, B, C, D? [20. Jh.]

Verklaring van de tekens:

† = aan de hand van vermeldingen ontsloten, niet overgeleverde druk

[...] = niet in de gedrukte tekst te vinden informatie

<...> = veronderstelde tekst

De Zuid-Nederlandse volksboeken zijn zoals de Noord-Nederlandse, ook sober uitgevoerd. De illustraties zijn echter grotendeels nieuw. Op twee plaatjes na (zoals de afbeelding van de spiegel met fabelvoorstellingen) is hier geen invloed van de Haarlemse meester te vinden en is een heel eigen traditie ontwikkeld. Wat de Haarlemmer meester voor de Noord-Nederlandse illustraties betekende, zal de Antwerpse meester Erasmus Quellijn voor de Zuid-Nederlandse betekenen. De Zuid-Nederlandse plaatjes zijn uit het midden van de zeventiende eeuw en dus een stuk jonger dan die van de Haarlemmer meester. Eventuele andere Zuid-Nederlandse drukjes (die van circa 1613-1614 en 1631) waren dus niet geïllustreerd of voorzien van een andere cyclus.

Erasmus Quellijn en Jan Christoffel Jegher

De zeventiende-eeuwse kunstschilder Erasmus Quellinus (of Quellijn de Jongere) en zijn tijdgenoot Jan Christoffel Jegher waren respectievelijk de ontwerper en de houtsnijder van een reeks houtsneden ontworpen voor *'T Vonnis der dieren, over Reynaert den Vos, oft Spiegel der Archlistigheyt*, uitgegeven te Antwerpen door Jacob Mesens in 1651 (Menke nr. 31). Deze houtsneden stonden aan de bron van vele latere nasnijdingen in de Reynaertvolksboeken. Over dit werkje is weinig bekend. Momenteel berust een exemplaar van deze druk in de Zentralbibliothek in Zürich. Menke heeft ooit een facsimile-editie aangekondigd, maar voor zover wij konden achterhalen is deze nog niet verschenen.

Walter Roossens heeft in 1981 een Leuvense licentiaatsverhandeling ingediend over *'T Vonnis der dieren...: een studie en een tekstuitgave*. De tekst is een diplomatische uitgave van een tweede origineel exemplaar dat zich toen in de norbertijnerabdij van Postel bevond, maar nu spoorloos is. Ook de prenten van Quellijn zijn in deze tekstuitgave opgenomen, maar gezien het gekopieerde karakter vanzelfsprekend pover van afdruk. Roossens schrijft over de illustraties:

De tekst is fraai versierd met kwalitatief goede houtsneden. Eén houtsnede per capittel + één op de titelpagina; samen 26 dus. Daarvan worden er 5 doorheen de tekst herhaald. Zodoende houden we nog 21 verschillende houtsneden over (...). Het plaatje op de titelbladzijde (evenals dat in Capittel XXI) draagt de vermelding 'E. Quellinius'. (...) Verschillende houtsneden dragen ook nog de vermelding 'I.C.I.'. Hierin herkent [Leonard] Willems de graveerder J.C. Jegers. (sic)

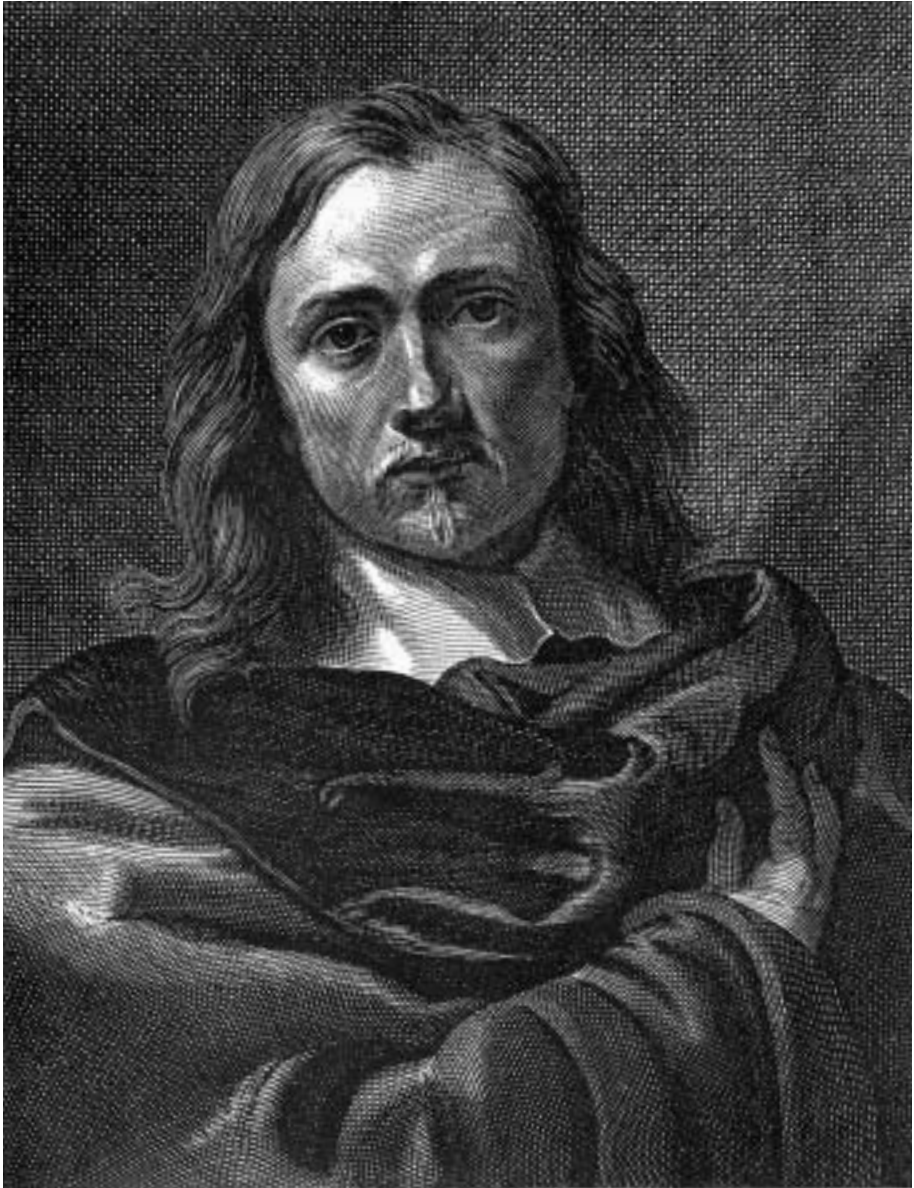
Jegers dient Jegher te zijn. Deze beschrijving stemt overeen met Menke (nr. 31, p. 156-158), die meedeelt dat de eerste *I.* in *I.C.I.* 'Jan' of 'Incidit' kan betekenen.

De door Quellijn ontworpen houtsnedencyclus wijkt af van de bekende illustratiereeksen in de oudste Nederlandse, Duitse en Engelse drukken. Het nieuwe, eigen karakter van Quellijns houtsneden heeft ertoe geleid dat zijn ontwerpen altijd als origineel werden beschouwd. Deze opvatting is volgens Paul Wackers pertinent onjuist. In zijn Tiecelijnartikel *De bron van de illustraties in de Zuidnederlandse volksboeken* lezen we: 'De reeks houtsneden die Quellijn ontwierp is voor een groot deel gebaseerd op de houtsneden die Jost Amman in opdracht van de drukker Sigmund Feyerabend maakte voor de tweede druk van Hartmann Schoppers Latijnse vertaling/bewerking van de Hoogduitse Reynke de vos.' Ammans cyclus bestaat uit 51 verschillende houtsneden. Van de 21 houtsneden ontworpen door Quellijn zijn er volgens Wackers zeven 'evidente nasnijdingen' en zeven andere vertonen opmerkelijke overeenkomsten. Toch mogen we aan Quellijn grote verdiensten toeschrijven voor de fraaie prenten die hij vervaardigde. In zijn tijd werd het werken naar bestaande bronnen anders geapprecieerd dan heden ten dage.

Erasmus Quellinus (Erasmus II, of nog: Quellijn de Jongere, afb. 4) werd te Antwerpen geboren op 19 november 1607 als eerste kind van de beeldhouwer Erasmus I (Quellijn de Oudere) en Elisabeth van Uden. Het gezin telde elf kinderen. Naast de oudste Erasmus II kozen nog twee kinderen voor een kunstenaarsopleiding. Zoals veelal in die tijd kreeg Erasmus II zijn eerste opleiding in het atelier van zijn vader. Daarnaast studeerde hij ook filosofie (hij behaalde de meertertitel in de filosofie). In zijn nalatenschap werd een door hem geschreven *Philosophia* gevonden. Quellijn schreef ook gedichten, niet in het Latijn, maar in het Nederlands. In 1643 werd hij in zijn geboortestad lid van de rederijderskamer De Violiere, waar hij niet enkel als toneelliefhebber, maar ook als dichter werkzaam was. Er is weinig poëtisch werk van zijn hand overgeleverd. Volgens zijn biograaf J.P. de Bruyn schreef Quellijn in het boek *Het Gulden Cabinet van de edel vry schilderconst, door Corn. de Bie* het zeer vloeiende en geestige gedicht *Tot lof van Mr. Cornelis de Bie*.

Het is niet bekend op welke leeftijd de jonge Quellijn begon te schilderen. Het eerste bekende doek van zijn hand is de *Aanbidding der herders* uit 1632. Quellijn de Jongere kreeg zijn opleiding als schilder in het atelier van P.P. Rubens. Hij was Rubens' leerling vanaf circa 1629 tot omstreeks 1634. Nadien, tot ongeveer 1640, bleef hij medewerker van Rubens. Het is ook door het werk in Rubens' atelier dat hij zijn eerste bekendheid kreeg. Hij kon bij Rubens meewerken aan enkele opmerkelijke projecten. Ter gelegenheid van de intrede van Kardinaal-Infant Ferdinand in 1635 kreeg Rubens de opdracht om Antwerpen op een artistieke en feestelijke manier te versieren. Quellijn schilderde mee aan de *Porticus Caesareo-Austriaca* en aan het *Tooneel van de Koophandel*. Bij die gelegenheid tekende Quellijn ook een portret van de Kardinaal-Infant. Christoffel I Jegher graveerde de houtgravure naar deze tekening in het bijzijn van de Kardinaal-Infant tijdens diens bezoek aan de ateliers van Plantin-Moretus. Tot 1636 realiseerde Quellijn weinig persoonlijk werk. Rond die tijd laat Rubens het illustratiewerk voor het drukkershuis Plantin-Moretus bijna volledig over aan zijn medewerkers. Rubens maakt enkel nog rudimentaire schetsen en Quellijn werkte die uit tot volledig afgewerkte tekeningen. Balthasar I Moretus schrijft in april 1637 over het ontwerp van het titelblad voor *Diverses Pièces pour la défense de la royne Mere*: 'Mr. Rubens a concue le frontispice et a donné charge à un aultre maistre de la delinéer'. 'Deze 'aultre maistre' kan niemand anders zijn dan Quellinus vermits deze het blad signeerde', schrijft

afb. 4

J.P. de Bruyn. Zijn bedrijvigheid als boekverluchter ging ten koste van Quellijns schilderwerk. In de periode 1632-1642 zijn er maar elf door hem gesigneerde of als authentiek erkende schilderijen bekend.

Vooral op het einde van de jaren 1630 is Quellijn zeer bedrijvig als illustrator (wat blijkt uit documenten in het archief van Plantin-Moretus). Vermoedelijk is er zelfs

meer werk van zijn hand. Balthasar Moretus schreef immers graag illustratiewerk van Quellijn toe aan Rubens ten voordele van de reputatie van zijn drukkerij. Quellijn had ook al vroeger belangstelling voor boekillustraties getoond, zoals blijkt uit het in 1634 gedateerde *Augustino Epo Hipponensi* en het in 1635 door hem ontworpen titelblad voor de *Commentaria in Salomonis proverbias*.

Na P.P. Rubens' dood op 1 augustus 1640 werd Quellijn de officiële stadsschilder van Antwerpen en later een van de voornaamste portret- en historieschilders van de *Antwerpsche School*. In 1640 maakt hij in opdracht van Balthasar I Moretus het schilderij *Labore et Constantia*, een in symbolentaal uitgebeelde verheerlijking van de firma waar hij veel voor werkte. J.P. de Bruyn is van oordeel dat:

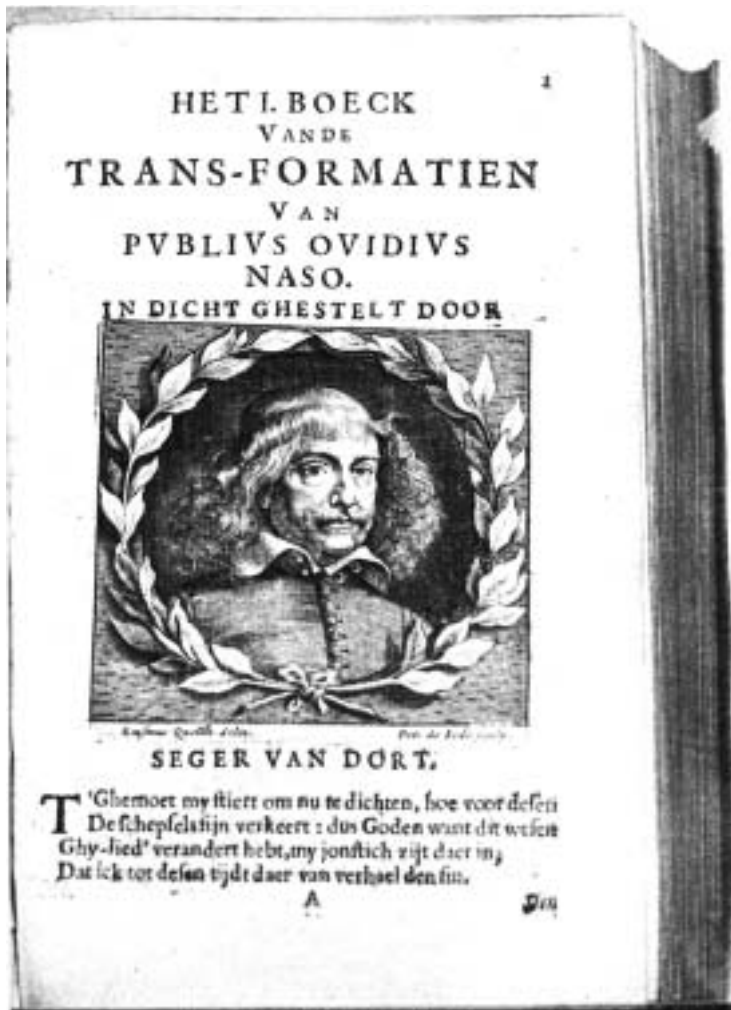
Quellinus zich in de jaren 1640-1650 vooral verdienstelijk heeft gemaakt als boekillustrator, als ontwerper van decors voor de Antwerpse stadsmagistraat en ook als schilder. Stilistisch doet zich een evolutie voor die uiteindelijk zal leiden naar een synthese klassiek-Barok maar die pas in de jaren 1650 haar hoogtepunt zal kennen. (p. 30).

Quellijns broer Artus I werkte als beeldhouwer ook in die 'klassiek-barok-stijl'.

In 1656 werden Erasmus II en Artus I uitgenodigd (vermoedelijk door de bouwmeester Jacob van Campen) naar Amsterdam te komen om de versiering van het Paleis op de Dam te verzorgen. Vondel, die een vriend was van Artus I, heeft die versieringen in het gedicht *Op het Marmerbeelt van den hooghachtbaeren en welwyzen heere, H. Cornelis Witzen* verheerlijkt. Het is ook in die tijd dat Quellijn een prominente plaats veroverd in de Reynaerticonografie. In 1651 verschijnt immers:

S(egher) V(an) D(ort)
 'T VONNIS DER DIEREN, OVER | REYNAERT | DEN VOS, | OFT
 | Spiegel der Archlisticheyt. | Waer-inne beschreven wordt het
 leven vanden Vos, ende | aff-beldinghe vanden Hypocriten. | Met
 schoone Figuren verciert / met profijtelijcke ende | moraele bediet-
 selen tot onderwijsinghe vande Jonckheyt. | Eerst in dichte ghe-
 stelt door S.V.D. ende vermeerderd door | eenen Liefhebber der
 konst. | [houtsnede van E. Quellinius met monogram I.C.I.] T'ANT-
 WERPEN, | By Jacob Mesens / op de Lombaerde Veste / inden |
 gulden Bijbel / Anno 1651. | Met gratie ende Privilegie.

Het jaar voordien had Erasmus Quellijn een illustratie en de titelpagina voor Segher van Dorts *Den Metamorphosis* ontworpen. Daarin vinden we ook het oudst bekende gedicht van Quellijn: *Epigramma toe-ghe-eygent aen Seger van Dort op den Metamorphosis bij hem in Dicht ghestelt*. Getekend: 'Ick Quell'in Liefde'. Deze woordspelende afsluiting doet vermoeden dat er een vriendschappelijke band was tussen Quellijn en Van Dort. Het was dus geen toeval dat precies Quellijn de suite illustraties ontwierp voor Van Dorts *Reynaert den Vos*. Quellijn heeft ook de titelpagina van Segher Van Dorts *Het I. Boeck vande Trans-Formatien van Pvblivs Ovidivs Naso* ontworpen. Op deze titelpagina zien we tevens een uitstekend portret van Van Dort door Quellijn (afb. 5).

afb. 5

Naast schilderijen en tekeningen zijn er van Quellijn ook zeven etsen bekend. Een mooie ets is *Dansende Bacchanten* (afb. 6).

Niet alleen zijn kunstenaarsloopbaan, maar ook Quellijns privéleven kan voor spoedig genoemd worden. Twee jaar nadat hij in 1632 in het Sint-Lucasgilde de meestertitel behaalde, huwde hij met Catherina de Hemelaer, die afkomstig zou zijn van Haasdonk (Beveren). Catherina was een nicht van kanunnik Johannes de Hemelaer. Ze zouden 28 jaar een goed gezin vormen, tot Catherina in 1662 overleed. Het volgende jaar hertrouwde Quellijn met Francisca de Fren, de schoonzus-

afb. 6

ter van David II Teniers. Quellijn en zijn atelier leverden goed werk dat veel kopers vond. Hij werd welstellend en kocht in 1671 twee huizen in de Antwerpse Happaertstraat, die hij verbouwde tot een fraai herenhuis. Daar stierf Quellijn de zevende november 1678, enkele dagen voor zijn eenenzeventigste verjaardag. Het is ook een merkwaardig toeval (vermoedelijk heerste er een pestepidemie) dat in dezelfde korte periode ook Jan II Breughel stierf (op 1 september van datzelfde jaar) en Jacob Jordaens (op 18 oktober). In die nacht van de achttiende oktober stierf ook Quellijns zuster Elisabeth.

Jan Christoffel Jegher (1618-1666) was houtbloksnijder (monogram: I.C.I.) en etsen. Hij werkte hoofdzakelijk voor de Moretussen, maar ook voor P.P. Rubens. Quellijn en Jegher werkten veel samen. Quellijn tekende de prent en Jegher sneed het spiegelbeeld van de tekening in het houtblok om ze dan als boekillustraties te laten afdrukken. Quellijn en Jegher waren naar alle waarschijnlijkheid ook vrienden (of misschien waren er zelfs familiebanden). Dit kunnen we afleiden uit het feit dat Quellijns echtgenote Catherina de Hemelaer op 23 april 1652 getuige is bij het doopsel van Jan-Baptist Jegher, het zoontje van Jan Christoffel. (De Bruyn, p. 31).

Jegher heeft ook vele schilderijen op vraag van P.P. Rubens als houtsnede uitgewerkt. Hij reproduceerde zo ook werken van E. Quellijn de Jongere, onder andere een Jezuskop uit 1636. Op die manier werd in de zeventiende eeuw het werk van de grote meesters toegankelijk gemaakt voor een groter publiek. De kopers waren

vooral prentenverzamelaars die wel een zekere welstand hadden, maar geen werk van Rubens of andere meesters konden kopen. Vele van die houtsneden vinden we nu nog terug in de collecties van belangrijke musea.

De centsprent *Geschiedenis van Reynaert den Vos*

In het Reynaertonderzoek zijn Quellijn en Jegher bekend als de ontwerper en de snijder van de bekende serie houtsneden waarin ze de *Reynaert* in 21 fraaie prenten opvoeren vanaf de druk van Mesens tot bijna alle latere nasnijdingen uit de Zuid-Nederlandse traditie. Maar de illustraties bleven niet beperkt tot de vele nasnijdingen in Antwerpse en Gentse Reynaertvolksboekjes, ze waren eveneens de bron van de tinnen decoratiepaneeltjes op schitterende Antwerpse laatzeventiende-eeuwse luxekabinetten voor een welgesteld publiek en van de eenvoudige afdrucken op volkse centsprenten uit Turnhout in het midden van de negentiende eeuw.

Van de reeds vermelde Reynaertcentsprent uit het fonds van de firma Glenisson & Van Genechten zijn twee versies bekend: een versie met alleen Nederlandstalige onderschriften en een tweetalige variant met Nederlandstalige en Franstalige onderschriften. Op beide bladen staan telkens twintig plaatjes die in de juiste chronologische volgorde het Reynaertverhaal uitbeelden. We bekijken eerst de versie met Nederlandstalige onderschriften.

Zoals we al schreven hebben vele achttiende- en negentiende-eeuwse centsprenten in de meeste gevallen houtsneden uit oudere volksboeken als inspiratiebron. De houtsnijder van de *Geschiedenis van Reynaert den Vos* gebruikte als voorbeeld onmiskenbaar de Reynaertprenten van Quellijn en Jegher. Vermoedelijk had hij niet de originele eerste prenten als model ter beschikking, maar nasnijdingen in een later volksboek. Het gaat in elk geval om een volksboekje uit de Antwerpse traditie omdat de bekende Gentse volksboekjes minder houtsneden hebben. De Meyer (p. 486) suggereert dat de bron van de plaatjes het volksboek van J. Thys zou zijn, die dan in spiegelbeeld werden gekopieerd. Dit is niet uit te sluiten, maar ons onderzoek heeft dit zeker niet bevestigd. J. Thys drukte zijn Reynaertjes tussen 1818 en 1842 (lijst Menke nr. 52 e.v.). De houtsneden zijn volgens Menke (p. 187) van dezelfde houtsnedenreeks als de uitgaven Wed. H. Verdussen 1713-1717 / Gimbelet / J.H. Heiliger / Wed. Vinck / Schilders / J. Thys (zie kader). Het zou ons echter niet verwonderen indien de houtsneden werden gekopieerd naar de houtsneden die een zekere verwantschap vertonen met de prenten die in de uitgave van H.J. Herleyn (Menke, ca. 1856) zijn te vinden (Menke benoemt ze als 'Holzschnittserie 4: stilistisch einfacher Nachschnitt mit neuer Bildkomposition'). De datum van 'circa 1856' komt wonderwel overeen met de datering van de centsprenten. Toch mogen we een rechtstreekse ontlening haast uitsluiten. De details komen niet overeen. Bovendien is de volgorde van de prenten in Herleyn anders dan op de centsprenten. De figuren en scènes op de centsprent zijn zo rudimentair en kwalitatief zo ondermaats gesneden dat het vinden van het exacte bronplaatje niet evident is. De houtsnijder van de centsprent heeft het zich gemakkelijk gemaakt en de afbeelding van de originele prenten op zijn houtblok niet in spiegelbeeld nagesneden. Bovendien heeft hij hier en daar figuren van de volksboekenprenten niet overgenomen. Haastwerk en bescheiden vakkennis zijn de sleutelwoorden.

Hoe wordt een houtsnede vervaardigd? De houtsnijder tekent een spiegelbeeld van de ontwerptekening op zijn houtblok en snijdt het overvloedige hout dat niet tot de

voorstelling behoort weg. Het blok wordt vervolgens met een rol of tampon met inkt ingesmeerd. Zo kan men zoals met een stempel een niet gespiegelde afdruk maken op papier.

Als we de afbeeldingen op de centsprent *Geschiedenis van Reynaert den Vos* vergelijken met het door Berghmans in facsimile uitgegeven volksboek *Reynaert den Vos oft Der Dieren Oordeel* door Hieronymus Verdussen (circa 1700), dan vinden we de twintig afbeeldingen van de centsprent allemaal terug. In wat volgt vergelijken we drie reeksen prenten: naast de kwalitatief zeer bescheiden prentjes op de centsprenten bestuderen we de originele prenten van Quellijn en Jegher (vaak met het monogram I.C.I.; bij Menke: houtsnedenreeks 1, grootte circa 5,7 x 7,9 cm; eveneens in de uitgaven van J. Mesens 1651, J. van Soest 1713 en 1755 en P. Brunel 1743) naast de prenten in Verdussens *Reynaert van circa 1700* (eveneens in F.I. Vinck, J.N. Vinck, P.A. Kimpe, L. van Paemel en I.-C. van Paemel).

De prenten bij Verdussen zijn nasnijdingen van de prenten van Quellijn en Jegher. De toeschouwer ziet op het eerste gezicht dezelfde afbeelding als op de prenten van Quellijn en Jegher. Als we de plaatjes echter nauwkeuriger bekijken, constateren we dat de nasnijder van de plaatjes in Verdussen niet alle details heeft overgenomen.

We hebben tot nu de bronnen en de context van de plaatjes bekeken. In het laatste deel van onze studie vergelijken we een aantal afbeeldingen met als ijkpunten (in chronologische volgorde):

1. De plaatjes van Quellijn en Jegher naar de tekstuitgave van *'T Vonnis der dieren* door Walter Roossens. Deze plaatjes vertonen weinig of geen tekenen van slijtage, maar zijn door het slechte kopieerwerk met zo weinig contrast afgedrukt dat we ze hier niet kunnen reproduceren. De plaatjes uit het exemplaar van de norbertijnerabdij van Postel werden in elk geval van de originele blokken afgedrukt.

In de collectie van Rik van Daele bevinden zich afdrucken van blokken die in vergelijking met het Postelse exemplaar duidelijke tekenen van sleet vertonen. Vooral de arceringen zijn vervaagd of zelfs verdwenen, waardoor we op die plaatsen zwarte vlakken krijgen. Het kader dat Quellijn als omtrek rond de prent heeft getekend, is soms onderbroken en enkele hoeken zijn soms zelfs volledig weggevallen. Toch beschouwen wij deze prenten als het dichtst bij Quellijn staand en benoemen wij hen hieronder als 'Quellijn'.

2. De plaatjes van Quellijn en Jegher uit *Reynaert den Vos oft Der Dieren Oordeel* van Hieronymus Verdussen van rond 1700 (facsimile Berghmans).

3. De plaatjes op de centsprenten. Hiervoor gebruiken we de eenzijdig Nederlandse prenten uit het fonds Glenisson & Van Genechten uit de collectie Peter Everaers.

Meteen zullen we het verval kunnen vaststellen tussen de oudste plaatjes en de nasnijdingen op de volksprenten. Uiteraard moeten we ons beperken. Wij bespreken vijf taferelen.

1. Eerst vergelijken we de scène waar het binnensluipen van Tibaert bij de pastoor is uitgebeeld. Als we de drie prenten (Quellijn (afb. 7) / Verdussen (afb. 8) / centsprent, zie kleurblad) waarop dit tafereel is uitgebeeld naast elkaar bekijken, merken we dat de prent in Verdussen (afb. 8) een bijna trouwe nasnijding is van Quellijn en Jegher. Toch is er een opvallend verschil: links boven zijn de achtergrond en de lucht bij Verdussen leeg, daar waar we bij Quellijn (afb. 7) een uitgewerkte lucht zien met wolken. Voorts is ook het deurvlak minder uitgewerkt en hebben sommige vlakken iets minder arcering. De belangrijkste reden om de achtergrond wit te laten en

afb. 7

afb. 8

afb. 9

afb. 10

met minder arceringen te werken, is niet artistiek, maar de grote tijdwinst die deze werkwijze voor de houtsnijder betekent. Hij kan zo grote vlakken uit het houtblok in een keer wegsnijden. Deze manier van werken heeft op de meeste plaatjes wel een belangrijk nadeel. We zien op de afbeeldingen geen horizon en het uitgebeelde tafereel staat als het ware in het luchtledige. Niettegenstaande dit verschil is de nasnijding in Verdussen (te zien onder de titel: *Het VII. Capittel. Bruyn den Beir doet klachten aen den Coninck, door wiens ghebodt Tibaert den Kater wordt ghesonden tot Reynaert, ende van hem in den strick gebrocht.*) toch een goede prent. Dit plaatje is door iets meer stilering wel enigszins harder, maar het artistieke niveau benadert toch de originele Quellijnprent. De twee figuren in het raam die Tibaert bedreigen, lijken bij de nasnijding van Verdussen zelfs meer uitgewerkt dan bij Quellijn-

Jegher. Door die duidelijkere contouren geven de wegvluchtende Reynaert en de insluipende en gestrikte Tibaert aan de Verdussenprent zelfs meer dynamiek en suggestie van beweging. Toch dienen we met deze vergelijking voorzichtig te zijn. Het hier getoonde plaatje van Quellijn is wel een afdruk van het originele blok, maar de afdruk vertoont de onvolkomenheden van een versleten blok. In de originele druk (zoals we zien in de tekstuitgave van Walter Roossens) zijn de figuren meer gedetailleerd. De contouren van de kater en het gezicht van de figuren in het raam zijn daar nog volledig in beeld gebracht, daar waar die op de latere afdruk leeg zijn. Het is duidelijk dat de uitgewerkte lucht en de goed geplaatste arceringen, zoals we die zien op het plaatje van Quellijn in de tekstuitgave, meer sfeer creëren. De prent wordt daardoor niet alleen aantrekkelijker, maar deze manier van uitbeelden dwingt je als het ware langer naar de prent te kijken, waardoor je ook alle details observeert.

Als we nu hetzelfde tafereel op de centsprent (het zesde plaatje op het ingesloten vouwblad) ook in die optiek bekijken, zien we dat in de naar binnen kruipende en gestrikte Tibaertfiguur ook wel enige suggestie van beweging is gegoten, maar dat de prent in haar totaliteit toch erg statisch is. De figuren in het raam zijn houtenrig uitgebeeld en missen iedere dynamiek. Daardoor valt het weglaten van een uitgewerkte achtergrond nog meer op.

2. Het plaatje waarop in Verdussen de galgscène is uitgebeeld onder *Het XI. Capittel. Reynaert op de leeder staende bekent sijne quade feyten, ende met sijne schalckheyt ontgaet de galghe*, is opnieuw een kopie van de originele Quellijnprent (afb. 9). Bij Quellijn en Jegher zijn er, zoals op het vorige plaatje, meer details in de houtsnede verwerkt. Quellijn, die de eigenlijke ontwerper is, plaatst het afgebeelde tafereel in een reëel landschap met uitgewerkte wolken en achtergrond waardoor de scène levensechter wordt. Ook de houding en de lichaamsexpressie van de dieren zijn bij Quellijn sterker. Door minder en stroevare arcering en een iets strakker stilering is de prent in Verdussen (afb. 10) statischer geworden. Op de afdruk in de tekstuitgave kunnen we zien dat de rug van de leeuw en de achterkant van Bruun met fijne arceringen zijn uitgebeeld. Dit zien we niet bij Verdussen. De nasnijder heeft de arceringen weggelaten of hij had een minder goede Quellijnafdruk als voorbeeld.

Als we dezelfde galgscène op de centsprent (het negende plaatje op de kleurenplaat) met als onderschrift: *'De koningin leeuwin verlost den vos om het goud, dat hy zegde verborgen te hebben'* bekijken, zien we dat die zelfs nog primitiever gesneden is dan de hoger beschreven prent met de sluipende kater op hetzelfde centsblad. Het is ook weer een spiegelbeeld van de originele Quellijnprent. De centsprent vertoont alle kenmerken van massaproductie. De blokken zijn onhandig en stuntelig gesneden door een houtsnijder die het vak niet echt beheerst. De van deze blokken afgedrukte prenten zijn enkel nog een zwakke karikatuur van hun fraaie originelen.

3. Een relatief betere nasnijding op de centsprent (zevende plaatje) is het tafereel waarop Isegrim de klok luidt en afgeranseld wordt. Deze klokkenluiderprent is minder statisch en Isegrim straalt zelfs enige lichaamsexpressie uit. We leggen de drie prenten opnieuw naast elkaar. De toeschouwer ziet ook hier belangrijke verschillen tussen de Quellijnprent (afb. 11) en de afdruk in Verdussen (afb. 12). De nasnijder bij Verdussen heeft gekozen voor directheid, duidelijkheid en stilering. Zoals we

afb. 11

afb. 12

hoger reeds schreven, vraagt deze werkwijze ook veel minder tijd. Door minder arcering komen de aanvallende dorpers sterk in beeld en de uitbeelding van Isegrim als een dreigend individu is raak getroffen. De wolf bij Quellijn lijkt meer verrast en bang. Door de intense arcering vraagt de prent van Quellijn meer aandacht en houdt ze ook iets geheimzinnigs. De toeschouwer blijft langer kijken. De linkerkant van de prent wordt door de arcering toch wat onduidelijk. Maar als we de afdruk uit de collectie Van Daele vergelijken met de slechte kopie uit Roossens blijkt dat de afgebeelde blokafdruk slijtage aan de linkerkant vertoont: de linkerbenedenhoek en de -bovenhoek zijn weggevallen en de laatste figuur op de achtergrond is onduidelijk geworden. In het Verdussen-plaatje is die laatste figuur zelfs niet overgenomen.

afb. 13

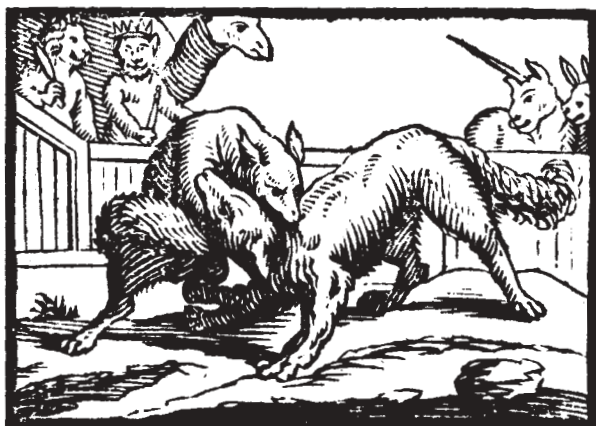

afb. 14

4. De bron voor het voorlaatste plaatje op de centsprent met onderschrift 'De wolf werpt Reinaert de handschoen toe om in tweegevecht te treden' komt overeen met de prent bij Verdussen in: *Het XXIX. Capittel. De hant wort door Isegrim ghepresenteert om te vechten*. De afbeelding is op het centsblad weer een spiegelbeeld van het oudere plaatje en primitief gesneden, hoewel Reinaert hier toch beter is neergezet. In de vergelijking tussen Quellijn (afb. 13) en Verdussen (afb. 14) valt op dat het grote witte vlak linksboven bij Verdussen een verarming is ten opzichte van het oudere werk. De berg op de achtergrond met het silhouet van een kasteel en de wolken maken de Quellijnprent realistischer. Ook de wolf en de vos zijn levensechter. (Notabene, het blok van deze afdruk is, vergeleken met het origineel, minder versleten dan de vorige.)

afb. 15

afb. 16

5. Het laatste plaatje op de centsprent is het tweegevecht: *'De twee dappere helden vechten dat zy zweeten, doch Reinaert, door zyne slimheid, behaald de zegeprael.'* Het centsplaatje is uitgesproken zwak. De houtsnijder heeft er zich vlug van afgemaakt. Op de corresponderende Quellijnprent (afb. 15, uit Menke) domineren de twee antagonisten het centrum van het plaatje. Achter de omheining staat naast de koning een meute dieren gespannen het gevecht te volgen. Houtsnijder Jan Christoffel Jegher heeft van een steen in de arena dankbaar gebruik gemaakt om zijn monogram *I.C.I.* aan te brengen. Op de nasnijding in Verdussen (afb. 16) missen we een deel van de toeschouwers. Hoewel de vechtende vos en wolf hier ook goed zijn uitgebeeld, is het vechtende paar bij Quellijn levensechter. Zoals bij een

woedende hond heeft de vacht van de strijdende wolf rechtopstaande haren. De vechthouding van het paar is raak getroffen. De nasnijder in Verdussen heeft de vachtuitbeelding beperkt tot wat streepjes en daardoor zijn de dieren minder levens-echt.

Geschiedenis van Reinaert de vos / Histoire de Maitre Renard

Zoals we al hoger stelden bestaan er twee versies van deze centsprent. De tweede (wellicht jongere), tweetalige versie, die niet in detail te fotograferen was en daarom niet als hoofdprent werd besproken (afb. 2), heeft enkele afwijkende plaatjes. Het achttiende plaatje, waarop de in het ijs gevangen wolf is afgebeeld, verschilt het sterkst. Eigenaardig genoeg is dit plaatje niet gespiegeld (d.w.z. dat men hier de moeite heeft genomen de plaat in spiegelbeeld te snijden) en zien we de koning als belager van de wolf in plaats van de dorpelingen. Artistiek is deze tweede versie sterker: de houtsneden zijn beter, met vastere hand gesneden en mooier ingekleurd (eveneens met geel en bruin).

Het grootste verschil tussen de beide varianten is dat de onderschriften bij de tweede versie tweetalig Nederlands/Frans zijn. De onderschriften zijn niet gelijk. Onder de prent waar het binnensluipen van Tibaert wordt uitgebeeld, lezen we:

Reinaert brengt den kater in huizen
Om te vangen groote muizen

Le matou amateur de souris
Dans le piège de Renard fut pris

Op de eentalige centsprent lezen we onder het plaatje dat dezelfde scène uitbeeldt:

De vos brengt de kater in een huis om muizen te vangen,
waer hy van te voren gestolen had.

De Franse tekst is geen letterlijke vertaling van de Nederlandse tekst, daardoor is het blad niet bruikbaar om kinderen Frans te leren. Het is vooral een handige zet van de uitgever. Het kost weinig meer om aan de prent een Franse tekst toe te voegen en de afzetmarkt wordt veel groter.

Bij vergelijking van de korte centsprentteksten met de bestaande hoofdstuktitels in de overgeleverde volksboekjes is het helaas niet mogelijk om een precieze bron van de tekst aan te duiden. Noch bij Verdussen, Van Soest, Vinck, Thys, Heyliger of Herleyn is er een duidelijke link met deze tweeregelige teksten. De mogelijkheid moet worden opengelaten dat de centsprent is geïnspireerd op een niet overgeleverd volksboek. Tot diezelfde conclusie kwamen we reeds bij een grondige vergelijking van de prenten in de volksboekjes en op de centsprent. Er blijft een reis doorheen de Nederlanden (en eigenlijk door heel Europa) nodig om te ontdekken of hier of daar toch nog geen volksboekje is overgeleverd dat de duidelijk aanwijsbare bron voor de centsprent is. Als we één ding kunnen afleiden uit onze studie, dan is het wel dat het aantal overgeleverde volksboekjes slechts het topje van een ijsberg is.

Besluit

Vooral de Nederlandstalige centsprent spiegelt het niveau van het beoogde publiek. Het verhaaltje is eenvoudig en tot de meest essentiële vorm teruggebracht. De illustraties zijn eerder primitief en artistiek zwak. Niet alle volksprenten zijn letterlijk centsprenten. Er zijn ook duurdere uitgaven die qua inhoud, maar vooral wat de illustraties betreft een hoger niveau hebben. Ze zijn artistiek en cultureel belangrijker.

Het artistieke verschil tussen de Quellijnprenten en de nasnijdingen in Verdussen is te zoeken in het ambachtelijke aspect van een nasnijding. De nasnijder zoekt minder of misschien helemaal niet naar een uitgesproken artistieke prestatie en wil vooral gedegen vakwerk brengen. Er is (zeker vandaag de dag) een algemene consensus dat in alle kunstvormen de bedenker belangrijker is dan de uitvoerder. Zo is ontwerper Erasmus Quellijn de Jongere belangrijker dan houtsnijder Jan Christoffel Jegher en de andere nasnijders. Hoewel uit de studie van Paul Wackers blijkt dat Quellijn voor enkele van zijn prenten niet echt origineel was en deels als bron Jost Amman (1539-1591) had, is zijn werk meer dan verdienstelijk. (Originaliteit werd in die tijd trouwens anders beoordeeld dan na de romantiek.) Binnen de Reynaerticonografie kunnen we echter niet van een absoluut topwerk spreken. De suite Quellijnprenten moet de duimen leggen voor bijvoorbeeld de prachtige reeks etsen van Allart van Everdingen (1621-1675) en de reeks staal- en houtgravures naar ontwerpen van Wilhelm von Kaulbach (1814-1874). Binnen de houtsnedetechniek zijn de ontwerpen van Quellijn en de sneden van Jegher meesterlijk. Opnieuw kunnen we constateren dat de Reynaertwerken werden geïllustreerd door absolute toppers. Erasmus Quellijn, leerling van P.P. Rubens en Antwerps stadschilder, was één van hen. Zijn prenten zijn in vele tientallen nasnijdingen blijven doorleven tot diep in de negentiende en zelfs de twintigste eeuw. De negentiende-eeuwse centsprenten zijn daar een van de meest sprekende voorbeelden van.

* Met uitdrukkelijke dank aan Rik van Daele voor de waardevolle medewerking en aan Peter Everaers en Jean-Pierre de Bruyn voor het ter beschikking gestelde materiaal. Voor het onderzoek werd gebruik gemaakt van de Antwerpse volksboekjes uit de rijke collectie van de Antwerpse Stadsbibliotheek.

Gebruikte bronnen

- Anoniem, Verdussen, *Reynaert den vos, oft Der Dieren Oordeel*, Antwerpen, ca. 1695-1713.
 O.W.A. Boonstra, *De waardij van eene vroege opleiding*, Hilversum, 1985.
 Jean-Pierre de Bruyn, *Erasmus II Quellinus (1607-1678). De schilderijen met catalogue raisonné*, Freren, 1988.
 Horst Klitzing, *Reineke Fuchs, Katalog*, Düsseldorf, 1989.
 Maurits de Meyer, *De Volks- en Kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw*, Antwerpen/Amsterdam, 1962.
 Hubertus Menke, *Bibliotheca Reinardiana. Teil I: Die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*, Stuttgart, 1992.
 Marita Mathijssen, *Het literaire leven in de negentiende eeuw*, Culenburg, 1987.
 Stijn Streuvels, *Herinneringen*, Kortrijk, 1954.
 Walter Roossens, *Studie en tekstuitgave van 'T Vonnis der dieren, over Reynaert den Vos, oft Spiegel der Archlisticheyt*, Leuven, 1981. (Licentiaatsverhandeling.)
 Rik van Daele, *Reynaert, een volkse vos?*, in: *Ethnologia Flandrica*, Leuven, 9 (1993), p. 67-104.

- Rik van Daele en Paul Wackers, *Nog twee Antwerpse Reynaertmeubelen van omstreeks 1700*, in: *Antiek*, 23 (1988), p. 128-134.
- Erwin Verzandvoort en Paul Wackers, *De geschiedenis van het Reynaertverhaal en Verdussens Reynaertdruk*, in: *Reynaert den vos, oft Der Dieren Oordeel*, Antwerpen, 1988. (Facsimile.)
- Paul Wackers, *Drie eeuwen Reinaertillustraties*, in: *Spiegel historiaal*, 18 (1983), p. 242-248.
- Paul Wackers, *De bron van de illustraties in de Zuidnederlandse volksboeken*, in: *Reynaert bloemleest Tiecelijn*, Sint-Niklaas, 1993, p. 104-105. (Eerder in: *Tiecelijn*, 2 (1989), p. 24-25.)
- Paul Wackers, *Hoe volks zijn de Reynaertboeken*, in: *Leidschrift*, 5 (1989) 3, p. 87-106.
- Paul Wackers en Rik van Daele, *Antwerpse Reynaertscribanen van omstreeks 1700*, in: *Antiek*, 22 (1988), p. 377-392.
- Werkgroep Textus sub tecto, red. A.E.M. ten Berge-Bolten, e.a., *Naar de letter, No. 5, Reynaert de vos*, Utrecht, 1972.

Bijlage

Geschiedenis van Reinaert de Vos

In bijlage bezorgen wij een transcriptie van de Nederlandstalige tekst in rijmende disticha van de tweetalige centsprent (collectie Herman Heyse). Deze tekst kan vergeleken worden met de tekst van de eentalige centsprent en geeft bovendien een beeld van de samenvatting van het Reynaertverhaal die in de tweede helft van de negentiende eeuw op de markt was. Deze bestaat uit niet meer dan een korte commentaar bij de bestaande plaatjes. De tekst werd letterlijk (met de nodige d/t-eigenaardigheden) overgenomen.

De leeuw der dieren koning Noodigt al zijn volk ter zijner woning.	Hij doet beer en wolf vangen Om ze samen op te hangen.
Reinaert word van grove misdaden betigt Die hij in der hennen huis heeft verrigt.	Men sneid den beer zijn ooren af Alsook den wolf voor hunne straf.
De koning met zijn ministers raad Beraamt over Reinaerts misdaad.	Met snooden list en verraderij Vermoord hij den haas hier aan d'een zij.
Om Reinaert te dagen is den beer gelast Maar dat de beest maar op en past.	De raven moeten er ook al aan Hij laat niets als de pluimen staan.
Reinaert om met den beer te gekken Laat hem in dezen boom wat honing lekken.	De koning in woede op nieuw besluit Te doen vangen den slimmen guit.
Reinaert brengt den kater in huizen Om te vangen groote muizen.	Hij raad den wolf van eens te lezen Hoe veel den prijs van 't veulen moet wezen.
Den wolf word hier geleerd Hoe Reinaert 't klokken luiden leert.	Reinaert onschuldigt zich bij den vorst 'T welk aan 't konijn het leven kost.
Den leeuw in gramschap groot Verwijst Reinaert tot den dood.	Om visch'te vangen tot zijn spijs Bevriest den wolf met steert in 't ijs.
De koningin spreekt tot den vorst Die Reinaert van de galg verlost.	In plaats van te vervolgen door 't geregt Daagt hem den wolf in tweegevecht.
Als hij komt van de galg af Vergeeft den koning hem zijn straf.	Met looze streken zoo men zegt Overwind Reinaert hem in 't gevecht.

■ Paul van Keymeulen

De kroning van Reynaert

Inleiding

Van *Le couronnement de Renart* (tweede helft dertiende eeuw) bestaat er slechts één manuscript, volledig uitgegeven in twee uitgaven: die van Méon (tome IV van zijn editie van de *Roman de Renart* (1826)) en die van Alfred Foulet.¹ Dat er zo weinig edities van bestaan, ligt aan de geringe literaire waarde van de tekst, ook al wordt dit gedeeltelijk gecompenseerd door het historisch belang van dit hybride verhaal.² Het enige overgeleverde manuscript is daarenboven erg gecorrumpereerd en bovendien gecompliceerd qua taal – Picardisch met bijzonder veel moeilijke vormen.

Men begrijpt dan ook de verzuchting van Sylvie Lefèvre in haar commentaar bij haar gedeeltelijke vertaling in modern Frans van de tekst in A. Strubels Pléiade-editie van de *Roman de Renart*: ‘En raison de la difficulté du texte, on voudra bien nous excuser de proposer une première traduction, qui elle aussi doit laisser beaucoup à désirer.’³ Lefèvre zette de verzen 1675-2794 – een nogal duidelijk fragment – om in modern Frans. Hoe welwillend zal de lezer dan wel niet zijn bij het lezen van onderhavige integrale vertaling van een niet-specialist, die zijn best heeft gedaan om het hele verhaal sluitend en aanvaardbaar te maken. Ik heb, trouwens net als Sylvie Lefèvre, gepoogd om de moeilijkheden niet te verdoezelen door eromheen te vertalen.

Het verdient, alles in acht genomen, aanbeveling om eerst de samenvatting van *Le couronnement de Renart / De kroning van Reynaert* te brengen (hierna vertaald naar de resumé van A. Foulet).

Samenvatting

De dichter draagt zijn ‘roumant’ op aan de nagedachtenis van Willem, graaf van Vlaanderen. Deze koene ridder, gestorven voor hij de top bereikte, was een voorbeeld van naastenliefde en hoofsheid. De toegang tot zijn paleis bleef onverbidde-lijk ontzegd aan Laster, Nijd en Hoogmoed. Toen deze drie verraders zagen dat ze de tegenstand van de graaf niet zouden breken, profiteerden ze van een toernooi om hem laffelijk te doden. Maar de roem van Willem ging na zijn dood over op de prins van zijn geslacht, voor wie hij een nobel voorbeeld was. Zedenles: zich ontdoen van een nobel meester is een vergissing en wordt gewoonlijk duur betaald. Volgend verhaal zal het aantonen.

In Malpertuis houden Reynaert en Ermengarde pillow-talk. Zij wil weten waarom haar echtgenoot, nochtans een meesterlijk intrigant, zich niet van de kroon wil meester maken. Reynaert antwoordt dat hij ver van de intriges wil leven en zich daarom zal terugtrekken in een klooster. Hij voelt zich ook oud en de dood wenkt. Op dat ogenblik roept de koekoek dertien keer en Reynaert besluit daaruit dat hij nog dertien jaar te leven heeft. Als hem nog zoveel tijd is beschoren kan hij Nobel nog onttronen. Reynaert begeeft zich op het oorlogspad. Hij ontmoet Timer, de ezel, die zich in een wei aan distels te goed doet. Rein vertelt hem dat hij tot parochie-

priester is benoemd en hij biedt Timer aan de opbrengsten van zijn parochie met hem te delen, op voorwaarde dat hij hem bij de kerkdiensten helpt. De twee komen aan bij de kerk. Bij het portaal begint Timer oorverdovend te balken. Reynaert neemt de benen als hij de dorpelingen ziet aankomen. Timer wordt hardhandig aangepakt. Halfdood in een veld achtergelaten moet hij nog de spot van Reynaert doorstaan. Timer neemt zich voor voortaan in de buurt van de ezeldrijver te blijven. Zedenles: schoenmaker blijf bij uw leest.

Reynaert zet zijn tocht verder en ontmoet een slager die op de markt zijn worsten gaat verkopen. Reynaert toont hem een boom in wiens kruin de schat van keizer Octavianus verborgen zit. Terwijl de lichtgelovige slager in de boom klimt, gaat Reynaert met zijn worsten aan de haal. Kwaad omdat hij zich liet beetnemen, haast de slager zich naar beneden, valt en breekt bijna zijn nek. Zedenles: voor hebzucht, wees beducht.

Reynaert ontmoet Ysegrijn, die te paard reist. Ze proberen elkaar in de luren te leggen, maar geen van beiden laat zich vangen. Daarop verandert Reynaert van tactiek. Hij zegt dat hij op weg is naar Grenomenil, naar het hof dus, omdat volgens voorspellingen van astrologen Nobel niet lang meer heeft te leven. Ysegrijn is zo nieuwsgierig (en hebzuchtig) dat hij besluit Reynaert te volgen. Op het ogenblik dat zij een brede weg inslaan, valt Ysegrijn in een valkuil. Hij beschuldigt Reynaert, die tevergeefs probeert zich vrij te pleiten. Onderwijl verschijnt de wolvenjachtmeester, die Ysegrijn vastgrijpt, knevelt en aan Reynaert overdraagt voor 100 pond. Onder voorwendsel hem naar zijn schuilplaats te brengen, waar hij onder meer het geld bewaart, leidt Reynaert de jachtmeester naar een moeras waarin hij wegzinkt. Reynaert maakt Ysegrijns knevels los en samen behandelen ze op een hondse wijze de wegzinkende jachtmeester. Zedenles: hebzucht schaadt.

Ysegrijn bedankt Reynaert omdat hij hem heeft vrijgekocht. Als wederdienst vraagt Reynaert dat hij naar Grenomenil zou willen gaan en als Nobel naar hem vraagt, hij dan zou antwoorden dat hij niet weet waar Reynaert zich bevindt. Hij mag vooral geen allusie maken op de voorspellingen van de astrologen. Ysegrijn belooft alles, maar neemt zich voor Reynaert te bedriegen. Hij vertelt aan Nobel dat Reynaert en de ezel een complot hebben gesmeed om de vorst te ontronen. Ysegrijn is echter stomverbaasd als hij verneemt dat Nobel besloten heeft te abdiceren en zinnens is zijn baronnen naar het hof te ontbieden voor Pinksteren. Ysegrijn krijgt de opdracht convocatiebrieven te bezorgen. Alvorens te vertrekken deelt hij nog de voorspellingen van de astrologen aan Nobel mee.

Tijdens de uitvoering van zijn opdracht ontmoet Ysegrijn Reynaert. Hij brengt hem op de hoogte van wat er gaande is en raadt hem aan naar het hof te gaan. Reynaert vraagt de wolf hem te helpen om de kroon te bemachtigen. De wolf weigert en na een hevige woordentwist verlaten ze elkaar.

Reynaert komt aan in Saint-Ferry, 'een convent van jakobijnen en minderbroeders'. Hij vraagt aan de abt der dominicanen om te worden opgenomen. De abt raadt het kapittel aan om op dit verzoek in te gaan, want zonder sluwheid geraakt men niet hogerop. Nu behoren ze tot de bedelorden en zijn ze arm, ofschoon verstandig en geleerd. Als Reynaert hen zijn reynardieën zou aanleren, zouden ze de raadgevers van prinsen kunnen worden, zich losmaken van hun oversten en hun strenge regels en zouden ze lekker eten en fijne dranken op tafel krijgen, enzovoort. Het kapittel gaat volmondig akkoord. Maar ondertussen is Reynaert, het wachten moe, bij de franciscanen gaan aankloppen. Hij had reeds het habijt van de minderbroeders aangetrokken als de jakobijnen hem komen halen. Reynaert lost het pro-

bleem op: hij zal tezelfdertijd jakobijn en minderbroeder zijn en van elke orde een half habijt dragen. De twee ordes zweren nooit te zullen verraden dat Reynaert hen leerde hoe men fortuin maakt aan het hof der prinsen.

Gekleed als dominicaan vertrekt Reynaert in gezelschap van een broeder naar Nobels hof, waar niemand hem herkent. Hij spoort de koning aan om aan zijn ziel te denken, want zijn einde is nakend. Om zijn bewering kracht bij te zetten toont hij de koning de planeet Venus, die ongewoon helder is: een voorteken dat er veranderingen op til zijn in het koningshuis. Onthutst door die voorspelling die Ysegrijn hem ook al had gedaan, voelt Nobel zich plots erg ziek en houdt het bed. Na 's konings biecht te hebben aangehoord, informeert Reynaert naar een opvolger. Nobel denkt aan de luipaard, maar Reynaert raadt het hem af. 'De luipaard is wel sterk, maar sluwheid haalt het op sterkte. Men moet iemand benoemen die wijs is, sluw en bezonnen.' Nobel noemt dan Reynaert. Onze dominicaan verklaart Reynaert niet te kennen. Hij zou hem wel willen ontmoeten om zich van zijn sluwheid te vergewissen. Nobel beveelt een hoveling om Reynaert te ontbieden, maar de vos blijkt onvindbaar, wat de koning ergert. Uit christelijke naastenliefde neemt Reynaert de verdediging van de afwezige op zich.

Op verzoek van Nobel houdt Reynaert een preek met als thema de armoede van de kloosterlingen, armoede verzinnebeeld door de matten. De mat is synoniem van armoede en alleen armen zullen het Rijk Gods binnentreden, zoals de heiligen Paulus, Johannes en Maarten, die op die harde matten sliepen. Ook de minderbroeders doen dat. 'Baronnen, doe hetzelfde als ge naar de hemel wilt gaan.' Na de armoede te hebben bezongen, komt Reynaert tot het onderwerp dat hem bezighoudt, namelijk de troonsopvolging. Hij bezweert de baronnen een wijze koning te kiezen die de goeden van de kwaden kan onderscheiden. Hij besluit met de hoop dat God hen zou leiden in hun keuze om een vorst te kiezen die de vrede zal bewaren en de tirannieke prinsen tot christelijke gevoelens brengen. Tenslotte belooft Reynaert terug te keren met Hemelvaart voor de verkiezing van de nieuwe vorst en hij gaat terug naar Saint-Ferry.

De auteur betreurt het dat er geen literaire hoogdagen meer worden gehouden, waarop waardevol werk bekroond wordt. Hij deelt ons ook mee dat Reynaert weldra zal worden gekroond, wat niet gebeurd zou zijn als graaf Willem nog geleefd had. Dan neemt hij de draad van zijn verhaal weer op.

De dieren die Ysegrijn heeft opgeroepen, komen in Malrepair aan. Het is een eideloze stoet, te beginnen met Asinus, de ezel, Aper, Aloy, Anabula, Ana en Anuna, om te eindigen met Zibo en Zubrones. Het hoofd van dit gezelschap is de luipaard, die aan de baronnen zijn medeleven betuigt omdat de vorst zo ziek is. Nobel zegt hem dat hij gaat sterven en dat ze zonder verwijl een nieuwe vorst moeten kiezen. Op dat ogenblik doet Ermengarde haar intrede aan het hof met haar zoon Renardiel. Zij vertelt dat Reynaert ingetreden is en dat zijn zoon hem zal vervangen. Ysegrijn neemt het woord en beweert dat Reynaert hem de kroon heeft aangeboden. Ermengarde verdedigt haar man, maar wordt door Ysegrijn toegesnauwd. Nobel wijst Ysegrijn terecht omdat hij brutaal optreedt tegen een dame van hoge rang. Hij beveelt hem Reynaert te ontbieden, maar een koning in stervensnood maakt geen indruk meer op de wolf, die weigert. Ook om dezelfde reden weigeren de luipaard en de tijger. Zij willen hun kandidatuur niet in gevaar brengen. Als voorvechters voor Nobel melden zich dan Tibelijn de egel en Belijn de ram. Ysegrijn haalt het niet tegen de stekels van de egel en de horens van de ram. De baronnen komen hem wel te hulp, maar hij zal toch naar Reynaert moeten gaan en hem ont-

bieden. Ysegrijn treft hem aan in Saint-Ferry en overhandigt hem het bevel van Nobel. Reynaert begeeft zich op weg in het gezelschap van de prior van de jakobijnen. 'Als ik koning word,' zo belooft de vos, 'maak ik van de dominicanen de heersers van de wereld.' Nobel verbaast zich over Reynaerts pij en verwijt hem zijn gebrek aan bezorgdheid voor zijn zieke koning. De prior zegt dat Reynaert is ingetreden om van God zijn genezing af te smeken. Nobel deelt de baronnen mee dat hij de egel graag als zijn opvolger zou zien, wat Reynaert ten zeerste verbaast. Nobel laat de baronnen vergaderen voor de verkiezing.

De verkiezing heeft plaats op Hemelvaart. De baronnen laten de keuze over aan de egel en de ram, die daardoor niet verkiesbaar zijn. De ram stelt de geit Capra voor, wat de egel niet zint en die in haar plaats Reynaert voorstelt. De ram geeft toe en Reynaert wordt tot troonsopvolger van Nobel uitgeroepen.

Reynaert aanvaardt. De kroningsscène heeft plaats in de abdij onder leiding van drie ceremoniemeesters: de luipaard, de wolf en de lynx. Een der eerste handelingen van de nieuwe koning is de ram en de egel uit de kerk te sluiten. De volgende dag, op Pinksteren, zit Reynaert de hofhouding voor. De hovelingen bieden hem geschenken aan, die Reynaert weigert, maar doorspeelt aan zijn vrouw en zoon. Reynaert duidt zijn medewerkers aan en geeft een groot feest, maar 's avonds vernemen de hovelingen dat voor hen geen slaapgelegenheid voorzien is en zij dus elders onderdak moeten zoeken. De volgende dag sterft de koning door de schuld van Afgunst, Trots en Reynardije. De auteur rondt zijn verhaal af met het begin van Reynaerts regering.

Reynaert verlaat Malrepair voor Grenomenil. Onderweg ontmoet hij de egel en de ram, die hun beklag doen. Reynaert wijst hen spottend af. Hij versterkt Grenomenil en gaat op reis. Hij bezoekt het Heilig Land en overal in het Oosten werft hij volgelingen aan. Hij keert terug naar Europa en bezoekt Toledo, waar hij vroeger magie studeerde. In Parijs wordt hij feestelijk ontvangen door de koning en de adel. Allen willen zijn levensfilosofie leren en toepassen, zelfs de paus, die hem naar Rome uitnodigt. Ook in Rome wordt Reynaert vorstelijk ontvangen door al wat naam en ambitie heeft. Reynaert leert de paus zijn streken en rondt de opleiding van het Heilig College af. Daarna bezoekt hij nog Engeland en Duitsland, waar zijn filosofie meteen aanslaat.

Terug in Grenomenil stoot Reynaert op het uitgebuite volk dat voor de gesloten paleispoorten om geld en voedsel smeekt. Ze willen geld, want geld kan alles, behalve doden en opnieuw tot leven wekken. De Dood is dus oppermachtig. De auteur verwijt de Dood dat hij graaf Willem voortijdig heeft meegenomen, een prins die alleen met eer en medeleven was begaan, deugden die ook de markies van Namen bezit. Dat hij zich dus hoede voor verraad, wat graaf Willem helaas onvoldoende had gedaan.

Hierop eindigt de Kroning van Reynaert.

1. Het was niet gemakkelijk deze uitgave te vinden. Uiteindelijk heb ik via het internet de hand kunnen leggen op een reprint van de originele uitgave van Foulet (Kraus Reprint Corporation, New York, 1965). Ik vond ze in Australië.
2. Zie o.a. in J. Flinn, *Le Roman de Renart dans la littérature française et dans les littératures étrangères au Moyen Age*, Parijs, 1963.
3. A. Strubel, *Le Roman de Renart*, Parijs, 1998, p. 1428. (Pléiade.)

Vertaling

Aan de nobele riddersgeest
 waarvan ooit zijn doordrenkt geweest
 heel Frankrijk en heel Bretagne,
 Engeland en Allemagne,
 elk keizer- en elk koninkrijk,
 aan heer Willem, aan deugden rijk,
 die ooit Vlaanderens grave was
 en daar veel faam en aanzien had,
 over wie nimmer een kwaad woord
 werd verteld of werd gehoord,
 heb ik al mijn talent gewijd
 omdat hij zo goed was en wijs,
 zo koen en hoofs en zo moedig,
 zo gul en ook zo edelmoedig,
 dat hij koning had moeten zijn
 en dat zou hij ook geworden zijn
 als niet op een van die steekspelen
 de dood hem had vastgegrepen
 omdat hij voor de liefde streed
 tegen hem die ze haatte en misprees.
 Laat hier dan niet te lezen staan
 andere redenen dan ik verklaar
 waarom ik koos de grave Willem
 uit eerbied en ontzag voor hem
 koos als het edelste onderwerp,
 want men is vandaag zo gewoon
 dat wie macht en rijkdom toont
 de heerschappij heeft voor het grijpen.
 Hij die de macht kan vastkrijgen
 houdt weldra koningschap en land
 heel vast en stevig in de hand,
 want wie de macht verkregen heeft
 omringd door vele vrienden leeft.
 Rijkdom die éénmaal is verkregen
 brengt talloos vrienden om u henen.
 Rijkdom, veel vrienden maakt ge
 vandaag.
 De rijke wordt alom gevraagd.
 Rijkdom, in u zit gal en honing
 die veelal leiden tot verdwazing.
 Rijkdom zal men blijven begeren
 al kan 't op 't einde wel verkeren.
 Rijkdom brengt een mens tot waanzin,
 wat velen weten, maar niettemin
 in hem stellen hun levenshoop,
 want hebben ze macht en geld te koop
 dra verliezen zij ze alweer,

want zij moeten ze achterlaten
 zodat zij ze uiteindelijk haten
 zoals de kindse Hugo deed
 die rondliep in een vrouwenkleed
 zoals in 't verhaal staat verteld.
 De grave die ik heb vermeld
 liet bij ons achter spijt en pijn
 meer nog dan graalridder Gowijn,
 omdat die goede heer ging dood
 eer hij tot koning werd gekroond.
 'k Heb hem in mijn verhaal opgenomen
 om eer en lof hem te betonen
 en tevens zijn nageslacht.
 Laat men bedacht zijn want nog groeit
 van de goede graaf de roem,
 van hem die nimmer kwaad wou horen
 van zijn vrienden en bondgenoten.
 Kwaadsprekers konden geen enkele keer
 benaderen deze goede heer.
 Uit zijn woonplaats en vertrekken
 weerde hij gierigaards en vrekken.
 Hoogmoed ook werd afgewezen
 en liet men dus niet binnentreden.
 De dienaars kenden iedereen
 die uit het hof dienden geweerd.
 Nooit kwamen in 's gravens gunst
 Hoogmoed, Laster en Afgunst.
 Ze werden altijd weer verdreven
 zolang de graaf mocht blijven leven.
 De drie verraders hier vernoemd –
 die tot de hel werden verdoemd –
 zozeer bestookten zij graaf Willem,
 zij kwamen en gingen ongeremd
 en vol haat bestookten zij hem
 dat zij de graaf wilden vermoorden.
 Zij spanden zich in met daden en woorden
 en ondermijnden zijn gezag
 tot zij in een steekspelkamp,
 waar ook hun meester genodigd was,
 op een laffelijke wijze
 hem neerstaken vol afgrijzen...
 Zijn getrouwen, dat hoeft hier gezegd,
 hadden zich bij d'overmacht neergelegd.
 Naar waarheid wil ik ook verklaren
 dat de graaf, hoofd der ridderscharen,
 ieder van hen had kunnen weerstaan,
 maar zij vielen tezamen aan,
 zodat, helaas, geen moed kon baten
 tegen het drietal onverlaten.

Die dag gingen verloren voor altijd
 levensvreugd en gerechtigheid.
 Zij renden spoorslags naar hun grave
 de drie sluwards en verraders.
 Daar gebeurde een snode aanslag
 waarin groot verraad betrokken was.
 Laster en ook Afgunst en Nijd
 maakten daar in korte tijd
 brandhout van 's gravens schild.
 De stukken vlogen rond in 't wild.
 Ze sloegen hem neer met paard en al.
 O God, men zegt van Perceval
 dat hij dapper was en ook van Gewan,
 van de Boholt en van Ivan,
 van Lanceloot en van Tristan
 zegt men en beweert men dat,
 maar nooit werd hier tot op heden
 in een steekspel zo koen gestreden
 en zoveel leed en pijn geleden
 als door graaf Willem op die dag
 die in het zand aan 't sterven lag.
 Toen hij zich aangevallen zag
 ging hij in zijn stijgbeugels staan
 en viel hij zijn aanranders aan,
 voor en rechts van hem en achteraan
 met zijn scherp geslepen zwaard.
 Dra hadden zij zijn teugels doorgesneden
 zij hadden het op moord begrepen
 en verlangden dat hij zou sneven.
 Ze zijn als hyena's toegeslopen
 en hebben zijn groot hart doorstoken.
 Zij lieten hem naar de wereld gaan
 waar verraders machteloos staan.
 God schenke hem een hemelwoning
 waar hij kan tronen als een koning,
 terwijl ik zijn ridderschap zing,
 zijn faam en roem en huldiging,
 want beter is 't, naar het mij schijnt,
 een goede in een dodenschrijn
 dan een levende paladijn
 die ons een slechte weg zou tonen,
 wat ons minder goed zou bekomen.
 Vandaag ziet men nog geen beterschap
 bij ons in ons geliefd graafschap
 zoals ik hierna toon in mijn verhaal
 geschreven in de Franse taal.
 Op een dag rustte Reynaert uit
 in zijn vredige Malpertuis;
 uit plichtsgevoel voor haar verzet

lag hij met zijn vrouw in bed.
 Zei Ermengart, zijn gemalin,
 de zelfverzekerde gravin:
 – Al vele keren wou ik, here,
 van u horen en vernemen
 waarom en om welke reden
 gij maar grave zijt gebleven
 en geen koning geworden zijt.
 Ge hebt meer rechten, 't is een feit,
 dan menig ander edelman.
 – Vrouwe, zegt hij, door Gods gezag,
 ben ik, 't is waar, zeer wijs en slim,
 maar 't was nooit mijn bedoeling
 om keizer te zijn of koning,
 want als men niet met volle kracht
 streeft naar rijkdom en naar macht,
 wordt men zeer vaak neergeslagen.
 – Heer, vraagt Erme, waarom versagen?
 Een man mag het nooit opgeven
 om naar grotere macht te streven,
 noch voor zichzelf, noch voor zijn
 vrienden
 en minder nog voor vrouw en kindren.
 Volwassen is uw oudste zoon,
 die zeker waardig is de troon,
 een keizers- of een koningskroon.
 Ik verlang dat we ons inzetten
 om onze koningsdroom te redden
 aler de dood hem ons ontnemt,
 want ik weet dat al wie toegeeft
 aan luiheid en aan ledigheid
 vaak wordt aangezet om te zijn
 een zedenmeester voor de schijn.
 Ik herinner mij een spreekwoord
 dat ik vroeger eens heb gehoord.
 Luister dus goed als ik u bewijs
 dat niemand mag verwonderd zijn
 over de oogst van veinzerij.
 Wie in een gouden huis wil wonen
 moet voor zijn ideaal opkomen
 aler de dood hem nederlegt.
 – Vrouw, naar waarheid zij gezegd
 dat ge wijs zijt en vooruitziend.
 Als het geluk mij helpt en dient
 en ik nog tien jaar heb te leven,
 dan zal ik mij volledig geven
 om nog iets groots te ondernemen.
 Maar wie 't eind voelt van zijn leven
 geeft 't vlug op om groots te leven.

Ik kan de druk niet meer verdragen
die ik verdroeg in vroeger dagen.

Daarom is 't beter dat vandaag
al mijn tijd en aandacht gaat
naar een christelijker leven.

– Hoezo, heer, laat d'Heilige Geest
in de steek uw brein en geest?

Ge zijt nooit snuggerder geweest
en zo schitterend in mijn ogen.

– Vrouwlief, ge moogt het geloven,
als ge zoveel hebt gestreden,
zoveel gereisd van dorp tot stede,
komt de Dood toch onverwacht
als een dief komt in de nacht.

Zij wezen dus zeer op hun hoede
die zich niet op tijd behoeden
voor een slecht en zondig eind.

Zo'n arm leven heb ik geleid
dat ik vanaf vandaag de tijd
wil nemen voor berouw en spijt.

Toen vos Reynaert bij die woorden
het roepen van de koekoek hoorde
liet hij een schaterlach horen.

– Ik bezweer u, zegt hij, naar behoren,
koekoek, laat mij waarheid horen:
hoeveel jaren zijn mij nog beschoren?

Ik wil het weten, geluksvogel,
zal het nog een paar jaren mogen?
Drie, koekoek? Vijf, zes of zeven?

Acht, koekoek? Of zelfs negen?
Tien, koekoek, of elf misschien?

Nog twaalf jaren? Wat? Dertien?
De vogel zwijgt en hij vliegt weg
over beemd en struik en heg.

En Reynaert neemt in zijn armen
zijn lieve gade Ermengarde.

– Hebt ge het gehoord?, zei Ermengart.
Ik vraag u vol vreugde in mijn hart
dat ge mij eens goed omarmt.

– Vrouwlief, ik ben in de wolken,
maar we houden het verborgen.
Nooit heb ik zoveel vreugd gekend,
nu de koekoek mij heeft bekend
dat ik nog dertien lange jaren
't leven zal mogen bewaren.

Dat vorst Nobel alvast wete
dat ik hem zal doen aftreden
en dat hem, of hij 't wil of niet,
zijn rijk hem binnen 't jaar ontvlieft.

– Heer, zegt Erme, 'k zie de dag dagen
dat in uw opzet gij zult slagen.

Reynaert stak zijn kop op snoevend
en bleef thuis niet langer toeven.

De volgende dag, bij d'eerste zon,
stond Reynaert opgemonterd op.
Hij verliet zijn warme bed,
kuste zijn vrouw en ging op weg.

Ik wil nu niet in 't lang verhalen
over zijn listen en zijn lagen,
maar ik kan wel zeggen dat
hij niet gerust heeft eer hij had
bereikt de top en 't meesterschap
over wie hij rond zich verzameld had.

't Was in de nieuwe lentetijd
dat Reynaert die had zijn verblijf
in Malpertuis, zijn versterkt kasteel
verliet en zich vertoonde aan heel
het volk, en hij betrok in zijn plan
menig dier waarvan ik niet kan
melding maken zoals ik verkies.

En nochtans of ik het wil of niet,
ik moet verhalen over hen
en laten horen ook hun stem
over wat hen aangaat en betreft,
omdat ik hoger heb vermeld
hoe Reynaert hen bedrogen had
toen hij zijn kromme paden nam.
En zo is hij met korte sprongen
zijn jacht in 't heideveld begonnen.
Hij speurt alert naar alle zijden
en ziet Timer die in een weide
zich aan distels te goed doet.

Hij gaat meteen recht op hem toe
en zegt hem terwijl hij hem groet:

– Heer Timer, gij hebt het bestaan
te dragen dagenlang het graan
dat men, helaas, gestolen had.
Daarvoor wordt ge ooit nog gestraft.
Als Timer Reynaerts stemme hoort
richt hij verbaasd op het hoofd.

– Ach, lieve God, wat voor misdaad
heb ik, beste vriend, toch begaan?
Weet het wel, wees er zeker van,
ik verkies distels, beste man,
boven graan dat mij schaden kan;
'k verkies de distels langs de baan
boven een maat gestolen graan.

Al had ik honderd maten graan,
 ik zou nog voor de distels gaan.
 Zegt Reynaert: – Wat een mens voedt,
 een mens dat ook hebben moet.
 Anderzijds zal men onthouden
 zijn instinct in toom te houden.
 – Reynaert, zegt Timer, dat is wijs.
 Maar zeg mij, waarheen gaat de reis?
 Kan ik u helpen, zeg het mij.
 – Ik ga, zei de vos, naar die abdij
 waar ik intrad voor een paar dagen.
 Ik hoop dat zij zorg zullen dragen
 voor mij, zondaar, in hun convent.
 – Hoezo, vraagt Timer, in welke trend?
 Kunt ge een grote biecht afnemen?
 – Ja, zegt Rein, maar daarentegen
 kan ik tot mijn spijt niet kwelen
 en dat, helaas, valt bitter tegen.
 Timer antwoordt: – Ik ben zeker
 dat als ge net zo vrolijk zingt
 als ik doe als ik distels vind,
 iedereen uw stem zal vernemen.
 Daarom, zegt Rein, zult ge het mij
 leren.
 Als ge met mij wilt medekomen,
 zingen we samen d'antifonen
 met een hart blij en tevree.
 – Nooit, antwoordt Timer, ga ik mee,
 als ge niet d'offerandes deelt.
 – O, zegt Reynaert, ge krijgt zoveel
 als zal zijn mijn eigen deel.
 En ze vertrekken dan tegaar
 d'ezel Timer en vos Reynaert.
 Het was toen nog niet zo laat,
 want de monken aan 't zingen slaan
 in 't convent waar ze naartoe gaan,
 waar het dorp zich vergaderd had
 op die zondag buiten de stad.
 De prior die niet mager was,
 zat aan het orgel mooi te spelen
 volgens de noten en de regels.
 Toen de twee vreemde kameraden,
 de volgelopen kerk betraden,
 bleef Timer met zijn volle maag
 opeens voor de ingangdeur staan.
 Reynaert zegt: – Laten we zingen,
 vriend.
 Zo hoog zong Timer en zo gezwind,
 dat de dorpers schrokken en dachten

dat monsters dat geluid voortbrachten.
 Ze wilden daarom de kerk verlaten
 maar vonden d'ezel aan het balken.
 Zo hard was hij dat aan het doen
 omdat hij in de mening was toen,
 dat hier al zijn vrienden woonden
 voor wie hij zoveel vreugde toonde.
 Rein die 't meteen begrepen had,
 had al gekozen 't hazenpad
 toen de stokken te voorschijn kwamen.
 De ezel ontving zoveel slagen
 dat zijn flanken al open lagen.
 Hij werd zo geranseld en mishandeld,
 zo slecht en kwaad behandeld
 dat hij met veel wonden overdekt
 slap op de grond lag uitgestrekt,
 zodat hij kwam in ademnood
 en op sterven na was dood.
 Op zoveel plaatsen was hij gewond
 dat het bloed uit menige wond
 langs zijn billen stroomde op de grond.
 Dan joegen ze hem naar het dal
 en lieten hem liggen waar hij lag.
 Reynaert, de vos, wachtte niet lang
 alvorens hij te voorschijn kwam
 en vroeg: – Timer, waar zijn d'offergaven?
 Ik wil u mijn deel opvragen.
 – Helaas, zei Timer, voor welke zonde
 werd dit onheil naar mij gezonden.
 Nooit kreeg ik van papen of klerken
 zoveel slagen te verwerken.
 Hebt gij offranden? Daarop zegt
 Reynaert spottend: – Meer dan de helft,
 en ik wil graag, mijn beste neve,
 een billijk deel u daarvan geven.
 – Het is niet nodig, beste vriend,
 ik ben alreeds genoeg bediend.
 Zwijg mij over d'offergaven
 die de monniken mij gaven.
 – Hoezo, vraagt Rein, is niet onwijs
 wie distels vindt lekkerder spijs?
 Ik zweer het bij mijn lotgenoten
 er is niemand die me doet geloven,
 dat dwaas en dom is wie 't goed heeft
 en toch hemel en aarde beweegt
 om te winnen een beter lot.
 De mens is onwijs en is zot
 die het aanvoelt als gemis
 een goede zaak die hem ontglipt.

Wie een heer als meester heeft
 is dwaas als hij niet erger vreest.
 Als boer door het leven gaan
 is beter dan als kapelaan.
 – Reynaert, vriend, loop naar de maan,
 want ik wil blijven op mijn plaats.
 Liever wil ik mijn heer dienen
 en zijn dank en lof verdienen
 met mijn kunde en mijn werk
 dan een pape te zijn of klerk
 of een kanunnik hier te lande
 voor de gaven en offeranden.
 Ik verkies als boer te sterven
 eer dan het priesterschap te erven.
 Ik zeg vooraf voor dit verhaal
 dat eer tot de daad over te gaan
 – want dan is het helaas te laat –
 men heel goed moet overwegen
 wat ervoor spreekt en wat ertegen,
 want wie niet wijs is en serieus
 krijgt het deksel op zijn neus.
 Wie zijn neus schendt, schendt helaas,
 't is bekend, ook zijn gelaat.
 Een dorper, gemeen en vilein,
 kan een meester niet dienstig zijn.
 Van de wouw wordt terecht gezegd
 dat hij geen reigerseieren legt.
 Ik voeg hierbij zonder te liegen
 dat een boer die goed wil dienen
 er toch geen vreugd zou aan beleven,
 want al had hij een vreedzaam here
 die hem in pacht geeft zijn grond
 dan kende hij afgunst in het rond
 en zou het ook niet lang duren
 of hij had ruzie met de burenen.
 Wie met een boer zich associeert
 is dwaas want hij heeft niets geleerd.

Maar het is nu weer de tijd
 dat ik mij aan Reynaert wijd
 en vertel wat verder is geschied
 nadat hij Timer de ezel verliet
 die zeer erg was gekleineerd.
 Hij die nooit iemand blameert,
 werd zonder reden nu vernederd
 en toch had Rein een goede reden
 om hem met vriendschap 't overladen,
 want deze kon Reins weldaden
 eens met weigering betalen

als Rein hem nodig had later.
 Hierover zwijg ik hier dus maar
 want hij deed een nieuwe wandaad.
 Rein had weer een krom pad genomen
 en zag een dorper naar hem komen
 die, naar het de vos voorkwam,
 droeg dikke worsten in een mand.
 Hij dacht al na op welke wijze
 hij ze in zijn bezit zou krijgen.
 Reynaert stapt meteen op hem toe
 en, na een halfslachtige groet,
 zegt hij: - Dorper, waarom loopt gij
 op de weg die is van mij?
 – Waarom vraagt ge dat, heer Reynaert?
 – Ik wil 't weten! – Ik zal voorwaar
 het u meteen gaan vertellen.
 Achter mij komen aansnellen
 al blaffend en in volle vaart
 de honden van Poitiers, de graaf.
 – Als ge mij dat geloven doet,
 Dan zit ge, beste man, niet goed.
 – Reynaert, Reynaert, smeekt de boer,
 heb meelij toch en schenk mij vrede.
 Van mij hebt ge al opgegeten
 veel kippen en veel kapoenen.
 Laten we ons verzoenen.
 – Zwijg, gij verrader en rebel.
 Ons verzoenen? Al goed en wel.
 Vergeet uw schade en 'k zeg u waar
 een schat ligt een koninkrijk waard.
 Daarop begon de boer te lachen
 en Reynaert zei meesmuilend: – Pachter,
 kom nu met me mee – wat de boer deed –
 tot aan een es lang en breed;
 in de hoge kruin van die es
 zit een reusachtig wouwennest.
 Dorper, ziet ge daar in de es
 het nest? vroeg Rein. – Ja, ik zie het.
 – Geef mij uw hand, en zweer me hier
 op uw geloof en uw religie,
 dat ge nooit om het vele kwaad
 dat ik u ooit heb aangedaan
 mij aan iemand zult verlinken.
 Daarna kunt ge in de boom klimmen
 waar zoveel edelstenen blinken
 die zo mooi zijn en zo kostbaar
 en meer dan zilver en goud waard.
 – Wie heeft de stenen daar bewaard?
 – Van Octavianus zijn de stenen.

Toen begon de boer te zweren
op Gods kruis en de relikwieën
dat men hem hangen mocht indien
hij er met iemand over zou spreken
en hij heeft dan als een teken
van trouw aan Rein toevertrouwd
de borsten. – Omdat gij mij vertrouwt,
zei Rein, zal ik er geen van eten,
want 'k heb al gedronken en gegeten.
Vooruit nu en klim in de boom.
En de dorper dwaas en loom
van brein, deed zijn hemd en zijn broek
en zijn schoeisel uit. Hij sloeg
zijn armen om de es en klimt
er met veel gehijg en moeite in.
Al hoog in de kruin van de es
is hij gekomen aan het nest
en vindt daar alleen een horst
door de jongen grondig bemorst.
En nu poepten ze op zijn kop.
En als de boer daar van de top
naar beneden kijkt naar zijn worst
ziet hij Reynaert ze al opeten.
– Gij loeder, roept hij, met uw stenen,
uw smaragden en topazen,
neemt ge me alweer te grazen.
Uw diamanten en robijnen
zijn als parels voor de zwijnen.
Van die worst moet ge afblijven
want hij is, bij God, de mijne.
Met veel gehijg en bange kreten
komt de dorper naar beneden,
maar hij doet het niet zo goed
want hij valt neer op zijn snoet
en hij verzwikte daarbij zijn voet,
komt kreunend recht en strompelt weg.
– Ah, ah, Reynaert, hoor wat ik u zeg.
Gij komt weldra in grote nood,
want ik hoor honden, ja, ik hoor
de meute, en ze maken voort.
Rein heeft de dorper goed gehoord
en hij antwoordt met een spreekwoord.
– Inhalige en dwaze vrek,
verrader en nog groter gek,
ziedaar voor u al het gewin.
Ge had het goed en naar uw zin
en nu wilt ge dat 's graves honden
u van de schand bewaren konden.
Maar het is slecht uitgekomen,

zoals het dikwijls gaat met dromen.
Ge kunt niet tegelijkertijd
een boom en een houtvester zijn.
Hierop poetst Reynaert de plaat.
De dorper is nu echt beschaamd
en denkt: ik heb me hier verlaagd
door mijn grote inhaligheid.
Hoe heeft de duivel mij verleid,
hoe kon ik die naarling geloven!
Waarom wou ik mij steenslijper tonen
of een bekwame edelsmid?
Beter mijn mond gehouden had ik
toen ik zijn gebazel vernam.
Maar ik merk dat menig man
te gulzig en inhalig is.
Ik was in dees zaak te begerig.
Ik had beter mijn worst bewaard,
die nu zijn darmenstel bezwaart.
Verder helpt me mijn klagen niet.
(Hij had daarvan zoveel verdriet,
dat hij bijna zijn weg verliet.)
Het had nog erger kunnen zijn.
Dies dank ik God voor zijn welzijn.
God berokkene Rein veel schade
eer hij vanavond laat gaat slapen.

Intussen is verder al gereden
Rein die Nobel al heeft bestreden,
nu hier, dan op een andere plaats.
Ysegrijn die jaagt te paard
neemt een oude weg onvervaard
en stoot op Rein: – Heilige Maagd,
waar komt gij vandaan, kameraad?
Reynaert zegt: – Wilt gij verraad plegen?
'k Heb toch uw zoon in stand verheven.
– Hoezo, Reynaert, ik heb gehoord
van u vaak menig lelijk woord.
– Ysegrijn, mijn goede compeer,
voor u was niet bedoeld die sneer,
want ik had vandaag, weet het wel,
nog een andere reisgezel.
Maar zeg mij, kwam er vandaag eten
op uw tafel, hebt gij gegeten?
– Ja, vriend, en van fijne spijzen
gekookt op verschillende wijzen.
– Wat was het? – En Ysegrijne
dient hem een grote leugen op,
opdat zou nijdig zijn de vos.
Vanmorgen, 't was voor zessen,

ging ik mijn morgendorst lessen
aan een beekje bij de bron.
En wat zie ik? Zie daar komt
een dikke pape vergezeld van
een pronte freule aan zijn hand.
Zij droeg in een doek vastgebonden,
gebraden alen, ja, wel honderd.
Toen pape en freule mij zagen
kon ik het er niet meer op wagen
om daar zonder meer weg te gaan,
want ik wist niet wat gedaan.
Tevens wou ik van hen weten
wat ze op mijn jachtgebied deden.
De paap wou me blijkbaar wegjagen
en deed een paar stappen nader
en hij wou tevens een scherpe
stok als wapen naar mij werpen.
Ik val dus aan, ik was niet bang,
en het duurde niet zo lang
of hij dook onder met zijn smoel
in een vieze modderpoel,
een poel zo stinkend en zo diep,
dat eer de pape hem verliet
men wel een goede mijl kon lopen
eer hij er was uitgekropen.
Ik liep dan op de freule toe
en rukte uit haar hand het doek.
Naar een weide ging ik daarop
en at met smaak de alen op.
Nooit heb ik van heel mijn leven
zulke lekkere vis gegeten.
Reynaert, vriend, ik vraag het mij af
of gij ooit zo iets lekkers at.
– Neeje, riep Rein, maar menige kip
gebraden aan het spit at ik.
Ysegrijn zei: – Kom met mij mee;
ik geef er u een stuk of twee.
Rein antwoordt: – Ik doe het niet,
want aan uw adem die sterk riekt,
ruik ik dat ge mij beliegt;
maar kom vanavond nog bij mij
en ik maak u tevree en blij
met een gepluimd kapoenenpaar.
– Ik hoor verzinsel zonneklaar.
Uw fabeltje is al te klaar,
zegt Ysegrijn. – Voorwaar, zegt Rein,
het zou heus onvriendelijk zijn
een goede vriend zo te beliegen.
Ysegrijn belooft de bedrieger

dat hij cito mee zal gaan,
maar mocht het weer om bedrog gaan,
dan is 't met hun vriendschap gedaan.
– Goed gesproken, zegt Rein. – Nietwaar,
zegt Ysegrijn en ze gaan weg.
Als Rein merkt dat men spot met hem,
wordt hij zo kwaad dat hij niets zegt,
omdat hij niet wist wat te zeggen
en er zich moest bij nederleggen.
Reynaert, Reynaert, beste compeer,
kom dan toch mee als g'het begeert.
De vos was nu zozeer verbolgen
dat hij aarzelde hem te volgen
en hij mompelde bij zichzelf:
'plaatst God u ooit op mijn weg
in een streek waar ik meester ben,
dan zet ik het u meteen betaald
wat ge mij nu hebt aangedaan.'
– Bij God, zegt Ysegrijn, ach heer,
beste baron, lieve compeer,
ge hebt vast groot ongelijk
als ge hier eenzaam achterblijft.
Rechtuit gezegd, ik laat u weten
dat geen rust kent mijn geweten
als ik u niet voor d'avond valt
naar een woning brengen zal,
zoals ge er nooit een hebt gezien.
Zoveel hennen en zoveel hoenen,
en ook zoveel vette kapoenen,
zoveel ganzen en zoveel hazen
dat het u beslist zal verbazen.
Rein heeft in zijn snor gesnoven
en weet niet wat hij moet geloven.
Meegaan? Blijven? Hij zegt dat hij wil
gaan naar 't kasteel Grosmenil.
De wolf zegt: – Zonder vrijgeleide
is dit kasteel beslist te mijden.
– Wat? roept Rein. Waar kan ik veiliger
zijn dan bij Nobel, de koning?
Ysegrijn dan: – Het spijt me innig
dat ge geen zegelbrieven hebt.
– Die heb ik drie dagen, welgeteld,
geleden aan mijn zwaard en degen
vastgemaakt en geregen.
Bij de Heer die ik moet vereren,
vernam ik – wellicht roddelpraat –
dat aan het hof het gerucht gaat
dat dra de vorst zal overlijden,
want op regelmatige tijden

werd er een nieuwe ster gezien en dat beduidt in d'astronomie dat binnenkort ons koninkrijk onverwacht een opvolger krijgt. Ik weet echt niet wie het is en of hij al geboren is die daarover uitleg kan geven.

– Ik wil details van u vernemen over wat ge net hebt gezegd.

– Ik zei alleen en ik herhaal het dat men in den lande vertelt dat aan de hemel werden geteld sterren die iets betekenen voor astronomen die berekenden dat wij dra een koning gaan dienen die waard is om te bestieren 't rijk van Rome en Griekenland.

– Hemel, wat is er aan de hand in ons vreedzaam en rustig land, en wat ge nog onthullen gaat?

– De waarheid en geen bakerpraat. En meteen vertrekt in galop langs een brede weg, de vos en hij zei verder geen woord. Ysegrijne was zeer verstoord omdat hij het niet kon verstaan. Hij gaat hem achterna tot aan een bos. Ze bleven daar niet staan en hebben beiden zolang gereden; begroeid maar breed waren de wegen. Ze hebben beiden zolang gelopen dat het zeer slecht is afgelopen voor de wolf die viel in een strop. Hij is gestruikeld hals over kop en kwam tegen een stronk terecht. Reynaert houdt stil en helpt hem recht. Hij zegt: – Ik heb het niet gedaan.

– Aai, Reynaert, nooit deed gij een daad die mij bezorgde zoveel kwaad.

– Hoezo, 't is niet mijn schuld, compeer. Zeg mij waarom ge dat beweert?

– Ik beweer het omdat gij spot en omdat ge zo snel waart om te zeggen dat ge niets te maken had met mijn verschrikkelijke val. Anderzijds neem ik het niet dat ge mij zo ineens verliet en iets zei over de koning. Reynaert voelt aan dat een pleit

niet helpen zou en hij zwijgt. Inmiddels is tussen de bomen de wolfjachtmeester aangekomen en hij zag Rein, die hij niet mocht, daar rustig staan nevens de stronk. Hij hield dus stil en hij wacht af tot de wolf in de strop neervalt.

Rein zei: – Ge moet compassie hebben met mijn metgezel en hem helpen. Dan gaat hij cito af op hem die vernomen heeft zijn stem. Reynaert zegt: – Uw komst alhier, vester, doet mij veel plezier.

– Hoezo, vraagt deze, om welke reden?

– Dat laat ik u meteen weten. Ik bracht Ysegrijn hier henen opdat gij hem zoudt gevangen nemen en mij leveren voor honderd ponden die ik in dit bos heb verborgen. Maar door dit bedrag van honderd leek de vester niet overdonderd. Hij vroeg: – Reynaert is dat echt waar?

– Dorper, als het u niet aanstaat, trek u mijn voorstel dan niet aan. Spottend ging Rein in de beugels staan en deed alsof hij weg wou gaan wat de vester niet liet begaan. Die zei: – Ik moet hem dus knevelen en hem aan u overleveren voor de aangeboden losprijs?

– Ja, zegt Rein, en doe het terstond want anders kan een derde hond een deel van de losprijs opeisen. Meteen sleurt de vester vol ijver wolf Ysegrijne uit de strop, grijpt zijn paard en zet hem erop, snoert een teen over zijn snoet en knoopt ook zijn oren toe. Luister nu naar iets wonderbaars: hij bindt Ysegrijn op zijn paard en draagt hem over aan Reynaert die hem voor dom en dwaas aanzag zoals hierna vlug blijken zal. De drie kwamen in een breed dal dat zompig en moerassig was. Daar kende Reynaert brug noch wad maar nam dus een rechtlignig pad; bezorgd was hij in 't geheel niet om de vester die achter hem liep.

Ze reden verder en een goede vaart
hield erin de vos Reynaert.
De dorper die begerig was
naar 't geld dat men hem beloofd had,
vroeg: – Reynaert, kan ik hier te voet
doorkomen zonder tegenspoed?
Rein antwoordt: – Jazeker, vester!
volg mij vol moed, wees vermetel.
Maar die voorop rijdt en loopt
en die maar twintig ponden woog
snelde altijd gezwind rechtdoor;
maar hij die ponden zwaarder was
bleef plots steken in 't moeras.
Zijn gewicht trok hem neer en hij
zonk traag weg in de modderbrij.
De vester laat zijn angsten horen:
– Aai, Reynaert, gilt hij. 'k ben verloren.
Ge hebt me alweer beetgenomen.
– Wacht tot we u hebben bepist,
ik en mijn gezel dan beslist,
zullen wij u compassie tonen.
Nu maakte Rein bij de wolf
de brede riem los die hem bond
zoals ik hoger heb verteld.
Dan hebben beiden neergeveld
de boer die zich niet kon verweren
en van geen vin durfde bewegen.
Uit schrik voor wat nog komen ging,
keerde hij zich bevend naar Ysegrin.
– Boerenknul, zei die, zie wat gij
van uw houtvester als loon krijgt.
Hij poept voluit op zijn gezicht,
op zijn neus, zijn mond en kin.
Reynaert zei: – Zo dienen altijd
bestraft hebzucht en inheligheid.
En dan houdt hij hem voor de aap
met d'ontlasting die uit maag
en darm hem schonk wolf Ysegrijn
op een wenk van de sluwe Rein.
Dan hebben de wolf en Reynaert
hem beledigd en dom verklaard.
De vos vraagt: – Waarom drommels,
hebt gij een strik gezet, gij dorper?
Dacht ge daaruit te profiteren?
Nu kunt ge beter maar vergeten
dat ge een goede prijs zoudt krijgen.
Ge kunt het op uw buik nu schrijven
want van mij en van Ysegrijn
kreegt ge al de beloofde prijs.

Daarop hebben ze achtergelaten
de dorper die hen wou verraden
omdat hij slecht was en verwaand.
Daarom toonde ik u aan
dat het met hebzucht slecht moet gaan,
met hem die zo onbedachtzaam
op een voorstel is ingegaan,
om een zaak te doen die finaal
uitloopt op schande en kabaal.
Zo handelen veel dwaze lieden
die in de weer zijn als de vliegen
en hopen tarwebrood te krijgen
maar zich met rogge moeten spijzen.
Boven een gewone aderlating
verkiezen ze een darmspoeling.
Ze kennen hun eind in 't moeras
waarin de boer gevallen was
zoals ik hoger kon aantonen.
Nu moet ik tot Rein terugkomen
die Ysegrijne had bevrijd
uit de strik, zoals hiervoor gezeld.
Toen ze dan met kleine sprongen
verder in het bos doordrongen
terwijl de dorper achterbleef,
riep Reynaert tot de wolf: – Neef,
we kregen het samen voor elkaar.
Ik denk dat ik in geen jaar
zoveel macht en faam heb vergaard.
Ik walg nu echter van dit leven.
Moge de Heer God mij ontnemen
mijn lusten en mijn kwade zeden.
Naar hem luisterde Ysegrijn
en geloofde hem wegens 't bewijs
dat hij hem onlangs had bevrijd.
Hij dacht dat Reynaert waarheid sprak
wat vroeger zelden het geval was.
Hij zei: – Baron, ik beloof u dat
ik u nooit meer zal bedriegen
of zelfs om bestwil niet beliegen
omdat ik u zeer dankbaar ben
dat ge mij van de vester hebt gered.
De vos Reynaert zei: – Wie met goed
al het kwade heeft vergoed,
wordt gered. Gij dacht dat ge door mij
bedrogen werd en misleid,
belaagd werd en aangevallen,
dat ik u in de strik deed vallen,
wat ge als een loyaal man
over mij niet mogen denken had.

Daaruit moet ge wel onthouden
 mij steeds tot vriend te houden.
 Daarom zult ge als goed kompaan
 voor mij naar Grenomenil gaan.
 Koning Nobel treft ge daar aan
 en als hij u naar Reynaert vraagt,
 zeg hem dat ge helaas niet weet
 waar hij toeft en of hij nog leeft.
 Anderzijds, denk ook niet dat,
 als ge hoort spreken over de star
 Caël waarover ik het had,
 daar moet melding maken van.
 Breng me niet in de verdrukking,
 want ik wil mijn heer en koning
 ontgoochelen op generlei wijs.
 De wolf zegt: – Reynaert, het zal zijn
 zoals ge mij hebt uitgelegd.
 De wolf vertrok en ging op weg
 voor zich uit naar Grenomenil.
 Hij denkt goed na tijdens de rit
 en besluit zich echter te wreken
 op Reynaert die hem zoveel keren
 heeft bedot en kwaad gedaan.
 Hij zal, bij God, het hem, voortaan
 weerstand biedend, wel betaald zetten
 en niemand zal hem dat beletten.
 Zijn hart popelt al voorwaar;
 hij is vol moed en onvervaard
 want sinds zijn treffen met Reynaert
 heeft hij al heel veel bijgeleerd;
 wie in Reins gezelschap verkeert
 zal krijgen eerder vroeg dan laat
 te verwerken heel wat kwaad.
 Ysegrijne begint te dromen.
 Het zou me, denkt hij, van pas komen
 als ik aan 't hof iets goeds kon doen
 dat behaagt aan vorst Lioen.
 Hij maakt voort zonder ophouden
 tot hij voor Nobel stil kon houden
 en zei: – Toen ik was onderweg
 heeft men mij vanmorgen gezegd
 dat ik zonder sluikwegen te nemen
 me naar u, Nobel, moest begeven.
 – Hoezo, zijn we dan niet gelieerd
 dat ge mij zo weinig respecteert?
 Met welke brieven en welke orders,
 heb ik u dan opgevorderd?
 – Bij God, heer, antwoordt Ysegrijn:
 vanmorgen, nog voor zonneshijn,

het was dus, heer, nog zeer vroeg,
 ontmoette ik Reynaert die mij vroeg
 of ik het laatste nieuws al kende
 van Caël die aan d'hemel wentelt
 en die mij Reynaert deed verdenken,
 die van Timer zijn reisgezel
 en vriend gemaakt had, goed en wel.
 – En hoe, baron, mag ik u vragen,
 hoe zouden zij mijn eer belagen?
 – Heer vorst, ik zwoer het 't everzwijn
 trouw en toegewijd te zijn,
 als we zouden komen te Aufars
 waar zijn de ezel en Reynaert.
 Daar houden beiden hun beraad.
 – En waarover gaat hun gepraat?
 – Ik zal u zeggen, nobele heer,
 wat ik vernomen heb en weet.
 Reynaert – dat is lang zijn droom –
 wil u stoten van uw troon
 en als dat mogelijk mocht zijn
 u verjagen uit uw domein.
 – Heilige Maria en Madelein,
 zei Nobel, zou dat kunnen zijn?
 Ysegrijn zei: – Zo waar als de nacht
 de beste tijd is voor de jacht,
 legt vos Reynaert het erop aan
 om met de ezel sloop te gaan
 en van hem een baron te maken;
 daarom ook wil hij als verblijf
 geen woning in het koninkrijk.
 Dit nieuws deed Nobel zeer veel pijn
 en hij werd rood van razernij.
 Hij zei: – Baron, uw linkerhand
 en zweer op d'heiligen van 't land
 dat ge hiervan geen woord zult reppen
 zolang ik het u zal beletten.
 – Heer, in 't convent deed ik die eed
 op mijn geloften en mijn kleed.
 – En ik, zegt Nobel, geef u 't bevel
 dat gij onverwijld en snel
 zoudt brengen met bekwamen spoed
 mijn brief – en luister goed –
 opdat iedereen zou verstaan
 dat hij naar het hof moet gaan
 uit genegenheid of uit schrik,
 en binnen een dag, dat beveel ik,
 verschijnen zou in Malpertuis,
 Malpertuis, mijn geboortehuis,
 waar ik wil worden begraven.

Omdat ik in rijkdom mocht leven
wil ik in armoede de geest geven.
Ik wil afstand doen van mijn troon.
God was arm, dat wil ik ook.
Vertrek nu vlug en kies uw weg
en verpoos niet onderweg
tot uitgevoerd is mijn bevel.
Met Sinksen houd ik raadzitting
door al mijn raadslieden omringd.
Wanneer Ysegrijn heeft vernomen
wat Nobel zich heeft voorgenomen,
dacht hij dat de vorst goed en wel
op de hoogte was van Caël
waarover Reynaert had gesproken.
– Heer koning, ik moet wel geloven
dat u goed hebben ingelicht
uw baronnen en juist bericht,
want baron Reynaert zei me al
dat er een ster stond aan 't heelal
daar stond aan te tonen de komst
van een nieuwe koning en vorst
die over iedereen zou regeren.
– Drommels, wilt ge dit soms beweren
naar waarheid? – Ja, naar waarheid,
heer.
Wist ge het dan niet? – Bij God, neen!
Niemand heeft 't mij meegedeeld.
– Vanwaar dan, heer vorst, uw verlangen
om aan het hof hier te ontvangen
ook zij die weinig om u geven?
– Zo kome niemand dus hier henen
zonder bedoeling of motief
tenzij genodigd met mijn brief.
– Dan is 't dringend dat ik vertrek.
Ysegrijn springt te paard en rijdt weg
als iemand die van mening is
dat te veel tijd al verspeeld is.
Hij doorkruist akkers in cultuur
zich verbazend over zijn avontuur.
Maar alleen rijdt hij zeker niet
voor de zaak die Nobel gebiedt,
want hij wil zijn vrienden en magen
om hulp en assistentie vragen
voor de opvoeding van Nobel.
Hij bemerkte toen nogal snel
dat koning Nobel aan zijn plan
nog niet eens begonnen was,
zodat hij geen burcht oversloeg,
bos noch veld, tuin noch plantsoen,

eer hij de boodschap had gedaan,
dat de vorst raadt elke onderdaan
om te komen naar zijn raad.
Toen de wolf zijn plicht had gedaan,
die Nobel hem had opgedragen
begon hij zich ernstig af te vragen
hoe hij profijt zou kunnen halen
uit koning Nobel zijn bevel,
want hij besepte wonderwel
dat Rein de schuld niet kon bewijzen
van wie hij als Judas aan zou wijzen.
Van anderen bezat Timer de naam
waardoor hij riskeerde een blaam,
want wat hij een vriend had aangedaan
verfoeide te zeer Ysegrijn
omdat het verraad was en laagheid.
Van een verrader dient hier vermeld
dat hij goed met kwaad vergeldt.
Ik zag hem nooit iets goeds verzinnen
tenzij om mij aan hem te binden.
Zo piekert de wolf over de vos,
over zijn geaardheid en inborst.
Zo lang gereden heeft de wolf
tot Rein hem nadert in galop.
Het scheen dat Rein zeer beducht
voor 's graves jacht was op de vlucht,
want hij rende in gestrekte draf
voor de horde de helling af.
Ysegrijn reed hem tegemoet
en zei: – Reynaert, het is goed
dat ik u op deze plek ontmoet.
– Voor spot is 't niet het ogenblik,
beste compeer, dat beweer ik.
Laten we hier snel gaan vandaan
want daar komt al de meute aan.
Ze hadden nog maar net de tijd
om zich te brengen in veiligheid.
Ze hadden verloren 't vege lijf
als de meute niet was afgeleid.
Daarna heeft heer Ysegrijn
de hele zaak verteld aan Rein,
hoe hij de barons had bezocht
en met aandrang had verzocht,
hoe hij bij de vorst was gekomen
die een nieuw besluit had genomen
zoals ge allen hebt vernomen.
– Bij God, riep toen de sluwe Rein,
ik maak u tot koning, Ysegrijn,
hoeveel moeite 't mij kosten mag.

Aan alles wat ik hoorde en zag
 weet ik dat gij verstandig zijt.
 Is Nobel erg ziek? Zeg het mij!
 Verblijft hij nog in zijn paleis?
 De wolf zei: – Geen twijfel mogelijk,
 dat hij nu ziek ligt te bed.
 Toen 'k hem voor 'n dag of vier verliet
 was hij al zeer zwak en ziek.
 Als eerbewijs ga naar hem toe.
 Uw bezoek zal hem goed doen,
 want zolang hij blijft leven
 zullen wij hem getrouwheid zweren.
 Compeer, ik twijfel er niet aan
 dat wij na koning Nobel voorwaar
 een slechter vorst kunnen treffen.
 Daarom zal ik het niemand zeggen
 dat ik, al was het voor de gein,
 voor u de nieuwe vorst mag zijn.
 – Ysegrijn, wat doet ge schurkachtig
 en verraderlijk en vreesachtig.
 In een vriendelijk woord zoekt gij smaad,
 oeveral ontwaart gij verraad.
 Het liefste woord door mij gezegd
 wordt telkens als spot uitgelegd
 en mij meteen betaald gezet.
 Als ik inga op uw verlangen,
 laat gij toch een pruillip hangen,
 en zo is al wat ik goed bedoel
 voor u nooit ofte nimmer goed.
 'k Heb u altijd heus bejegend
 al waart ge mij vaak ongenegen.
 – Hoezo, compeer Reynaert, droomt gij?
 Ik zie nu dat het u erg spijt
 de weldaad aan mijn persoon besteed,
 zo dat ge het maar liever vergeet.
 Als ik er steeds op terug zou komen
 zoudt ge mij uw wrevel tonen.
 Maar waarom zou ik erom malen
 om die weldaad steeds te herhalen?
 Nors zijn ze van elkaar gegaan,
 nijdig, slechtgezind en kwaad.
 Reynaert is van de berg gedaald
 waarop hij was blijven staan
 en ziet een convent waar verblijven
 minderbroeders en jakobijnen.
 Daar ging hij aan de prior vragen
 om het habijt te mogen dragen
 daar hij zich schuldig had gemaakt
 aan velerlei diefstal met inbraak,

aan laster en kwaadsprekerij,
 aan verraad en oplichterij
 en dat gedurende heel zijn leven.
 De abt wou hem audiëntie geven
 maar deed het vooralsnog niet
 daar hij inwinnen wou 't advies
 van de hele communiteit.
 Hij heeft aan vos Reynaert gezegd:
 – Broeder, u houden in het convent
 naar de regels en 't reglement
 kan alleen na de raadpleging
 van de broeders en hun instemming.
 Maar als ge echt vol goede trouw
 betoont uw spijt en uw berouw
 en een voorbeeldig man wilt zijn
 dan zullen u vergeven zijn
 al uw zonden groot en klein.
 – Heer, zei Reynaert onderdanig,
 hoe zou ik het u anders vragen.
 De abt in de kapittelzaal
 doet zijn broeders het verhaal
 van Reins verzoek: – Broeders, de tijden
 zijn veranderd. Wereldser en wijzer
 zijn ook wij, helaas, geworden
 en ook de jacobijnenorde.
 De wereld steekt vol kwaad en erger.
 Zonder sluwheid komt men nergens.
 Ge moet zo slim zijn als de vos
 of anders loopt het echt niet los.
 Wie geen list of trucs hanteert
 wordt afgewezen en geweerd.
 Ik zeg dat omdat een klein man
 vandaag de dag niets worden zal
 als hij niet goed misleiden kan.
 En wij broeders, zijn bedelaars
 die zullen kennen geen welvaart
 als we niet huilen met de wolf
 en zo listig zijn als een vos.
 Laten we, dierbare broeders,
 hun vrienden zijn; zij zullen voeren
 ons naar de koning en de adel.
 Zo iemand hebben – 't is geen fabel –
 brengt een convent slechts zegepralen,
 want hij benoemt de kardinalen,
 de bisschoppen en de prelaten.
 Door hen zal niemand in het rijk
 blijk geven van opstandigheid
 tegen de wetten van de vorst.
 Ik meld u dat, nu onder ons

vertoeft Reynaert, de sluwste klerk.
 Als we met hem gaan aan 't werk
 bezitten we dra in overvloed
 wit brood, koeken en ander goed
 en ook de beste soorten wijn,
 zeevis, kippen, ambrozijn,
 snoek, zalm en wildgebraad
 en in zo'n grote voorraad
 dat er gewis geen maat op staat.
 We kunnen ons niet permitteren
 deze buitenkans te negeren
 omdat het niemand is bekend
 dat Rein verblijft in ons convent.
 Voor zijn hulp wil hij slechts aanvaarden
 een korte pij en een behaarde
 mantel, niet als die van Fiernageus,
 noch als die van Willem Kortneus
 of van Sint-Jan die van zijn hoofd
 voor zijn geloof werd beroofd,
 voor de heer Jezus die zo snood
 men aan het kruis bracht ter dood
 voor onze ondeugden en zonden.
 Maar eerst, ik zeg het onomwonden,
 moeten we ons degelijk beraden
 of we niet alleen te eten vragen
 Reynaert, maar hem dienen alle dagen.
 Als we hem niet accepteren,
 kunnen we 't noodlot niet afweren.
 Daarom moet hij onder ons blijven
 en ons zijn wijsheid onderwijzen.
 – Heer prior, zei een lekenmonk,
 wij zijn, gewis, toch niet zo stom,
 dat als de vos vraagt om de pij
 wij niet verheugd zouden zijn.
 – Gewis, zei de prior, hij staat klaar
 aan de poort om voor 't altaar
 zijn grote zonden te belijden;
 hij vraagt het monkhabit en
 de pij. De voorzanger met luide stem
 heffe aan het Te Deum voor hem.
 Op de aangepaste tonen
 begon deze de antifonen,
 terwijl de prior vlug voorwaar
 aan de poort ging halen vos Reynaert.
 Aan de portier heeft hij gevraagd
 waarom baron Reynaert niet opdaagt.
 Aan de gemeenschap heeft die gezegd
 dat de vos was weggerend.
 Bedremmeld en erg gegeneerd

is hij naar zijn broeders teruggekeerd.
 Toen de jakobijnen dat vernamen
 waren zij – ik kan het beamen –
 allen ook zeer terneergeslagen.
 En zo kwam het dat men zong om
 een onvindbare Reynaert de vos.
 – Pater prior, zei dan de portier,
 Reynaert is nu een eind van hier
 en – dit is geen spotternij of grap –
 want aan onze aandacht ontsnapt.
 Drommels toch, door welk malheur
 kan zo'n ramp toch zijn gebeurd?
 Zegt de abt: – Ik ben zo ontdaan,
 dat mijn hart 't niet zal doorstaan.
 En nochtans zal ik bewijzen
 dat we hem zullen terugkrijgen
 als we gebruiken ons verstand.
 Naar zijn broeders ging terug de abt
 en vernam dat Rein al had aangedaan
 de pij voor hij hier ging vandaan.
 Hij zei dat het zeer vervelend was
 dat Rein koos het hazenpad,
 want als hij niet zou terugkeren
 zouden ze van hem niets leren.
 Hij liet zijn fraters goed verstaan
 dat het om hun welzijn zou gaan.
 Broeder portier zei dat de jakobijnen
 de vos wellicht zouden lijmen.
 Dat, sprak de abt, mag nooit gebeuren.
 Om zijn broeders op te beuren
 zegt hij wat ze nu gaan doen.
 – Luister, zegt hij en luister goed.
 Hij is naar de jakobijnen gegaan
 en vond daar Rein met de pij aan.
 De abt zei dat het vervelend was
 dat Rein reeds het kleed aan had
 want dat hij daar niet kon blijven
 bij de broeders jakobijnen.
 De portier zei niet toe te laten
 Reynaert bij hem weg te halen.
 En toch doen wij het, zei de abt.
 De vos ging voor hem staan en sprak:
 – Dat ge het met mij goed bedoelt,
 weet ik, en daarom luister, luister goed.
 Ik verklaar u zonder omwegen
 dat ik eens zal zijn verdwenen.
 Zo zal het zijn en anders niet,
 want ik wil dat het zo geschiedt.
 Iedereen zei: – Dat het geschiedt.

– En ik wil, zei Rein, dat mijn tuniek gedeeld wordt en wordt versierd met een jakobijnse hoofdkap en bovendien wens ik ook dat de onvrede hier geregeld wordt voor ik vertrek naar Nobel de vorst, zodat van nu af vrienden blijven de minores en jakobijnen.

– Bij 't Heilig Kruis aanvaardden wij vrienden van elkaar te zijn van nu af aan en voor altijd. En zo ontstond vrede en peis tussen minor en jakobijn. Ze zweren dat onder hen voortaan geen onenigheid meer zal bestaan. Zolang Reynaert in 't convent verbleef, waren ze zeer attent om hem te dienen en te eren alsof hij was hun abt en here. En dat deden ze lange tijd. Van minor ging Rein naar jakobijn en hij leerde hen goed hoe elk zich gedragen moet als hovelingen in 't paleis. Hij leerde hen elke geplogenheid en deed het in een klein jaar tijd. Met veel moeite en inspanningen maakte hij van hen hovelingen, voor wanneer minor en jakobijn aan 't hof van Nobel zouden zijn. Wat nog meer? Heel kort hield Reynaert iedereen en heeft nooit herhaald wat hij al eerder had gezegd en iedereen had opgelegd. Zij gehoorzaamden zo accuraat dat ook nog de dag van vandaag geen orde als daar steeds zijn van predikheer tot jakobijn waar Reynaert de vos binnentreedt of hij wordt geducht en gevreesd. De monken houden zich rustig en kalm zoals vermeld in hun verdrag. Maar de vos bleef daar niet lang en hij nam afscheid van de abt om te bezoeken vorst Nobel die oud was en ziek lag te bed. Als klerk van stand kleepte hij zich aan en liet een frater met hem gaan. Zo lang zijn ze dan gegaan

tot zij bij het hof kwamen aan. Reynaert gedroeg zich uiteraard nederig en religieus van aard. Hij toonde zich niet trots of fier maar eenvoudig en zacht en lief. Niemand verhinderde dat de klerk toegelaten werd bij Nobels bed, zodat hij tot de vorst kon spreken.

– In godsnaam, wees rustig, heren. Ik ben gekomen zonder vrede om mijn meester te genezen. Toen de edelen hadden gehoord de hofmeester en Reins wederwoord, brachten ze Rein naar Nobels bed waar de vos dan heeft gezegd:

– Vorst, dat een goede dag u schenkt die voor ons op 't kruis moest sterven.

– Moogt gij eeuwig heil verwerven! Zeg me nu, heer, wie ge zijt.

– Heer, hij is de abt van de abdij der jakobijnen van Sint-Ferri.

– Heer, zegt Nobel, dank u en merci, grote dank voor uw beider komst zei nog dankbaar de zieke vorst. Reynaert zei: – Wie 's ochtends zweeft, het 's avonds, koning, vaak koud heeft. Ook zeg ik dat wie denkt te staan vaak valt of aan het wanklen gaat. Hij denkt dikwijls dat hij waakt die vaak in de zondigheid slaapt. Daarom zeg ik u, heer koning, dat ge moet maken uw rekening. We hebben in tekens waargenomen dat uw eind staat aan te komen.

– Moeder Gods, wie 't als grap heeft gezeid had niet volkomen ongelijk.

– Toch wel, heer, want het uur dat wenkt is altijd anders dan men denkt. Dagen komen en dagen gaan maar zonden plakken altijd aan de sterveling die ze heeft begaan. Geef u rekenschap van uw lot tegenover uw rechter, onze God.

– Heer, zegt Nobel, ik ben zeer bang voor wat mij boven het hoofd hangt.

– In Godes naam, vorst, ik weet goed dat ge weldra sterven moet, wellicht op de tweede sinksendag.

– Zeg mij, frater, hoe weet ge dat?
 Als ge mij in 't ongewisse laat,
 beschouw ik dat als hoogverraad.
 Reynaert zei: – Eer 't morgen wordt,
 zal ik 't u zeggen, dierbare vorst,
 en zal ik het u ook aantonen
 dank zij de kunst der astronomen.
 Dat heeft de koning aangenomen
 en ze hebben dan allen gewacht
 tot vervlogen was de nacht
 en Venus, als een groot wonder,
 verdreef het allerlaatste donker
 en aan d'hemel schitterde zo klaar
 alsof het reeds was volle maan.
 De koning en zijn hofhouding
 zagen het vol bewondering.
 Dan liet Reynaert hen verstaan
 dat de koning heen zou gaan
 en een ander zijn plaats innemen.
 Reynaert heeft wat hij wou bewezen,
 want de koning ging te bed
 daar het einde kwam voor hem.
 Reynaert sprak dan over zijn biecht
 opdat hij sterven zou verlicht
 van zonden, arm en naakt
 zoals 't een christenmens betaamt.
 Reynaert is naderbij gekomen,
 heeft zijn laatste biecht afgenomen
 en hem nadien gevraagd
 wie hij als nieuwe vorst voordraagt.
 Nobel zei hem dat als koning
 de meest geschikte hoveling
 volgens hem was de luipaard
 die koen is, sterk en onvervaard.
 – Ach, goede heer, zo zei dan Rein,
 laat dat niet uw keuze zijn.
 Kies een man wijs en verstandig,
 en bovendien ook standvastig,
 alsook listig en zeer handig
 en die de edelman doorziet
 die hem zijn diensten aanbiedt.
 Heer, dit alles heeft zijn functie
 want lezen we in 't boek Orcha niet
 dat meer waard zijn sluw- en handig-
 heid,
 die sterker zijn zoals vaak blijkt
 dan geweld en brute kracht.
 Men zegt dat geweld een land ver-
 smacht

en dat slecht ingetoomde macht
 vaak tot onlust en oorlog leidt.
 Van de luipaard wordt ook gezegd,
 dat als hij een prooi bespringen moet
 hij vaak faalt door gebrek aan moed.
 Heer vorst, neem als uw erfgenaam,
 een koen en moedig kandidaat.
 – Heer prior ik noem er u een.
 Op deze wereld is er geen,
 die zo sluw is en verstandig,
 en als 't om profijt gaat zo handig;
 er is geen zaak die hij op termijn
 niet brengt tot het beoogde eind.
 – Ah, zegt Reynaert, hem wens ik toe
 alle eer en alle voorspoed
 in alles wat hij plant en doet.
 Wie is hij? De koning zei hem
 – Reynaert is 't! Graag noem ik hem.
 Tot over zee is er geen man
 die ik zo waardeer en hoogschat,
 die zo koen is en zo moedig,
 en zo trots en hoogmoedig.
 Mijn hart voor hem dikwijls beeft
 ofschoon ik met hem in vrede leef.
 Bij God, een groot baron is hij.
 – Wie is hij? Heer vorst, zeg het mij!
 – Broeder, kent gij hem dan niet?
 – Welnee, heer Nobel, zoals ge ziet.
 Dierbare vorst, wij die leven
 in een convent volgens de regels
 weten niet wat in ons land
 gaande is en aan de hand.
 Daarom hebben we niet vernomen
 wie het is, al is ons ter ore gekomen
 dat het Cointereau de aap zou zijn
 die samen jaagt met 't everzwijn.
 – Bij Sint-Maurits, hij is het niet.
 Reynaert is 't die zich wijden liet
 In 't convent met zalf en olie.
 Nooit werd er gedoopt een man
 die ooit zoveel te weten kwam
 over oud en over nieuw kwaad
 als de baron vos Reynaert.
 – Ach, heer koning, hij doet groot kwaad
 die de anderen zo blameert,
 zo dat uiteindelijk wordt onteerd
 een man die eerlijk leeft een teert,
 want wij vinden dat die persoon
 voor de goeden meer haat toont

dan de verraders van de kroon.
 En 't is nochtans niet te weerleggen
 dat, wil men de waarheid zeggen,
 Reynaert waard is om vorst te zijn,
 vermits hij wijs is en courtoois
 en als hij wijs is, is hij mooi.
 Is hij wijs, dan is hij ook vaardig
 en een wijze is ook stoutmoedig,
 hoofs, handig en edelmoedig.
 Is hij prins, hij kan ook vorst zijn.
 Prins is hij, 'k weet het naar waarheid.
 Ik vraag hem te mogen ontmoeten
 en als vorst te mogen groeten
 eer ik van hier wegga, waarde heer.
 De vorst zegt: – Het spijt me zeer,
 dat ge hem nog niet hebt gezien.
 Roönel, Timer, kom naar hier
 en zeg mij waar baron Reynaert toeft.
 Als hij in mijn paleis vertoeft,
 vind ik het zeer eigenaardig
 dat hij zich niet heeft verwaardigd
 tot aan mijn lijdensbed te komen.
 Laat nu al de wachters uithoren
 om te weten of Reynaert de vos
 niet gekomen is naar 't hof.
 Maar alle wachters bleven stom,
 want goed nieuws hadden ze niet.
 Ze informeerden daar en hier.
 Noch 's avonds laat of 's ochtends vroeg
 had iemand vos Reynaert ontmoet.
 Hij was wel degelijk verdwenen
 want nergens was de vos verschenen.
 Dat vernam de vorst die 't hoorde zeggen
 en er zich niet bij neer kon leggen,
 want nog veel van zijn paladijnen
 zouden aan het hof verschijnen
 en ook baron wolf Ysegrijne
 die iedereen had geconvoceerd
 was nog niet teruggekeerd.
 – Wat te zeggen, sprak de koning,
 van een baron of hoveling
 die als vos Reynaert belet geeft
 als zijn vorst hem nodig heeft?
 – Heer koning, ge doet hem onrecht.
 Ge hebt uw zonden nu beleden
 en die werden u vergeven;
 ook gij moet nu vergeving geven;
 meen niet dat Reynaert zonder reden
 van het hof is weggebleven.

Als hij verneemt dat ge ziek zijt,
 zal niemand zo verdrietig zijn
 en zeker is 't dat hij wegjaagt
 al wie op uw koningschap jaagt.
 En hij zal medicijnen zoeken
 die goed zijn om u te behoeden,
 als God het wil, voor de grote nood
 en de kwellingen van de dood.
 – Heer, goed gesproken, en ik loof u.
 maar ge preekt wel een beetje; nu
 hebben we nodig hulp en hoop,
 want weinig weten we van 't geloof
 lijk dezen die 't niet hebben geleerd.
 Reynaert antwoordt als volleerd:
 – Heer vorst, gij liet me hier verstaan
 dat wie schiep aarde, zon en maan
 en de zee, de vogels en dieren,
 en om dit alles te bestieren,
 onze Schepper heeft als het laatst
 de mens op de wereld geplaatst.
 Allen weten dat God uit het niet
 geen edeler wezen schiep.
 Bidden we onze toeverlaat
 opdat hij stelle ons in staat
 te verheerlijken zijn majesteit,
 wij allen die hier samen zijn.
 Laten we 't Onzevader bidden
 en daarna het credo zingen.
 – Heer ik heb een kou opgevat,
 zei Rein, aan mijn hoest hoort men dat.
 Verneem daar ook de oorzaak van.
 In elke abdij, in elk convent
 zijn matten overal present.
 En overal waar we heen gaan
 liggen die ruige matten klaar.
 Mat is van armoe synoniem
 en ik heb er overal gezien,
 overal en meerdere malen
 in onze cellen en slaapzalen,
 in de kerken en kapittels
 en overal waar men komt bidden.
 Op elke plaats waar een monk woont
 liggen de matten goed tentoon.
 Paulus was met matten gekleed,
 Sint-Jan droeg er bovenop zijn kleed
 van keizerlijk goud doorweven.
 Heren, wil het mij vergeven
 als ik u armoe wil aanpreken.
 Het is waar, het is bewezen

door 't evangelie en ons geloof,
 dat wie in onthechting niet gelooft
 't paradijs niet zal binnentreden
 als hij geen armoe heeft geleden.
 Wie d'arme misprijzen en haten
 worden door de Heer God verlaten.
 Wie zich niet inlaat met hun lot
 keert zich voor altijd af van God.
 Wie noodlijdenden niet bemint
 zal van de Heer nooit zijn de vriend.
 En wat betekent armoe dan?
 Niets anders dan een ruwe mat.
 Ik zeg u, wij zijn minderbroeders
 wegens de gelofte van armoede.
 Voor de mat ook kozen de jakobijnen
 die onze naaste broeders zijn en
 even arm en onthecht als wij.
 Heren, misprijs geen mat of pij:
 zij brengen het heil dichterbij.
 Sint-Maarten, zo toch lezen wij,
 trof men vaak aan in een bed
 van matten op elkaar gelegd
 en kende daar alleen maar leed
 tenzij hij het voor Christus deed,
 omdat hij door zijn geloof wist
 dat armoe de beloning is
 voor 't paradijs in d'eeuwigheid.
 Weet daarom dat armoe altijd
 de sleutel is tot het paradijs
 en dat geen mensenkind kan nemen
 een andere weg naar de tuin van Eden.
 Door armoe weet de monk heel goed
 hoe hij die tuin bereiken moet
 die niet van zilver is of goud,
 van edelstenen of fijn hout,
 lekker voedsel met vette brokken,
 van wijn uit Auxerre betrokken,
 van scharlaken blauw of geel,
 van Gents groen of uit Douai,
 noch van stoffen uit Cambrai.
 Petit-Gris vindt ge daar niet
 noch bont dat men overal ziet,
 geen hermelijn of nog zotter
 bont van eekhoorns of van otters.
 De ingang is zo smal gemaakt
 dat men er moeilijk doorgeraakt,
 zo dat het zwaar is er te komen
 om in de tuin te blijven wonen,
 en dat kordelier en jakobijn

werkelijk zeer arm moeten zijn.
 Want, heren, weet het wel en goed
 in hun kloosters staan in overvloed
 ruwe banken, sobere dingen
 waaruit blijkt dat die kloosterlingen
 wel echt arm zijn en onthecht.
 Dies, heren, zeg ik u oprecht:
 wil u ernstig op weg begeven,
 wil in onthechting nu gaan leven
 en God zal u zijn liefde geven.
 Dat iedereen mij gehoor lene
 om een wijs man te prefereren
 en voor een wijze als vorst 't opteren,
 die met inzicht u zal leren,
 wat hij kent en wat hij weet
 van sluwheid leidend tot onvrede
 die opzet de dag van vandaag
 de vader tegen d'erfgenaam
 en tegen de vader de knaap,
 de moeder tegen haar compeer
 en tegen iedereen de neef.
 In deze tijd ziet men helaas
 dat men haat kweekt en neemt wraak
 om iemand uit zijn weg te slaan
 en daardoor hoger op te gaan.
 Niemand die om die wandaad geeft
 als hij er zijn profijt bij heeft.
 De meesten zonder recht of reden
 willen hun geslacht zien verheven.
 Ik zie rond mij prinsen en graven
 die heimelijk ten huwelijk vragen
 leden van een andere stam
 en daarvoor sluiten een snood verdrag
 om een erfenis te vertragen
 of ze vervallen te verklaren.
 Ze erven dus wat ze ontnamen
 aan de ware erfgenamen.
 Zo worde in eeuwigheid vervloekt
 die in onrecht zijn profijt zoekt,
 want aan ieder die verborgen houdt
 wat toekomt aan freule of vrouw
 en derhalve ook toebehoort,
 zal men naar Jezus Christus' woord
 weigeren een plaats in 't paradijs
 waar we allen eens hopen te zijn.
 Bidden we God, in wiens goedheid
 wij vertrouwen in nederigheid,
 dat hij ons een koning aanwijst
 die ons regeren zal in peis,

die de goeden in hun eer vrijwaart
 en zij die slecht zijn van aard
 tot het ware geloof zal bekeren.
 Als gij mijn woorden, hoge heren,
 wilt involgen en waar maken
 denk ik dat ge dan zult smaken
 daarvoor een grote voldoening
 bij het kiezen van de koning.
 Daarop riepen alle edelen luid:
 – Broeder, verklaar ons, leg ons uit
 wie het koningschap verdient
 en daarvoor onze dank geniet.
 – Heren, zegt hij, ben ik een oen
 om zo'n idiotie te doen?
 Ik ben een broeder van een convent
 die de geschiktste man niet kent.
 Maar één zaak raad ik u aan,
 om naar het parlement te gaan
 waar iedereen zijn zeg zal hebben
 en daar aan de raad kan voorleggen
 de naam van een man wijs en handig
 in oorlogsvoering en wetgeving,
 waardoor hij waard is vorst te zijn.
 Voor bidden is het nu geen tijd,
 maar ik sta voor u bereid
 om u aan het hof bij te staan.
 De koning zegt: – Heer kapelaan,
 gij zijt een zeer wijze broeder.
 Daarom zeg ik: een groot loeder
 is hij die u niet wil geloven.
 En ik wil u hierbij beloven
 dat ik u geheel zal vertrouwen
 en u mijn stem zal toevertrouwen
 en mijn macht zolang ik leef.
 Dat is evenwel niet lang meer
 ten aanzien van wat ik heb geleefd.
 Deze woorden tot tranen bewogen
 de kleine heren en de hoge.
 Ze hebben dan een dag gekozen
 waarop de vorst zou worden verkozen.
 Afscheid van de vorst nam Reynaert
 die met aandrang werd gevraagd
 terug te komen op de Sinksen,
 want men wil dat bij de stemming
 hij zou zetelen in de raad.
 Reynaert zei: – Heer, ik houd me klaar
 om alles te doen tot uw dienst.
 – Grote dank, broeder en vriend,
 en ik vraag God dat in uwe gebeden

gij mij nimmer zult vergeten.
 – Ik zal het doen, o goede heer.
 De valsaards zijn teruggekeerd
 en hebben zolang gemarcheerd
 dat ze komen bij de kordeliers.
 De jakobijnen vernamen 't nieuws
 en ze waren niet bijster blij
 met de hele aangelegenheid.
 Nu wil ik Reynaert even laten
 en niet verder over hem praten
 want het verhaal dat ik berijm
 gaat vooral over Ysegrijn.
 Ik zal u hierbij dus verwoorden
 met zo weinig mogelijk woorden
 wat met Ysegrijn is geschied
 toen hij de vos op de hei verliet.

Dat God, mijn steun en toeverlaat,
 mij de eer geeft en mij toelaat
 om eens het geluk te beleven
 aan een concours deel te nemen
 waar ware kunst krijgt kroon en lof.
 Maar, waar? Aan 's konings hof
 geven rijmelaars de toon
 en worden prullaria bekroond.
 Nog niet aanvaard en onbekend
 is het jong en nieuw talent
 op wie ik mijn hoop heb gesteld.
 Aan hen geef ik het prijzengeld
 en ken ik lof toe en de zege.
 Maar ze worden doodgezwegen,
 want had men hen gehoor gegeven
 Rein had nooit de kroon gekregen.
 Maar om zijn inzicht en talent
 had ik hem de kroon toegekend
 ondanks de felle tegenstand
 de dag dat door de raad van 't land
 iemand werd tot vorst gekroond
 die sindsdien niet meer werd onttroond,
 integendeel, hij kreeg in 't rijk
 de steun van hen die machtig zijn,
 van de meest geëerde onder hen
 sedert de dood van graaf Willem,
 de steen waarop ik uit trouw
 mijn levenswerk steun en bouw.
 Luister nu hoe 'k voor mijn werk
 ging te werk met mijn onderwerp.
 Ik heb voor u gesteld op rijm
 de scheldpartijen tussen Rein

en heer Ysegrijn, zijn kozijn.
 Nu vertel ik u hoe Ysegrijn,
 zich heeft gedragen, naar het schijnt.
 Hij is naar vele verre streken
 voor een tijd lang uitgeweken,
 naar menig land ver overzee.
 Wat kan ik hier nog aan toevoegen?
 Hij ging alle prinsen daar bezoeken,
 wat hun titel of rang mocht zijn:
 graaf, hertog, koning van een rijk
 die heersten over groot en klein
 die op de een of andere wijs
 van vier voeten voorzien zijn.
 Hun namen ik hier volgen laat
 in 't Latijn of de volkstaal,
 want ik ben niet zo goed in talen
 om al hun namen te vertalen.
 Als ik sommige toch vertaal
 is dat dienstig voor mijn verhaal.
 'k Begin met Asinus, de ezel,
 met A, 't begin van 't alfabet.
 Aper, dat moet een varken zijn,
 of misschien de ever of wild zwijn.
 Aloy is een dier dat niet buigen kan
 zijn poten, gelijk een olifant,
 en die wanneer hij slapen moet
 tegen een boom ondersteuning zoekt.
 Anabula, dat is zeer straf,
 is waarschijnlijk een giraf.
 Alches, lijkt op een ezelin
 met een vooruitstekende lip,
 zodat dit ongelukkig dier
 niet grazen kan, op geen manier.
 Ana is een beest uit d'Oriënt,
 dat in mijn buurt niemand kent.
 Anuna dan, ook onbekend,
 komt eveneens uit d'Oriënt.
 Het is een hert dat is geboren
 met zijn gal in bei zijn oren.
 Die zes waren zeer strijdvaardig
 en scharden zich rond hun vaandrig.
 Uit een and're hoek, ook tezamen,
 toen naar de verzamelplaats kwamen:
 Bubulus, een beest zonder gena,
 de ruigste buffel uit Afrika.
 De buffel Bonactus daarentegen
 is de mensen zeer genegen.
 Naast die twee buffels kwamen nog
 Canis, wat Latijn is voor dog,

en Camelus, de kameel,
 die hier niet weze verheeld,
 Cama, die lijkt een gevlekte wolf,
 is voorzeker een lynx of los;
 Calopus zwom over d'Euphraat
 – 'k weet niet over welk dier het gaat,
 maar wel dat hij sterk is maar loom
 en met zijn horens velt een boom.
 Camelopredus, dat weet ik wel,
 is wis de kameelpardel.
 Hij arriveerde met Capra, de geit
 en Capreolus of Rubicoprageit.
 Cato toonde zich trots en fier.
 Cato is een arcadisch dier
 dat vuur spuwt – het is echt waar –
 en als een varken is behaard.
 Cefusa, met als voorpoten handen,
 werd ooit gevangen in verre landen
 om op te stappen in Caesars stoet
 in Rome, gekooid zoals het moet.
 Cervus het hert arriveerde daarna
 en met hem het beest Chimaera.
 Cirogrilus, het stekelzwijn,
 bracht mee Cuniculus, het konijn.
 Cricetus, die een eekhoorn is,
 en Corocroces, een dier dat gewis
 bij ons hyena wordt genoemd.
 Dat dier is bekend en beroemd
 omdat het angstaanjagend luid
 imiteert ons stemgeluid.
 Het heeft een snijtand zeer geducht
 en is van de wolf en de hond de vrucht.
 Dan kwam Catapleba, een wreed dier,
 dat in de Nijl leeft van het wier,
 met een zo dik hoofd dat wie 't ziet
 een plotse dood voor ogen ziet,
 en Demma, een soort van geitenbok,
 met horens scherp als een wapenstok,
 alsook Dammula, een damhert zo sterk
 dat het zich uit alle strikken werkt.
 Ze kwamen samen uit het bos.
 Toen kwam Duran, de rinoceros,
 aangestormd uit een Indisch land.
 Is hij in 't nauw gedreven dan
 evacueert Duran urine en stront
 en verjaagt zo de wildste hond.
 Maar Duran zou, naar het schijnt,
 de mystieke eenhoorn kunnen zijn.
 Bij hen voegt zich Daxus, de das,

en ook de dikhuid Elephans.
 Eale, een dier zo wonderbaar,
 gelijkt zeer sterk op een zwart paard.
 Het heeft van d'olifanten de staart
 en een beweegbaar horenspar
 die hij apart gebruiken kan
 als men hem lokt in de val,
 en Hemcires, een ander dier
 dat erg gelijkt op onze stier,
 brachten Equicervus mede,
 een hert zeer slank van leden
 dat leeft in het Helleense land
 maar alleen op 't vasteland.
 Enkel het mannetje, dat is waar,
 heeft een stevig horenspar
 en een staart gelijk een paard.
 Hamtra, de hamster, en 't hermelijn
 Erminius, fel in de strijd,
 brachten krijgers mee, een grote groep,
 en Furunculus, bij ons genoemd,
 de wezel of vaak het fluwijn,
 werd aangevoerd door Felijn.
 Dan kroop manmoedig uit de grond
 een beest genaamd Furion,
 een dier vol wellust en zo geil
 dat het maar leeft luttele tijd.
 Ook veel krijgers brachten Feles,
 de marter, en de bunzing Finges.
 Hen voerden aan, sterk gewapend,
 Glis, de sluwe zevenslaper,
 en Gali, de vlugge mangoest,
 die slangen aanvalt en uitroeit.
 Voegden zich bij hen de genetkat
 Geneta, en Guesses, de civetkat.
 Toen zij Ibiches daar zagen,
 en Ibdra en Istrix, zijn mage,
 zij hen een handdruk gaven.
 – Ibiches staat voor Ibex, de steenbok,
 die leeft op de hoogste bergtop.
 Ibdra is een hybride van ons zwijn
 en van het wilde everzwijn.
 Na hen kwam daar aangelopen
 't stekelvarken op zijn korte poten;
 in 't Latijn is Spinusos zijn naam
 omdat zijn rug vol stekels staat.
 Hyena arriveert in volle vaart,
 met de hertog, heer Luipaard.
 Lamia hield bij de hand Lazani
 voor wie hij heeft consideratie.

Lamia is een zeer gevaarlijk dier;
 't is de bloedzuigende vampier;
 Lazani is zo'n bloeddorstig beest,
 dat zelfs Nobel, de leeuw, hem vreest.
 Wolfshond Licaon en Linx, de los,
 voegden zich hand in hand bij 't gros.
 Lupus, de wolf, dus Isegrijn,
 zou met hen opgetrokken zijn.
 Lucius, kruising van wolvin
 en hond, is zeer agressief en driftig,
 zodanig dat hij niemand vreest,
 de mens niet, noch een ander beest.
 Hij bracht mee zijn trotse eega,
 de beeldschone Leucroeca,
 ook de snelste van de beesten.
 zij heeft van ezel en hert de leest en
 de schoft, de poten van een leeuw
 en de kop van een kameel.
 De hertog, sinjeur Locusta
 bracht mee Leoncofana
 voor zijn verzet, al was hij klein,
 helaas niet groter dan een konijn,
 maar niettemin zeer gevreesd,
 want wie hem raakt is er geweest.
 Lepus en Lachta, die leeft tussen gra-
 ven,
 droegen haar volumineuze bagage.
 Nobele ridders waren Lucer en Loter,
 twee zeer vinnige visotters.
 Klein was de escorte niet
 van Mulus, 't wijfjesmuiddier,
 en van 't monster Monoceros,
 de fel geharnaste rinoceros.
 Molossus, d'herdershond, trouw dier,
 met heel zijn clan en met veel zwier,
 stak op zijn beurt over de rivier.
 Mauricomorion vond zijn kameraad
 Mantitora weer aan de Euphraat.
 Beiden zijn van dezelfde clan
 en vrezen mens noch olifant.
 Zij hebben een dubbel tandenpaar
 en van de schorpioen de staart.
 Ook gelijken deze twee krijgers
 op d'Indische koningstijger.
 Zij zijn belust op mensenbloed
 en doen zich daaraan tegoed.
 Hun gebrul lijkt op 't geschetter
 van een regiment trompetters.
 Musquelibet werd, en met reden,

door Mammonetus niet vergeten,
 hij is de schone muskusgeit
 op wie aap Mammonetus geilt.
 Met veel lawaai en veel gerucht
 kwam Migale met zijn zoon op zijn rug.
 Even luidruchtig kwamen daarna
 Kat Murilegus en wezel Mustela.
 Mus, de muis, et earum genera
 hadden zoveel plaats ingenomen
 dat er niet was doorheen te komen.
 Dat ondervond Neomon, de rat,
 die op Onager, zijn muilddier, zat
 en er met moeite doorheen brak.
 Onocentaurus had, zo werd gezegd,
 de hele winter lang gereisd.
 Orix en Oraflus, de giraf,
 hebben 't schaap Ovis meegebracht.
 Pardus, de luipaard, en de panter
 Pantera kwamen net als d'andren
 niet alleen, want Pirader,
 Pegasus en Pilosus onder andere
 deden veel stof opwaaien en zand.
 Pegasus is zeer terrifiant.
 Het is een sterk gehoord paard
 met breder vleugels dan d'adelaar
 dat in Ethiopië leeft
 en voor wie dier en mens beeft.
 Pilosus is de wildeman
 die men 't best vermijden kan.
 Zijn bovenlijf is sterk en behaard,
 hij is wild en onvervaard,
 want die faun met een groot geslacht
 heeft daarenboven ook veel macht.
 Hij houdt van het ander geslacht,
 van lekker eten en van wijn,
 zoals er ook veel mensen zijn.
 Maar als hij eenmaal is getemd,
 dan is hij een aardige vent.
 Pathio en Putorius, het stinkdier,
 om te vechten kwamen hier.
 Pathio, groot als een hond,
 ziet rood in d'ondergaande zon.
 Putorius zijn linkerpoten
 zijn, 't is haast niet te geloven,
 korter dan het rechterpaar.
 Heen en weer rent onverdroten
 Pirolus, die leeft alleen van noten.
 Hij kruipt in der bomen hoogste kruin
 met als roer zijn staartpluim.

Rangiver en Simia van 't apengeslacht
 gedroegen zich – wie had dat gedacht –
 zeer keurig en met veel fatsoen.
 Met de Tigris had men te doen.
 Rangiver, schuw en van weinig woorden,
 is het rendier uit het noorden.
 Taurus, de stier, en Bos, tezamen
 geen aandacht voor de rangen namen.
 De Indische buffel elk dier overtrof
 met zijn horens en zijn trots.
 Tramez, lijkend op een rood konijn,
 komt aangerend van d'overzij,
 met veel volk, zijn hele clan,
 zodat niemand nog bewegen kan.
 Tragelaphus, met vertakt gewei,
 verscheen met Trogodita erbij.
 Unicornus, de eenhoorn,
 met zijn getsorsadeerde hoorn,
 verscheen met de mol Talpaert
 die was gezeten op een paard.
 Ursus, de beer, en Visontes, de bizon,
 vroegen naar Reynaert, de baron.
 En ook Urnis, het wilde beest,
 vroeg naar het sluwe rosse beest.
 Varius verscheen aan d'andere oever,
 druk in gesprek met Zibo, dat loeder,
 dat dier en mensen doet schrikken,
 want het is een lijkenpikker.
 Voor Zubrones scheelde het geen haar
 of neergestort was zijn moe paard.
 Maar hij is toch de laatste man
 die ik hier vernoemen kan.

Toen allen zich hadden begeven
 naar Quaburcht, het kwade leger,
 waar de zieke vorst zich bevond,
 wat op zijn gezicht te lezen stond
 en uit zijn lijf sprak. Iedereen ging
 zich aanmelden bij de koning.
 Tot hem sprak d'hoogste in rang:
 – Dat God die in de maagd Miriam
 een menselijk lichaam aannam,
 u weer een goede gezondheid geeft
 en van uw ziekte u geneest.
 Dat wensen al uw onderdanen.
 – Heer Luipaard, zei de vorst in tranen,
 ik wens ook u gezondheid toe.
 Dan zweeg de vorst want hij was moe.

Dan groette iedereen hem snel
 en zegden: – Heer dat ge zijt onwel,
 doet ons voortleven zonder moed.
 – Heren, ik weet het al te goed
 en ben u daar zeer dankbaar voor.
 Ge hebt er ook redenen voor,
 want zoals eenieder zeker weet,
 ik soms met veel hartenpijn streed
 om in mijn rijk onder de beesten
 recht en vrede te doen heersen.
 Ge zoudt het niet appreciëren
 als ik zou heersen en regeren
 als een perverse wildeman
 of een gewetenloos tiran.
 Nu moet ge kiezen een nieuwe vorst
 want mijn leven wordt zeer kort.
 Alles wat ik hier achterlaat
 is een dood lichaam niet in staat
 om recht te spreken en te dagen
 wie u leed en last doet dragen.
 Gij moet kiezen zonder dralen
 een vorst op wie gij kunt verhalen
 uw recht, want op het pinksterfeest
 zal ik er zeker zijn geweest,
 want of het u nu grieft en krenkt
 geen baron onder u afwendt
 de dood, die mij al dagen wenkt.
 Als ze 's konings woorden vernemen
 gaat menige baron aan 't wenen
 en allen tonen groot verdriet
 want ze zuchten veel en diep.
 Velen hullen zich in de rouw.
 Zij die het meest hem waren trouw
 zegden: – Heer, zeer ongelukkig zijn
 uw vrienden van heel uw rijk.
 Als balsem verwachten wij azijn
 en verschoten gal, o Koning,
 in de plaats van zoete honing.
 Wat er ook bestaan mag op aarde
 er is niemand van uw waarde.
 Zo treurden ze met veel fatsoen
 over hun koning, de Lioen.
 Zolang duurde hun treuren en klagen
 dat eindelijk de dag kwam dagen
 die als een term was vastgesteld.
 En zie daar werd aan 't hof gemeld
 dat Hermengard kwam aangesneld
 de eega van Reynaert de vos.
 In haar armen droeg ze trots

als een moeder Reynaerdel,
 haar jongste en geliefdste welp,
 die wel klein was, nog een kind,
 maar voor zijn leeftijd al heel flink.
 Zijn moeder bracht hem bij de hand
 tot aan 's konings ledikant.
 En zoals edellieden doen
 groette zij hem met veel fatsoen
 en zei: – Nobel, dat in Gods naam,
 de vroegere kleuren van uw gelaat
 gij weldra wedervinden moogt
 als de goede God het gedooft.
 Wij zijn, heer vorst, naar hier gekomen
 om te vervullen al uw dromen,
 want terwijl hier wordt getreurd,
 is er al heel wat gebeurd.
 – Hoezo, edelvrouw! En waarom
 kwam uw man niet naar mijn hof?
 – Koning, mijn man draagt een kort
 kleed
 sinds hij gehoord heeft van uw leed,
 van uw pijnen en uw kwelling.
 Hij weet als ieder sterveling
 dat wie geboren is moet sterven
 en wie d'hemelse vreugd wil erven
 verzaken moet aan 's werelds goed
 en zondig leven mijden moet.
 Hij zendt dus in zijn plaats zijn zoon
 om mee te dingen naar uw troon.
 – Zeer edele vorst, zegt Ysegrijn,
 wil nu ook luisteren naar mij.
 'k Heb gestreden menige strijd
 voor het behoud van uw rijk,
 sinds ik u de laatste keer zag,
 gij die zieker wordt dag na dag.
 Het is billijk dat ik verhaal
 de grote trots en wrede taal
 van Rein toen wij elkaar verlieten.
 Daarover wil ik nu niet liegen.
 Dan vertelde hij aan de koning
 van de ster waarover toen ging
 hun discussie zoals verteld,
 hoe zij samen gingen op weg,
 hoe hij in een strik kwam terecht
 en hoe Reynaert hem verlostte
 ofschoon het hem veel moeite kostte
 en welke straf de dorper liep
 zoals geschreven staat in 't lied
 en hoe hij aan Rein gaf de raad

om naar 's konings hof te gaan
om aldaar te kunnen vernemen
of de ster al was verschenen.
– En ik kwam naar hier, edele hoogheid,
om te vertellen u naar waarheid,
opdat ge ingelicht zoudt zijn
hoe ik doorbracht al mijn tijd.
U had me, heer, opgedragen
om al uw vazallen te vragen
hierheen te komen, naar het hof.
Om te voldoen aan uw gebod,
heb ik mij goed voorbereid.
Ik doorkruiste heel uw rijk,
stak stromen over, nam heirwegen
en kwam op een dag Reynaert tegen,
die zoals ik al heb verteld,
mij haast was voorbijgesnel
om 't ontkomen aan de honden
die hem zeker niet grijpen konden.
Hij kwam naar mij, ik ging naar hem.
Dan, heer, met een gebroken stem
vertelde ik hem uw ziekte en leed
en waarom werden geconvoceerd
uw onderdanen, graaf en vazal
en de baronnen 't eerst van al.
Op 't einde van ons onderhoud,
spotte vos Reynaert met mijn trouw
en zei, als ik, heer Ysegrijn,
de nieuwe vorst zou willen zijn,
hij een goed middel kende om
mij te schenken het vorstendom,
als ik hem maar wou betrouwen
en zijn raad voor mij zou houden.
Dit voorstel bracht mij heel van streek.
Ik antwoordde: Heer Reynaert vergeet
vlug die scherts, want ik baal
van zo'n onheus en dwaas verhaal.
Weer spotte hij; ik raadde hem aan
tot kalmte en niet te ver te gaan.
Ik stond dan, heer koning, al gereed
om hem te grijpen bij zijn kleed,
maar hij greep me bij mijn benen
en bij de botten van mijn tenen.
– Ach, zuchtte Nobel, Ysegrijn
hoe kunt ge toch zo gluiperig zijn.
Hoe kan uw wrok op d'arme Rein
u toch brengen tot zoveel nijd.
Gij zult dan ook zonder protesteren
naar Reynaert gaan en met hem keren.

Vrouw Hermengard die daar stond
opende toen smekend haar mond.
– Ach, heer koning, heb medelijden.
Als mijn man hier zou verschijnen
dan zou baron Ysegrijne
zich wel hoeden om zo'n ijdele
woorden aan 't hof te gebruiken
en tegen Rein klachten te uiten,
die hem gewis zouden mishagen,
hem, zijn vrienden en zijn magen.
– Ach, mevrouw, zei Ysegrijn,
die zaak van u is zeer vilein
en tevens ongegrond en klein;
wat ge zegt is onvoorzichtig
en bovendien zo doorzichtig
dat ge zult krijgen uw bekomst
van uw woorden en uw komst.
Nobel, ondanks zijn ziekte, zei:
– Wat? Versta ik u wel Ysegrijn,
wilt gij voor mij en mijn raad
ruzie stichten en, erger, kwaad?
'k Beval u hier, in 't openbaar
om te gaan halen baron Reynaert
en ik zie dat gij bezig zijt
uw gal te spuwen en uw nijd
naar een Vrouwe van hoge rang
die mij trouw is al jaren lang.
Weet dat ik, uw heer en koning,
onbesuisd vind uw gedraging.
Voer uit wat ik u heb gezegd
en begeef u meteen op weg.
– Koning Nobel, ik wil niet gaan.
Zend iemand anders op de baan
stapvoets, in draf of in galop
want mij zint niet de manier waarop
gij al uw baronnen hier verlaat.
– Ach, zei de koning, wat voor een
kwaad
en beledigend mens zijt gij.
Heer Luipaard, genoeg gebakkeleid,
bij u kom ik mijn zwakheid klagen.
Had ik mijn kracht van vroeger dagen,
Ysegrijn had geslikt de woorden
die we daarnet van hem hoorden.
Bij u, baron, maak ik mijn beklag.
De wolf verdient een strenge straf.
Maar de Luipaard, met een glimlach,
keerde zich van de koning af.
De koning zag dat geen van hen

Reynaert brengen zou naar hem.
 Hij zag de tijger die met een hand
 leunde tegen zijn ledikant.
 – Heer Tijger, wil mijn toevlucht zijn
 en wreek mij op baron Ysegrijn.
 Vroeger zou ik dit dispuut
 gewroken hebben, resoluut.
 De tijger trok zich terug en zei:
 – Ik zou dwaas zijn als ik mij
 zou verlaten op een stervend man
 als het op een in volle leven kan,
 want die zou mij heel terecht
 kunnen dagen voor 't gerecht.
 Wat dient er verder nog gezeld?
 Geen enkele baron was bereid
 de vorst te wreken want men zag
 dat heer Lioen op sterven lag
 en dat ontroven ging de dood
 Nobel, de koning in grote nood,
 aan de zorg en aan de hoede
 van twee dienaars die hem behoedden
 en die al zagen en vermoedden
 dat geen wraak zou worden genomen.
 Tegen de wolf werd niets ondernomen,
 want de barons wilden voorkomen
 dat als zij Ysegrijn dwarsboomden
 zij voorzeker zouden verliezen
 zijn stem bij de verkiezing.
 En nochtans toen gebeurde het
 dat Tibelijn kwam aan 's konings bed
 en zei: – Heer, 't is onvoorstelbaar
 dat gij die een groot koning waart
 zoudt hebben geen enkele vriend
 die hier nu de moed niet vindt
 die uw eer en aanzien dient,
 nu zo immens is, heer, uw nood
 in het kwade uur van uw dood.
 – Ach, vriend, ondank is 's werelds loon,
 in de nood kent men zijn vrienden
 als men ze wezenlijk kan vinden.
 Toen mijn aanzien stevig was en groot
 en mij iedereen zijn trouw aanbod,
 en op het toppunt van mijn macht
 mij iedereen zijn leengoed bracht,
 toen ik overal werd geëerd,
 hield men mij voor de grootste peer.
 Deed iemand dan een stap verkeerd
 hem werd meteen mores geleerd.
 Maar nu ik door ziekte en pijn ben

overmand en lig te sterven in dit bed
 en verlaten word als overschot,
 slaat niemand acht op mijn gebod.
 Integendeel, men laat begaan
 en ziet mij met een spotlach aan.
 Toen zei Tibelijn: – Heer Koning,
 'k heb maar een kleine magenkring,
 maar ik laat geen vriend kleineren
 zonder heftig te riposteren,
 tenminste als ik kan voorzien,
 dat mij later geen kwaad geschiedt.
 Nochtans, nu, voor een zaak van eer
 wil ik wraak nemen deze keer
 voor wat u aangedaan wordt, heer.
 Dan met fel opgezette stekels,
 gaf heer Tibelijn, de egel,
 zijn vurige hengst de sporen
 en drong met open muil naar voren.
 Ysegrijn zag de baron komen
 en dacht zijn aanval te ontkomen,
 maar de stekels troffen zijn gelaat
 met zoveel kracht, zo accuraat,
 dat ze rond zijn muil stonden geplamt.
 Belijn chargeerde naderhand
 en stootte de wolf met zoveel kracht
 dat hij op zijn rug viel en men dacht
 dat hij hem had omgebracht.
 De wolf was zo toegetakeld,
 dat hij authentieke kreten slakend
 aan iedereen daardoor deed kond
 dat gekomen was zijn laatste stond.
 Alle omstanders riepen met één stem:
 – Lieve heer Tibelijn, spaar hem,
 hou ermee op, het kan volstaan,
 ge hebt nu uw plicht voldaan.
 D'egel is daarop ingegaan
 en Ysegrijn is duizelig opgestaan.
 Rond hem komen de kleine dieren
 om zijn hergeboort te vieren.
 Ze zegden hem: – Heer Ysegrijn,
 vergeet het want de straf was klein.
 Gij had een grote fout begaan,
 toen gij, het hele hof ten overstaan,
 door onze koning te blameren
 en zijn bevelen te negeren
 hebt gij hem misprijzen getoond.
 Ga vlug nu waar vos Reynaert woont.
 Toen Ysegrijn dit verzoek hoorde
 antwoordde hij met weinig woorden

en zwerend op zijn zielenheil,
 dat hij niet weet waar Rein verblijft.
 – Gij zult in Sint-Ferri, mijn waarde,
 hem vinden, zei hem Hermengarde.
 Dan zonder woorden van protest,
 sprong Ysegrijn al op zijn hengst
 en langs heuvels en langs dalen
 reed hij om Reynaert te halen
 tot hij eindelijk gekomen was
 in de hoger vernoemde stad.
 Bij de paters jakobijnen
 zocht zorgvuldig Ysegrijn
 tot hij Reynaert had gevonden
 en hij zei hem onomwonden
 dat Nobel en zijn hof al dagen
 naar zijn aanwezigheid uitzagen.
 Trots bekeek Rein hem uit de hoogte
 als hij spottend knipoogde
 en zei: – Lieve broeder Ysegrijn,
 ook ik heb een soeverein.
 Ik zal morgen mijn muidrier bestijgen
 als ik de toelating kan krijgen.
 Maar, beste frater Ysegrijn,
 zeg mij waarom zo gekwetst zijn
 uw lippen en 't vlees rond uw mond,
 die 'k vroeger vond zo welgevormd?
 – Rein, gij wilt altijd vlijmend zijn,
 al zijt ge een leek of jakobijn.
 – Ach, Ysegrijn, waarom antwoorden
 met wrok en nijd en kwade woorden?
 De vos verliet nu Ysegrijne
 en ging naar de abt der jakobijnen.
 Hij vertelde hem hoe de wolf
 hem sommeerde te gaan naar 't hof
 en dit op bevel van de koning.
 – Wat is, broer Reynaert, uw beslissing,
 vroeg pater abt, wilt gij gaan?
 – Ja, pater abt, met u tesaam
 – Om wat te doen en wat te zeggen?
 – We moeten het zo aan boord leggen,
 dat men zal haten d'onverlaten,
 die zeggen dat ik maar vijf dagen
 in 't convent ben ingetreden,
 want als men het zou vernemen
 dat ik naar 't hof al was gekomen
 om me aan de zieke vorst te tonen,
 dan zou men mij terecht misprijzen
 en op mijn wangedrag mij wijzen,
 want geen van mijn kameraden

konden mijn aanwezigheid raden
 aan mijn gedrag noch aan mijn taal
 noch aan een ander detail,
 hoe nauwlettend z'er voor waakten
 om Reynaert als vorst voor te dragen.
 Maar als dat zich toch eens terecht
 of voor velen onterecht
 aan het hof zou realiseren,
 dan zou u de wereld regeren,
 u, pater, de hoogste jakobijn.
 – Reynaert, wil men de top bereiken,
 dan moet men eerst uit de vallei stijgen.
 Laten we met kleine stappen gaan,
 heel gewoon en langzaam.
 Sedert gij werdt getonsureerd,
 hebt ge mij al zoveel geleerd,
 dat ik u weldra zal belonen
 door u als vorst te laten kronen.
 Beiden begeven zich op weg
 en ze rusten niet onderweg
 tot ze bij de plaats aankwamen
 waar de baronnen vergaderd waren.
 In de kamer van de koning
 die was bekleed met lambrising,
 lieten de wachters hen binnengaan.
 Voor de koning gingen nu staan
 vader abt en frater Reynaert.
 – Heer, dat God, die is geopenbaard
 in drie personen, u stelle in staat
 om te plegen een goede daad,
 die elkeen zal applaudisseren
 en u daarvoor altijd vereren.
 – Heren, wees welkom en nader treed.
 Broeder Reynaert, hoe zijt gij gekleed?
 Draagt een baron zo'n kleed met recht?
 – Ach, heer, uw vraag is zeer terecht.
 Maar, vorst, wil ons eerst laten weten
 de ziekte waaraan ge hebt geleden
 en waaraan ge, helaas, nog lijdt.
 Spreek ons over uw gezondheid.
 – Baron Reynaert, zoals ik kan zien,
 kan het u niet schelen, geen zie.
 – Ach, Nobel, waarom zegt ge dat.
 Is het niet uit rouw en meelij dat
 ik heb aangetrokken deze pij.
 – Heer, zei vader abt, wist gij, ach wist gij...
 Vijf dagen geleden zo dunkt mij,
 geraakte Rein zijn verstand kwijt.
 Het is dus al een dag of vijf

dat hij aantrok dit habijt.

Ja, sedert een vijftal dagen
zag men broeder Rein niet slapen,
al wat hij deed was de Heer bidden
u op te nemen in zijn midden
door de kracht van zijn genade.
Niets anders deden ook die dagen
al de broeders van 't convent
met aan hun hoofd hun president.
Dat God u neme in zijn bescherming,
wanneer uw ziel, edele koning,
uw zieke lichaam zal verlaten.
– Reynaert, kan geen hulp meer baten?
– Op niemand kunt ge u verlaten
op niemand, heer, noch op mij
of uw barbier, op niemand, tenzij
op Jezus Christus, Godes zoon,
die naast de Heer zit op de troon.
Alleen Hij kan u nog behoeden,
ofschoon we allen sterven moeten.
Daar ik uw dood niet kan verdragen,
doe 'k boete door die pij te dragen.
– Vlug, baronnen, kom tezamen
en verkies een koning met macht,
een koning goed voor ons geslacht,
want ik wil weten voor mijn dood
wie dragen zal mijn gouden kroon.
Daar ik als vorst heb d'eerste stem,
verklaar ik bewust en met klem,
tot mijn opvolger en erfgenaam
Tibelijn die mij voor mijn raad
heeft verdedigd en gewroken
en zich ook niet heeft verdoken
achter excuses, al is hij klein,
Tibelijn zal koning zijn.
Eer dan gij heren of uw magen,
kan hij kroon en scepter dragen.
Ik wil dat u allen ten overstaan
zweren en 't u goed doen verstaan.
Daarom, breng vlug uit uw stem
voor iemand anders dan voor hem.
Reynaert zegt: – Als ik u bidden mag,
zeg mij voor ik gerust vertrekken kan,
waarom uw voorkeur voor Tibelijn,
door niemand aanvaard naar 't mij
schijnt?

– Baron Reynaert, vertrek gerust
en wees, bij God, niet ongerust.
Vraag aan de baronnen hier tezamen,

die zullen verklaren en beamen,
waarom naar d'egel mijn voorkeur gaat.

't Was op de dag van Hemelvaart
dat onenigheid was ontstaan
in Quaburcht, 't koninklijk paleis.
En uiterst talrijk waren zij,
zowel de kwaden als de goeden
die de stemming beïnvloedden.
Reynaert, goed ter spraak en onderlegd,
ging met veel branie en veel lef
voor zijn zieke koning staan
en ving als volgt te spreken aan.
– Heer Nobel, wil een kort moment
aandachtig luistren naar mijn stem.
– Goed, zei de vorst, ik ga akkoord,
van nu af aan hebt gij het woord.
– Waar is 't heer, dat niet lang geleden
ik in 't convent ben ingetreden
om met de hulp van zedige lieden
aan 't kwade tegenstand te bieden
en de mij nog toegemeten tijd
te werken aan mijn zaligheid.
Heer, ziehier mijn zoon, sterk en schoon,
staan voor uw koninklijke troon,
wijn ik oud en vermoeid, voortaan
ver van de wereld zal leven gaan,
een wereld die in vuil vergaat
en aan verraad ten ondergaat.
Heer, als ik om mij henen kijk
dan zie ik dat uw koninkrijk
een naarling als zijn koning krijgt,
een persoon vol haat en nijd,
wat mij bedroeft en niet verblijdt.
– Baron ook mij maakt dat niet blij.
Ga nu terug naar uw abdij.
Daarop de vos Reynaert recht springt,
en zijn habijt gooit op het grind
om in wapenrok te verschijnen
met als compeer zoon Renardijne,
waarover ik u heb verhaald.
Hij sprak luid en hij sprak klaar:
– Compeers en baronnen kom naderbij
en voer uit wat de koning zei,
bevelen die gij hebt gehoord.
Ik verzwijg hier elk wederwoord
dat gezegd werd en gehoord.
Op 't eind ging iedereen akkoord

dat Ysegrijns naam werd geschrap
 omdat hij de vorst beledigd had.
 Er werd ook overeengekomen,
 dat, om Tibelijn eer te betonen
 en ook aan 't witte ram Belijn
 die zich wreekten op Ysegrijn
 om 's konings eer te vrijwaren,
 dat zij zouden kiezen tegader
 in peis en vrede een wijs man
 voor het vacante koningschap,
 die evenwel niet kon zijn
 het ram Belijn of Tibelijn.
 Ze gingen akkoord en iedereen hing
 zijn zegel aan het zegellint.
 Daarvan waren uiterst tevreden
 het wit schaap en ook de egel.
 Ze kweten zich ernstig van hun taak
 en samen hielden zij beraad.
 De egel zei: Ik weet het niet,
 wie gij, Belijn, als koning ziet.
 – Wie mag voor u de koning zijn?
 – Wel, op mijn eer: baron Ysegrijn,
 die is van mij een goede vriend.
 – Denkt gij dat hij het verdient
 of spreekt gij uit genegenheid?
 – Maar neen, ge moet niet bezorgd zijn.
 Spreek gij eerst, maar wel naar
 waarheid.
 – Voor mij is het Capra, de geit.
 – Een groot koning zou dat zijn,
 God in de hemel, spotte Tibelijn.
 Waarheid zegt hij die beweert
 dat dwaas is wie zichzelf negeert
 als hij door anderen wordt geëerd,
 wat dagelijks wordt geconstateerd.
 Daaruit vloeit de leuke zedenles:
 Belijn, *ex re nomen habes*.
 Schaap zijt gij en schaap gij blijft
 tot 't einde van uw levenstijd.
 Maar zeg me nu, baron Belijn,
 om welke reden, welk profijt
 wilt gij tot vorst Capra de geit?
 Hoe groot is haar intelligentie,
 dat gij een koning in haar ziet?
 Omdat ik klein ben, denk toch niet
 dat ik volg uw redenering
 en zal kiezen voor uw koning.
 Wel neen, ze heeft weinig verstand
 al is haar sikkebaard wel lang.

In een baard steekt geen verstand,
 want als 't verstand zich zou bevinden
 in baarden, dan zouden ook hinden
 en geiten zeer verstandig zijn.
 Uw argument, baron Belijn,
 geeft u zeker geen gelijk.
 Voor uw geluk hebt ge alles veil.
 Ge denkt niet aan 't algemeen heil.
 Alleen voor eigen welbehagen
 wilt gij de koningstroon verlagen.
 Capra heeft u in haar macht,
 daarom wilt gij het rijk ontcracht.
 – Wel, stel dan iemand anders voor,
 antwoordde Belijn, die hierdoor
 zijn felle wrok en woede toonde
 die toen helaas in hem woonden
 omdat zijn voorstel werd weerlegd.
 – Welnu, heeft d'egel dan gezegd,
 ik stel voor dat baron Rein
 onze vorst en koning zou zijn,
 want geen andere kandidaat
 of wie dan ook is in staat
 aan hem te kunnen ontkomen
 al draagt hij de korte kap van Rome,
 een tabbaard of zelfs een tuniek,
 aan zijn gerecht ontsnapt men niet.
 Daarom verlaat ik mij op hem.
 Ik weet niet wat ge daar op zegt.
 – Hoezo, mijn beste Tibelijn,
 Dat kan toch maar een grapje zijn!
 Werd Rein dan niet schuldig erkend
 aan de verkrachting van Hersent?
 En heeft hij niet al zijn burens
 dikwijls gelegd in de luren?
 En hen ook vaak onrecht aangedaan.
 In hem woont meer nijd en verraad
 dan in ons en in heel de raad.
 – Arm schaap toch, wat beweert ge daar.
 Als hij in 't kwade is bekwaam
 dan kan hij 't ook in 't goede zijn.
 Ik ken geen sterveling, heer Belijn,
 belast met 't bestuur van een rijk
 die zou waard zijn een florijn
 als hij goed en kwaad niet kan scheiden.
 Daarom, Belijn, blijf ik belijden:
 een vorst moet kunnen onderscheiden
 wat voor zijn land goed is of kwaad.
 Weet dat de machtigen der aard
 om de vrede te behouden

kunnen de goeden van de stouten
 goed onderscheiden van elkaar.
 Laten we dus kiezen voor Reynaert,
 want ik zie er geen, gewis,
 die een betere kandidaat is.
 Koning Nobel werd beledigd
 en geen baron heeft hem verdedigd,
 niemand, terwijl ik, de booswicht
 heb gekwetst in zijn aangezicht
 en gij, toen hij al was verslagen.
 Uit wrok hebt gij hem geslagen
 en hebt daar roem uit gesponnen
 voor altijd bij de baronnen,
 bij de goeden en bij de kwaden.
 Daarom durf ik u hier vragen
 om al dan niet met welbehagen,
 toe te geven aan mijn verzoek.
 – Weet, heer, dat ik alles zou doen
 om uw vriend te zijn, daar gij gewis,
 vol wijsheid zijt en vol kennis,
 en gij zijt, heer, ook meer bezonnen
 dan de meeste der baronnen.
 't Is jammer als ge dood zoudt gaan
 en spijtig is het ook voorwaar,
 dat gij niet sterker zijt fysiek
 en ook op financieel gebied,
 want groter zou dan zijn uw macht.
 We gaan naar de vorst die ons wacht
 om hem eindelijk mee te delen,
 wie met niemand de troon zal delen,
 van de nieuwe koning de naam,
 die ons regeren zal voortaan.
 – Goed gesproken, zei Tibelijn.
 Weet dat ik steeds voor u zal zijn.
 U maak ik van de wereld heerser
 en van het koninkrijk de meester.
 Geen lange psalm kon worden gezongen
 eer zij voor de koning stonden.
 Daar was het stil een hele tijd
 want daar is niemand – 't is de waarheid –
 die niet hoopt, die niet verwacht
 meer te verkrijgen dan hij dacht.
 Daarom denk ik dat geen woord
 hier gezegd werd of gehoord,
 zelfs niet door de groten onder hen.
 Niemand van hen verhief zijn stem.
 Dan gingen ze van hoog tot lage
 op banken zitten en op schragen.
 Tot de koning sprak Tibelijn

die vergezeld was van Belijn.
 – Heer koning, wil ons verlenen
 uw aandacht en van ons vernemen
 wie uw opvolger zal zijn.
 We hebben, ik en heer Belijn,
 tezamen een akkoord bereikt.
 Koning, ondanks ons klein verstand,
 zijn we gekomen tot een bestand.
 Na overleg en goed bezonnen
 hebben wij onder uw baronnen
 gekozen een koning, o Nobel.
 Die keus bij voorbaat met ons zegel
 werd door ons beiden bekrachtigd,
 zodat geen verzet, klein of krachtig
 door de raadslieden uiteraard
 kan worden toegestaan of aanvaard.
 Maar toch willen we eerst nog vragen
 of het uw baronnen zou behagen
 zonder verwijl nu te beamen
 dat ik de zuivere waarheid zeg
 en als iemand komt in verzet,
 dat hij nu bezwaar aantekent
 alvorens wordt de naam bekend.
 Toen riepen allen als een stem,
 dat zij akkoord gingen met hem:
 – Heer Tibelijn en gij, Belijn,
 spreek ons toe in volle vrijheid,
 want wij hebben u al gezegd
 en daarbij de eed afgelegd,
 niet aan te vechten uw besluit
 en dat voeren wij nu uit.
 Onder ons zal er niemand zijn,
 die weigeren zal, heer Tibelijn.
 – Eerwaarde, toen de egel zei,
 kom wat dichters naderbij.
 Ten overstaan van iedereen
 vragen wij u welgemeend,
 dat gij de nieuwe vorst presenteert
 en hem ook uw zegen geeft,
 de lieve Here God ter ere
 en tot profijt van al de heren.
 Hij zei: – Dat God gezegend zij,
 dat zijn genade ruste op mij.
 Maar laat de baronnen en hun magen
 u duidelijk naar de naam vragen.
 Allen vroegen het hem luidruchtig
 en luisterden daarna aandachtig.
 Toen men de naam had gehoord,
 viel er stilte, men zei geen woord.

Wanneer pater abt had vernomen dat Rein tot koning was gekozen, hij niet onder de indruk kwam voordat hij van Tibelij n vernam de redenen van hun besluit. Tibelij legde het zo goed uit met argumenten en decretalen en veel juridische citaten, dat rechtvaardig was hun keus en in 't geheel niet pernicious dat Reynaert tot vorst werd gezegend. Maar de anderen daarentegen die zich slecht zagen bejegend en die nog minder dan een hond verdienden het opgelopen affront uiteindelijk toch accepteerden zij de keus en approuveerden, dat ze verloren, door die hoon, alle rechten op de troon. Die gedachte deed hen bewegen om Rein de titel te geven, al was de vos niet aangewezen, daar hij aan 't hof niet was verschenen. Hij werd niettemin gerekend onder de integere lieden die alom ontzag genieten. En vader abt heeft dan verklaard waarom gekozen werd Reynaert. Zo werd de vos dan de machtigste, de moedigste en de dapperste, de wijste en de virielste en bovendien de subtielste om uit te voeren project en plan. Toen vader abt alles gehoord had, dankte hij God diep in zijn hart voor 't eerbetoon aan broeder Reynaert, want het zou moeilijk zijn en hard om nog te houden in de hand hun aller broeder, de sluwe hals die nu hun imperator was. Luister nu wat de pater sprak en wat hij te verklaren had en hoe hij handig met praatjes goed gevuld kreeg al de gaatjes. – Heren, ik zou het niet verdragen dat mijn woord u zou mishagen en aan de raad en aan het hof niet zou brengen eer ende lof. Nochtans blijft het pertinent

dat men nooit d'instemming kent van iedereen die kiest en stemt. Daarvoor bestaat een goede reden: verjagen doen de goede zeden en bovendien de goede daden uit 't paradijs al de wandaden; op aarde komt men allerwegen die goede ommekeer vaak tegen. Maar hier ligt alles ondersteboven zoals trouwens aan alle hoven. Men handelt uit hebzucht en begeert want het doel – dat wordt geleerd – heiligt de middelen van het kwaad en, zoals het meestal gaat, gaan tenonder dader en doel. Er is dus niets anders te doen dan te bidden de ware Koning, dat hij me schenkt bezinning en mij de woorden inspireert waaruit iedereen dan leert het goede te doen t'allenkant en dat over het hele land. Heer Reynaert, nobele persoon, ontvang hierbij de koningskroon uit naam van d'egel Tibelij en tevens van het ram, Belijn, want ook voor hem zijt ge loyaal en van de vorst trouwe vazaal, die gij grootmoedig hebt gediend als uw heer en als uw vriend. Aanvaard nu ook zijn koningschap want ge hebt in ware vriendschap hem gesteund op zijn lijdensweg met zoveel inzicht en overleg en voor hem d'hemel opengezet door uw vasten en uw gebed, zodat de Heer hem opnemen zal in zijn paradijselijk dal als hij eindelijk verlaten gaat deze wereld van duivels kwaad. Dit kon men immers goed vaststellen toen hij de haren wou uittrekken van Hermengarde in Malpertuis. Die gebeurtenis haal ik uit het decreet waarvoor de baronnen, waren en nog zijn, denk ik, gewonnen. Ze hebben geen hand uitgestoken en zo bleef Nobel ongewroken. Ze worden dan ook naar de wet

uit het koningschap gezet.
 Baron Reynaert daarentegen
 die aan 't hof niet was aanwezig
 toen de vernedering en de smaad
 de lioen werd aangedaan
 door hen die ik acht onwijs,
 verdient de kroon van 't koninkrijk.
 Maar dat is niet de enige reden
 waarom als vorst hij mag aantreden.
 Hij is waarlijk op elk domein
 de verstandigste paladijn.
 Geen mensankind ook is in staat
 hem aan te doen enig kwaad
 en alles door hem ondernomen
 is tot een goed einde gekomen.
 Het is billijk dat zo'n persoon
 de scepter krijgt en draagt de kroon.
 Het is daarom, begrijp het goed,
 dat ge vos Reynaert kronen moet.
 Ga dan recht staan en in houding
 en kroon hem als uw heer en koning.
 Toen ze die toespraak hadden gehoord,
 waren hof en koning zeer bekoord.
 Ze sprongen recht met uitzondering
 van Nobel, de zieke koning.
 Ze grepen Reynaert vrolijk vast,
 die toonde dat hij niet gediend was
 met de keuze van de raad.
 – Heren, denkt gij dat ik het waag
 mij door u te laten kronen
 als nog in leven is de koning?
 D'énige kroon die 'k ambieer
 is deze die mijn bisschop geeft.
 – Hoezo, zei daarop de luipaard,
 weigert gij de kroon, Reynaert?
 Voorzeker, op mijn erewoord,
 als vorst Lioen niet gaat akkoord.
 De koning is nog oppermachtig,
 ik wil dat hij uw keus bekrachtigt.
 De koning kan niet langer zwijgen
 en hij spreekt dan traag en hijgend:
 – Reynaert, Reynaert, slechts een
 woord.
 Gij hebt herhaaldelijk gehoord
 dat mijn voltallig parlement
 u mijn kroon heeft voorbestemd
 als ge uit genegenheid voor mij
 een rechtvaardig vorst wilt zijn.
 – Heer Nobel, wees daar zeker van!

Het hof juicht nu zoveel het kan;
 de machtigen – tegen hun zin –
 steken Reynaert de hoogte in
 en naar de kerk brengen zij hem
 en doen hem zweren het serment
 ten aanschijn van al de heiligen,
 dat hij de kroon nooit zal ontheiligen,
 maar verdedigen te allen tijde.
 Dat zweert vlug de pas gewijde,
 en hij zou ook hebben gezworen
 alles wat ze maar wilden horen.
 De kroon op het hoofd van Reynaert
 plaatsten Ysegrijn en luipaard,
 en daarbij hielp hen de los,
 want die voorzorg wat met de vos
 veranderen zou in 't koninkrijk.
 Hij had daarop een klare kijk.
 Dan klonken weer van heel de groep
 ovaties en hoerageroep
 waarin hoge heren 't voortouw namen,
 terwijl de kleine erfgenamen
 zich gingen mengen onder hen
 maar niet verhieven hunne stem.
 Tibelijin die uitgelaten deed
 stak met zijn stekels iedereen
 en trachtte bij de vorst te komen
 om zijn genegenheid te tonen,
 maar ook opdat Reynaert zou weten
 hoe goed hij zich had gekweten
 van de hem opgedragen taak.
 Maar velen waren op hem kwaad
 omdat hij hen onverdroten
 met zijn stekels bleef bestoken.
 En ook Reynaert was het beu
 en zei: – Gooi die vlegel aan de deur.
 Ik wil in mijn buurt geen stekelaar,
 en ook geen naïef ram of schaap,
 want ze zijn lastig en vervelend.
 Schapen, dat is algemeen bekend,
 zijn hardleers bij het leren.
 Ik wil ze uit mij hof dus weren.
 En wat betreft heer stekelhaar
 die schaamteloos, in 't openbaar,
 hier uithangt de onnozelaar
 en dat doet met mooie zinnen
 om mijn genegenheid te winnen,
 dat hij maar goed oplet, zoniet...
 want als ik uit mijn krammen schiet
 zou hij het zich kunnen beklagen

dat hij wist mij te mishagen.
 En omdat ik niet ben gesteld
 op 't schaap noch op stekelig geweld,
 worden ze aan de deur gezet.
 Volgens de natuurlijke wet
 was Ysegrijn nabij getreden
 en had de egel vastgegrepen
 om hem te gooien uit de zaal.
 Maar zonder woorden of omhaal,
 liep deze vlug naar Nobel toe
 die zieker was en stervensmoe.
 – Nobel, zei hij, ik kom mij beklagen
 en gerechtigheid u vragen
 voor het onrecht en de schade,
 de ondank en al het kwade
 mij door Reynaert aangedaan
 die ik tot koning had gemaakt
 en die zo vilein is opgetreden
 door mij uit zijn hof te weren.
 – Vriend, zei de vorst, het spijt me zeer,
 maar ik zeg u tot zijn verweer
 dat hij niet meer dezelfde is
 nu hij tot vorst verkozen is.
 Reynaert weet wat hem te doen staat.
 Weet dat ik mij niet meer inlaat
 met de zaken van het land,
 ik zal door ziekte overmand
 nog alleen met mezelf bezig zijn
 en dat vraagt al mijn kracht en brein.
 Wie schenkt een hoge positie
 lere uit die situatie.
 Hij zal de gevolgen ervan dragen
 en zichzelf moeten verlagen.
 Dat is precies wat heeft verklaard
 over u beiden, de vos Reynaert.

Hier nu vertelt ons het verhaal
 dat Pinksteren viel 's anderendaags,
 daarom hield iedereen zich ook
 aan Reynaerts zijde bij de troon.
 Men groette hem als een onderdaan
 en bood hem ook geschenken aan.
 Zij die hem geschenken aandroegen
 smeekten hem in dezer voege:
 – Heer koning, wat zijn uw bevelen?
 'k Geloof niet dat ooit zoveel juwelen
 aan de koning werden gegeven.
 Hij nam echter geen geschenk aan,
 maar Renardijn, zijn oudste zoon,

en Hermengard zonder schroom
 namen die vele geschenken aan.
 Koning Reynaert dankte minzaam
 voor de grote eer hem aangedaan.
 Onverwijld benoemde de vorst
 heer luipaard tot baljuw en drost
 om recht te spreken lijk 't hem behaagt.
 Grote verantwoordelijkheid draagt
 hij als de meester van 't paleis.
 Daarna benoemt Rein op eendere wijs
 de tijger tot zijn kamerheer;
 Dat was voor hem een grote eer.
 De trage olifant kreeg als take
 de toegangsdeur te bewaken
 vooral de dag van grote feesten
 toen er toeloop was van beesten.
 De buffel die kloek was en sterk
 ging als deurwachter aan het werk
 om buiten te houden de lieden
 die zonder geschenken zich aanbieden.
 Simia en Pirolus werden
 aangesteld als wijnschenkers.
 Rangiver en sinjeur Talpa dan
 zwaaiden met pollepel en pan.
 Ursus, de beer, toen zeer diep boog
 omdat hij zou instaan voor het brood.
 Taurus en Aper werden boden
 en 's rijks gezanten daarenboven.
 Wat wenst ge dat ik nog vertel?
 Het paleis van koning Nobel
 kreeg – en dat was zo gebeurd –
 een grondige opknappbeurt
 en werd zo met Hemelvaart
 het hof van koning Vos Reynaert.
 Toen iedereen was aangesteld
 stonden nog niet opgesteld
 de tafels al was het al laat.
 Er werd dan ook niet meer gedraald.
 Toen de vorst was neergezeten
 begon ook het hele hof te eten.
 Ysegrijn was de beste hoveling
 want hij bediende eerst de koning.
 Wie hier aanschouwd had en gezien
 de knechten en andere lien
 aanbrengen eten in overvloed
 had gehad een goed gevoel.
 Vader abt op d'ereplaats gezeten
 had het dankwoord al gebeden
 toen hij zei: – Lieve heer en vorst,

al deze schalen van goed eten vol,
 zijn een belediging voor God.
 – Vader abt, antwoordde de koning,
 u wist het toch dat ik ging
 opnieuw inrichten het paleis
 op een zeer radicale wijs,
 want vaak bij voltallig parlement
 heeft men hier honger gekend.
 Om 't even wie het zal betalen
 zal men nu goed middagmalen
 en zijn honger stillen elke dag
 alsof het steeds feestzitting was.
 Ik zal op dat punt houden mijn rang
 als d'eerste burger van dit land.
 De koning toonde zich charmant,
 maar vader abt van zijn kant
 toonde zich vijandig en slecht
 zelfs bij het heerlijkste gerecht.
 Hij toonde zelfs zijn slecht humeur
 tegen de administrateur
 die zo goed leidde het feest.
 Ze aten en dronken om ter meest
 tot de twee aalmoezeniers
 een einde maakten aan 't plezier.
 Ze lieten de nappen wegnemen
 en nadien ook de tafelkleden;
 dan werden de tafels weggenomen.
 En kijk, daar ziet men al aankomen
 de edele Timer, de harp aan de hand.
 Hij speelt niet als een dorpsmuzikant.
 Hij zong een lied dat iedereen beviel,
 maar hij begon te hoog en viel
 uit de toon. 't Was niet om aan te horen
 dat geschetter in aller oren.
 Het lied mishaagde de Lioen,
 die was zijn doodsgebed aan het doen.
 Hij vroeg hem naar de kerk te dragen
 daar hij 't niet langer kon verdragen.
 Men deed het en een tijd nadien
 zong men devootlijk de vigiliën.
 's Avonds kwam iedereen naar de zaal
 voor een overvloedig avondmaal.
 Toen zij hoorden hoe Tibelijn
 en het edele schaap Belijn
 van honger schreeuwden om medelij,
 zette niemand een stap opzij.
 De tafels werden niet klaar gezet
 omdat Rein ging naar de kerk.
 't Avondmaal ging elkeen voorbij

en een boosaardig dienaar zei:
 – Men beval mij u mee te delen
 dat men vanavond niet zou eten.
 Daarom ging iedereen boos naar huis.
 Wat kan ik nog zeggen tot besluit?
 De nacht viel, de dag doofde uit.
 De volgende dag stierf d'oude koning,
 zo hadden Trots en Nijd het gewild,
 zij die voeren naar de dood
 de stervelingen klein en groot.
 Lust en Hoogmoed en Renardije
 behoeden de slechten en doen lijden
 tot in de dood de brave ziel.
 Het is wat aan Nobel geviel,
 een der edelste die er waren.
 Hij moest dus de dood ervaren,
 worden gekist en dan begraven,
 want voor geen goud of tienden
 of voorspraak van magen of vrienden
 kon hij aan de dood ontgaan.
 Zo gebeurde het. Zo is heengegaan,
 Nobel, de goede koning Lioen.
 En dat gebeurde door toedoen
 van hem die van begin af aan
 – zoals ik trouwens heb verhaald –
 steeds wou klimmen hogerop
 om te staan eens aan de top.
 En hij slaagde in zijn opzet
 door geluk en eigen inzet.
 Deze opgang bracht onheil hen
 die op hem uitbrachten hun stem.
 Zij moesten als eersten betalen
 zoals ik het u mocht verhalen.
 Veel anderen kenden narigheid,
 als het boek zegt de waarheid
 dat ik gevolgd heb en verder zal
 verhalen in ieder geval.
 Maar voor ik eindelijk besluit
 vertel ik nog d'eerste jaren uit
 zijn regering en heerschappij
 en dan is het gedaan voor mij.

Maar ik moet nu eerst vertellen
 hoe Reynaert – hij vare ter helle –
 zijn slot Malrepair heeft verlaten.
 Toen koning Lioen was begraven,
 stelde hij iedere prins gerust
 en verleende daarna gunst
 na gunst aan baronnen en graven,

maar niets schonk hij aan de laten,
 geen goud of zilver, zelfs geen lood
 hij aan d'arme lieden bood,
 geen trekdier, geen paard of ezel,
 geen kleed of laken, zelfs geen schoeisel.
 Ver van mij u te bedriegen
 of zelfs maar te beliegen:
 nooit was er zo'n slechte koning
 als Reynaert was na zijn kroning.
 Van Malrepair is hij vertrokken
 en in Grenomenil ingetrokken
 een van zijn talrijke sloten.
 Op een morgen, ongenodigd,
 zijn 't schaap en d'egel aangekomen,
 van wie ik eerder heb gesproken.
 Zij verhieven hun stem zeer hoge.
 – Ach, heer koning, wil ons aanhoren.
 Rein was niet hautain maar genegen
 en toch hield hij hen even tegen.
 – Waarover gaat het? – Wil 't vernemen,
 edele koning, sprak de egel.
 Als we gekomen zijn vandage
 is 't niet om een gunst te vragen,
 maar veeleer om aan te klagen
 't onrecht door u ons aangedaan.
 – Hoezo, u onrecht aangedaan?
 Meen niet dat ik u kan anders maken
 dan God die u heeft geschapen,
 gevormd heeft en geboetseerd
 zoals onze religie het leert,
 d'een als schaap, d'ander als egel,
 als twee huiselijke wezens,
 waaraan men niets heeft of niet veel.
 Denkt gij, heren, het tegendeel?
 Dat ik aan u mijn koningschap
 te danken heb? Ja? Denkt ge dat?
 Hoe dwaas en stom zijt ge allebei,
 die mij dat verwijten durft? Mij!
 Denkt gij dat een dronken vink
 geen dissonante noten zingt?
 Van de ijdele en domme bever
 wil ik u de verklaring geven
 dat hij u goedschiks in zijn leven
 u iets zal ten geschenke geven.
 Daarop vertrok hij en zij bleven
 die hem geen antwoord konden geven.
 Castor de bever hield hen tegen.
 Hij had 's konings bevel gehoord
 en hij gaf hen als antwoord:

– Als ge de vorst goed hebt verstaan,
 is hij bedriegerij toegedaan.
 Wat er nu ook moge gebeuren,
 mij zal die raad altijd heugen,
 want 't is een slechte raadgeving
 die gegeven heeft de koning:
 geen boete te doen voor zijn gebreken
 maar wraak te nemen en zich wreken.
 Geen rechten hebt ge in de regel
 als ge niet meer zijt dan een egel
 of een schaap in de bergerie.
 De vorst heeft het niet slecht gezien
 als hij u houdt voor wat ge zijt:
 mensen vol onderdanigheid;
 dat komt hem goed uit bovendien,
 want anders zou geen recht geschieden
 onderworpen aan zijn bevel.
 Wees dus tevree met wat ge hebt
 want ge zult niet meer ontvangen.
 Hebt ge toch een ander verlangen,
 ga in op wat hij heeft beloofd
 want Reynaert staat nu aan het hoofd
 en onder geen omstandigheid
 raakt hij zijn oude listen kwijt.
 Daarom houd ik u voor onwijs
 om zo onderdanig te zijn
 en daardoor verplicht te zijn
 een beroep te doen op zijn goedheid.
 Zo luiden mijn advies en reden
 opdat ge leven zoudt in vrede.
 Dan is de bever weggegaan,
 met d'anderen vlug achter hem aan.
 Ze deden wat een reiziger doet
 die ergens op tijd aankomen moet.
 Alleen de egel en het schaap
 bleven achter stomverbaasd
 en erg belachelijk gemaakt.
 En zo kwam het dat Stekelaar
 uiteindelijk wist zonneklaar
 dat slecht was de vorst Reynaert,
 rebels, verrader, deloyaal.
 Toch koos hij hem tot hoofd van 't rijk
 om hem slaafs terwille te zijn
 en werd daar niet voor beloond
 zoals ge hierboven hebt gehoord;
 hij werd zelfs harteloos verlaten
 en door d'andren achtergelaten.
 Daar konden alleen profijt bij vinden
 zij die slechts misprijzen verdienen.

En hij van wie ik naar waarheid
 zoveel kwaad al heb gezegd,
 Reynaert, reed in groot gezelschap
 recht op Grenomenil af.
 Daar liet hij wekenlang werken
 om zijn kasteel te versterken.
 Nadien reisde hij overzee
 naar Solyma d'heilige stee.
 Men zegt dat hij op 't Heilig Graf
 offrandes bracht en geschenken gaf.
 Alvorens Reynaert terug wegging
 kende men hem als woesteling
 – dit is geen onzin, gein of grap –
 over 't hele Oosten, overal.
 De verraders waren in hun sas
 omdat ze wisten dat Reynaert
 hen als raadslui had aanvaard
 en vrienden van hen had gemaakt
 om hun lasterlijke ergernis.
 Bovendien, als ik mij niet vergis,
 hield hij van kwaadspreken, gewis,
 om hun geroddel over 't rijk.
 Hij hield van wie door zijn gevlij
 en laster hem aan 't lachen bracht.
 Wie door laster schade toebracht
 was een man die hem beviel
 en van wie hij danig hield.
 Wat verder verteld? Een scheve neus
 maakt elk gezicht heel curieus.
 Vorst Reynaert liet overal weten
 in Galilea en andere streken,
 dat blauw linnen niet paars is,
 dat een leugen steeds onwaar is,
 dat afgunst jaloersheid wekt
 en dat sluwheid is geen spel,
 dat een bontmuts geen hoed is
 en een schrijn ook geen hoes is
 en een tabbaard evenmin.
 Nog andere zulke dwaasheden
 liet hij omroepen in de steden.
 Heel wat wetten en dekreten
 liet Reynaert de bevolking weten
 voor hij zijn koninklijk gebied
 voor enkele maanden verliet.
 En hij is rechtstreeks gereden
 naar Toledo, de vurige stede
 waar men hem meteen herkend had
 daar hij er vroeger al geweest was.
 Een hele winter en een zomer

leerde hij er magie en toveren.
 Er was geen klerk in heel Frankrijk
 die zoveel kende van toverij.
 In toverkunst en hekserij
 was geen mens aan hem gelijk.
 Wat verder nog? Bij zijn terugkeer
 wist hij veel meer dan iedereen.
 Langs valleien, over stromen
 is hij met zijn hof teruggekomen
 naar het zoete land Frankrijk.
 Ze zijn gegaan recht naar Parijs
 waar hij meteen werd aanvaard
 door klerken en doctors en onthaald
 door de vorst met een parade
 die verzocht had om een bijdrage
 aan elke rijke onderdaan.
 Wie met het koninkrijk was begaan
 ging voor Reynaert naar Parijs
 waar werd gefeest; aan arm en rijk
 bood de vos een mooi geschenk aan.
 Zijn reputatie en zijn faam
 waren hem vooraf gegaan,
 zo dat de edelen van 't land
 volgden zijn rijke levenstrant.
 Zij hadden zelfs aan hun banieren
 om vos Reynaert te plezieren
 linten en strikjes vastgebonden
 en geen enkele der baronnen
 die niet navolgde de rage
 zich naar zijn mode te gedragen
 die over het hele Franse rijk
 al door Reynaert was verspreid.
 Wat verder nog gezegd? Zijn faam
 verspreidde zich over de hele aard.
 Tot zelfs in de pauselijke staat
 werd vorst Reynaert geëerd
 en boven iedereen vereerd
 om zijn verstand, sluwheid en streken
 en zijn maniertjes en zijn knepen.
 Zoveel bastaarden als hij
 maakte geen koning in zijn rijk.
 Er was geen recht, er was geen wet
 of hij had ze opzij gezet
 want hij kon het zo goed zeggen
 en de slechtste wet uitleggen
 dat ze zoet werd en plezant
 en aanvaard door heel het land.
 Denk nu niet dat ik hier lieg,
 of u misleid of u bedrieg,

neen de kern der bedriegerij staat in een wettekst die misleidt, een passus die als volgt vangt aan: het heeft geen of weinig belang waar men u met leugens vangt. En op een andere plaats staat nog wat dat standpunt staft als volgt: zonder protest onderwerp ik mij aan wie een berg noemt een vallei en daarvoor door allen wordt geëerd. De paus ook was zo geïntrigeerd door Reynaert dat hij hem liet halen op aanraden van zijn kardinalen. Wat verder verteld? In groot ornaat kwam de pauselijke heraut naar Parijs. Hij was niet verbouwereerd en vond de koning die verbleef in 't convent der dominicanen. Toen hij met broeders franciscanen een huldemis had bijgewoond waardoor de vorst had aangetoond dat hij welkom was, toen werd gegeven aan Reynaert de pauselijke zegen. Ik herinner mij zelfs geen kwart van de vreugde van vos Reynaert als hij naar hem toe zag komen de pauselijke gezant van Rome. Juwelen en een kist vol geld werden door de gezant neergezet. Reynaert wachtte geen volle dag om te gaan al aan de slag en maakte zich klaar voor de tocht; ook zeg ik: als hij vliegen kon zou hij niet eer zijn aangekomen op het grondgebied van Rome, waar hem feestelijk onthalen de Romeinse kardinalen die hem tegemoet kwamen te paard. Zelfs edelvrouwen en ja, voorvaar, ook freules waren gekomen – niet de lelijke maar de schone – allen met hun bewonderaars, met hun geliefden en hun minnaars en iedereen had fijne manieren om met Reynaert feest te vieren. Wat hier aan toe te voegen? Naar de paus is Reynaert dan gegaan en is voor hem recht blijven staan en sloeg zijn armen om zijn schouders

– daarvan scheen iedereen te houden – en dan een paar stonden later knielde hij voor d'heilige vader.
 – Reynaert, ik beschouw het als een eer dat gij wilt knielen voor mij neer.
 – Vader, zei Rein, 'k waardeer u zeer. Gij zijt voor mij mijn vorst en heer.
 – Heer, Reynaert, alles goed en wel, maar ik heb zorgen en veel kwel omdat niet elkeen speelt het spel dat ik verlang en hen opleg. Ik heb u dan ook geïnverteerd opdat ge mij uw toeren leert, want men heeft mij laten horen dat geen kasteel, dat geen toren u kan trotseren of weerstaan tot gij hun muren hebt neergehaald en ze volledig hebt vermaald. Van een deur maakt gij een venster en van een oude pot een ketel, van kousen maakt gij een kaproen, van een want een geitharen schoen, van een stekelvarken een haas en van een kraan een stekelaar.
 – Vader, zegt Rein, men zegt gewis dat het leven geen lachertje is. 't Is waar 'k maak van een schaap een paap, van een abt een rammelaar, een goede pater van een geilaard en een bisschop van een onnozelaar. Maar ik wil hier laten uitschijnen dat zij niet worden uw paladijnen als ze niet goed worden beloond met goud, met mijters of een kroon. Het is nodig voor die snaken een zalf of liniment te maken en te gebruiken enige tijd want anders is 't verloren tijd. Hem die lang op gunsten rekt geeft men beter geen liniment. Ik zeg u, zalf is van die aard dat als zij lang wordt bewaard geleidelijk verliest haar kracht voor het doel dat werd bedacht. Daarom zeg ik, om niet te liegen of u, vader, te bedriegen dat niet alles lukt want het smeer heeft geen effect op iedereen.

't Gebeurt dan ook dat men moet al eens het tegengestelde doen. Daarom zal men die kwade lieden soms gebieden en soms verbieden om ze op hun nummer te zetten. Ook moet men wetten stemmen voor zo'n toestand ter sprake komt. Dit systeem is voor de toekomst geschikt voor hen die men uitnodigt want, en dit is zeer gewichtig, een strikte methode moet er zijn. De paus hoort het en hij begrijpt. Dan Reynaert hij zijn handen reikt en heeft hem omarmd en gekust het hoofd dat op zijn schouder rust. Hij zegt: – In u heb ik vertrouwen maar mijn kardinalen moet ik houden want onder hen is geen wijs man. Iedereen die naar d'audiëntie kwam zag dat Reynaert zijn plaats had naast de paus die nog glimlacht omdat Rein hem had bijgebracht om bisschoppen met staf en mijter te maken van schapen en van geiten en van pakezels zelfs bosuilen, en verder, om te besluiten, om d'eersten als laatsten te plaatsen en van alles een chaos te maken. Hij zou het liniment al fijnmalen en bereiden al de zalven. Namaak, zegt hij, vrees ik niet in mijn streng bewaakt gebied. Ook heeft hij al het zegelrecht, zodanig dat hij onterecht Sint-Pieter en Paul, de zendeling, geplaatst had op zijn zegelring met hoofd en nek goed uitgebeeld. Zij droegen tot het lijmen bij al was 't louter bedriegerij. Toen de paus zoals 't betaamt de kap gegeven had aan Reynaert en hem zijn zonden had vergeven en drie lichte slagen had gegeven op zijn schouders met een palmtak, nam Rein de sluwste kardinalenclan met zich mee naar zijn verblijf dat gelegen was in een paleis. Wat nog gezegd? Zoveel jolijt maakte nooit een sterveling

als Rein de nieuwe vertrouweling zoals ik verteld heb en verhaald. Ik weet niet hoe 't verder is gegaan, welke woorden werden gezegd, wat op de recepties werd verteld, maar al die dikke kardinalen wilden dat Rein hen zou verhalen over zijn listen en zijn lagen, zoals hier later wordt besproken. Wanneer de tijd was aangebroken om naar huis terug te keren was heel Rome goed doordeseemd van zijn sluwheid en zijn streken. Hij vertrok dan naar Engeland waar hij meer dan in welk land koks hoopte te vinden en ook vond. Het verhaal ook ons verkondt dat ze vlug zijn streken leerden; vandaar ook dat hij zich dra keerde naar Duitsland met zijn gezelschap, waar hij zoveel succes had, dat daar was geen enkele man die niet naar zijn lering kwam. Een man werd niet geapprecieerd Die niet bij Rein was in de leer. Reynaert vermeed toch te jagen want als hij zich op jacht zou wagen liep hij voorzeker het gevaar dat men hem herkent voorwaar en hij gebracht wordt in gevaar bij de toeloop en 't gedrang van iedereen die hem aanhangt. Iemand die een zaak onderneemt die een verkeerde wending neemt komt weldra in de verdrukking omdat iedere nieuweling – ik wil hier niemand vermelden – hem niet zo goed kan helpen. Wie zich afgeeft met vos Reynaert weet niet hoe hij later vaart want hij kent nog geen derde van wat hij al te weten kwam. Zo gebeurt het dat niet weten zij die een zaak ondernemen dat hen wachten scha en schande zoals ondervonden het ram en de egel die van Reynaert hun heer en meester hadden gemaakt. Rein die hen zal desavoueren

en als het pas geeft zelfs onteren.
 Daarom: waren zij wijs geweest
 zouden zij door hem zijn geëerd
 zoals hij met kwade lieden doet.
 Maar de zaak verliep niet goed
 zodat menig dier sterven moest
 voor wie men ooit had geëist
 vergelding of hoge losprijs.
 'k Wil daarom zeggen kort en goed
 omdat mijn verhaal eindigen moet
 hoe Rein gehoord had de koekoek
 in het bos bij Malpertuis,
 dus niet verre van zijn huis,
 die hem voorspelde dertien jaren
 zoals hij in d'armen van zijn gade
 haar toevertrouwde in grote minne.
 Om aan zijn opgang te beginnen
 was hij zich nog aan 't bezinnen
 als Ermengarde zijn gade
 hem niet had aangespoord tot daden.
 Hij wou zich op zijn dood bereiden
 om in Gods gouden huis te verblijven.
 En dit is geen leugen voorwaar
 want aan het werk ging toen Reynaert.
 Elke dag ging hij aan 't strijden
 om 't beoogde doel te bereiken.
 Hij was niet zo dwaas en gek
 dat hij begon in 't wilde weg
 zoals veel anderen doen helaas
 die zaken beginnen zo massaal
 dat ze op 't einde niet meer weten
 waarvoor ze werkten en ook stredden.
 Maar vos Reynaert met veel gemak
 maakte af wat hij begonnen was
 zoals hierboven geschreven staat.
 Toen Reynaert het hele land
 sluw gezet had naar zijn hand
 keerde hij naar Grenomenil weer
 waar hij als allerhoogste heer
 dragen zou de scepter en de kroon
 zoals ik al heb aangetoond.
 Toen Reynaert in Grenomenil kwam
 was daar een menigte in groot getal
 die hem wachtte lange tijd al
 om te bepleiten hun twistzaken.
 Daar waren prinsen, barons en graven,
 burgers, rijkaards en edelvrouwen
 waarvan ik de naam niet kan ont-
 houden.

Armen, ouden en zwakkelingen
 werden niet aanhoord, wel hovelingen.
 Laster, Hypocrisie en Hoogmoed
 omringden Rein zo dicht en goed
 en hadden hem zozeer omprangd
 dat hij de druk haast niet ont kwam.
 De olifant, tot huiswacht aangesteld,
 weerstond aan de druk en het geweld,
 zodat men langs geen enkele kant
 kon komen aan de binnenkant.
 Alom hadden zich opgesteld
 arme lui die riepen: Geld! Geld,
 gij doet deze deuren opengaan
 en gij doet ons de dood ingaan,
 daar wij u niet kunnen bezitten.
 Van geld zeg ik, dat velen bidden
 om het te hebben en zij begaan
 geleidelijk en langzaamaan
 wandaden en geven ergernis
 omdat geld hun zo dierbaar is.
 Geld, dat zich aan u binden laat
 als men het u ontnemen gaat.
 Geld, men kan het wel vergaren
 door op te potten en te sparen
 als men het niet wil uitgeven.
 Geld, waarom verzet ge u tegen
 de neiging om u uit te geven?
 Geld, door u komt het dat de armen
 zich 's winters niet kunnen verwarmen.
 Geld, door u hebben wij verloren
 onze meester, zo edel geboren.
 Geld, wie gij hebt tot slaaf gemaakt
 is tot weinig goeds in staat.
 Geld, gij kunt heel goed namaken
 witte bijen en rode schapen.
 Geld, wat is uw advies wel waard
 als geen sterveling is in staat
 u te verwijten en te blameren
 om een zaak die gij wilt ruïneren?
 Geld, gij kunt neerslaan wie ge wilt,
 of in rang herstellen als 't u zint,
 behalve een dode; die kunt ge niet
 doen herrijzen met een ziel
 want voor de dood geldt geld toch niet.
 Dood, waarom laat gij ons wachten
 zonder ons lijden te verzachten,
 op ons einde onontkoombaar?
 Dood, waarom met één gebaar
 slaat ge ons neer van hoog tot laag?

Dood, waarom voor heel ons leven
 hebt ge ons Rein als vriend gegeven?
 Dood, waarom hebt gij dat gedaan?
 Wij zijn nu helaas voortaan
 aan uw wandaden gewoon
 zoals ik dikwijls heb gehoord.
 Aai, Dood, waarom hebt gij gekozen
 voor het leven al is het broze?
 Dood, beter is het een goede dood
 dan te leven als een malloot.
 Dood, is 't leven van een idioot
 meer waard dan een edele dood?
 Dood, meen niet dat een slecht einde
 zoveel waard is als edel verscheiden.
 Dood, waarom aanziet ge voor saffraan
 de distelbloem en 't giftig graan?
 Dood, hoe arm moet uw geschenk zijn
 als ge azijn schenkt voor zoete wijn!
 Dood, waarom hebt ge ons gezeid
 dat het donker helder is in mei?
 Dood, hoe blij hebt ge ons gemaakt
 blijkaar alleen voor uw vermaak!
 Dood, toon ons toch een levensbaan
 die we in vrede kunnen gaan!
 Dood, ik zie geen ander leven
 dan stervend elke dag te beven.
 O Dood, ik loof u niet meer
 daar ge alles deprecieert.
 Dood, wil toch niet vergeten,
 dat al is mijn heer overleden,
 zijn naam en faam blijven voortleven;
 ook zeg ik u met recht en reden
 dat zijn naam voortleeft onverminderd,
 in elk seizoen, zomer en winter.
 En zo heb ik u aangetoond
 dat de naam van wie bleef ongekroond,
 al is hij dood, veel meer is waard
 dan die van de heersende Reynaert.
 Ik sla daarom veel hoger aan
 de naam van een prins met faam
 die, naar mij voorkomt, hoger staat
 dan Reynaert die momenteel heerst
 overal waar hij is geweest.
 Het is dus beter in alle ere
 steun te zoeken bij baron of here,
 steun om rechtvaardig te regeren
 veeleer dan gezag te verwerven
 door gevlij van rijke erven.
 Ach, graaf Willem, iets anders dan eer

hebt gij niet gezocht of begeerd;
 men zag in u terecht een koning
 en dat waart ge naar mijn mening.
 De markies van Namen, naar 't schijnt,
 op u zo wonderwel gelijk
 geeft niet toe aan renardij.
 Daarom zeg ik hier onomwonden
 dat het mij niet heeft verwonderd
 dat vos Reynaert door zijn gedrag
 aan d'oorzaak en de basis lag
 dat heel het hof nu is verrot
 en verzielt tot op het bot.
 Ach, heer graaf, wat bedroeft het mij
 dat gij niet vermoedde dat Rein
 bezig was voor eigen belang
 te werken aan uw ondergang;
 helaas, ge wist het veel te laat
 van zijn gekuip en zijn verraad.
 Daarom is het dat ik verklaar
 dat zij die zich aan 't schaken zetten
 niet merken al de goede zetten
 die op het schaakbord bleven staan.
 Zo gebeurt het dat wie kwam 't laatst,
 van op zij, in 't lang en breed
 het spel overschouwend, weet
 welke zet wint de partij.
 En daarom zeg ik hier en schrijf
 dat steunen in trots en listigheid
 hen die ons een rad draaien voor d'ogen
 en bedriegen met list en logen
 de zwakke lui zonder talent
 tenzij men hen koopt met geld,
 is ons sleuren in een strijd
 waarover men met pijn en spijt
 spreekt in het hele koninkrijk.
 Daarom plaatste ik in mijn proloog
 de goede graaf Willem zo hoog
 zoals Marie de France deed
 die d'Esopet voor hem herschreef,
 en daarom zij het mij gegund
 hier te zetten een eindpunt
 aan Reynaert die de kroon mocht dragen
 – zoals ge hier al hebt vernomen –
 en bevestigd werd door Rome,
 zodat hij dragen mocht die krone
 in Frankrijk en in heel Bretagne,
 in Engeland en Allemagne,
 in Poitou en in Oostenrijk,
 in Saksen en het Schotse rijk,

in Lotharingen en Armenië,
 in Champagne en Bourgondië,
 in Azië en in Griekenland
 en bovendien in 't Heilig Land.
 Verder, wat nog? Er is geen streek
 in de wereld waar Reynaert geen
 man heeft hem toegewijd en genegen
 die van hem niets heeft gekregen,
 want ik zeg het, 't is bewezen,
 dat geen ondermaans wezen
 van renardij ooit is genezen.
 Maar de raadslui schonken recht
 aan wat ik in mijn verhaal bevecht,
 verhaal dat ik heb geschreven
 – ik liet het u al meermaals weten –
 voor Willem de ingoede graaf
 die ik een warm hart toedraag.
 En ik herhaal het ofschoon met spijt
 dat niemand nu nog macht verkrijgt
 als hij niet doet aan renardij.
 En daarom ook, weet het wel

wou ik mijn heer helpen op weg
 om hem beter te leren jagen
 dan hij nu doet heden ten dage
 en dat zou verheugen heel terecht
 zij die eerbiedigen het recht.
 Daarom ook wil ik nog zeggen
 waarom ik mij wil toeleggen
 om te vertalen met veel inzet
 de fabels van de Esopet.
 Veel geluk, een gelukkig leven
 moge de Heer de grave geven
 voor wie ik, ten zeerste toegewijd,
 met zorg en al mijn kundigheid
 verteld heb en nog zal vertellen
 de zaken die een mens verheffen
 als hij voor het goede leeft.
 Heren, wil nu zeer aandachtig
 luisteren hoe Marie zo prachtig
 heeft verteld en op rijm gezet
 de fabels die zij vond bij Esopet.
 Dies luister nu zonder verlet.

■ Rik van Daele

De kroning van Reynaert, een tijdsklacht

De tot nu toe nooit in een moderne taal vertaalde *Le couronnement de Renart* smeekt om verder onderzoek. Hij kan misschien een nieuw en ander licht werpen op de Reynaertmaterie en de literatuur aan het hof van de graven van Vlaanderen. Als eerste aanzet willen wij de context schetsen. De analyse van de tekst is voor later.

De *Couronnement de Renart* is een bijna tijdgenoot van *Van den vos Reynaerde*, die wij enkele maanden geleden toeschreven aan de grafelijke clericus en cisterciënzer lekenbroeder Willem van Boudelo tussen 1250 en 1255. Met 3408 verzen is deze Franse *Couronnement* maar een fractie langer dan zijn Vlaamse tegenhanger *Van den vos Reynaerde* (3369 verzen) – in de nieuwe literatuurgeschiedenis van Frits van Oostrom terecht als het beroemdste en grootste meesterwerk van onze (middeleeuwse) literatuur beschouwd.

De band tussen de Vlaamse graven en de Reynaertmaterie kennen we ondertussen al. In Gewijde van Dampierres psalterium van circa 1266-1275 verschijnt de alleen in *Van den vos Reynaerde* voorkomende scène waarin Reynaert Cuwaert tussen de benen neemt (Brussel KB ms. 10.607 fol. 86 r°). Deze drolerie of randminiatuur wordt trouwens nog in enkele andere uit de Dampierre-omgeving bewaarde handschriften aangetroffen (o.a. Yale 229, fol. 133 v° en Dublin, Chester Beatty Library, 61 fol. 61 r°). In Gewijdes psalmenboek komt ook het Esopisch tafereel van de raaf en de kaas voor (folio 88 r°).

Aan Jan van Vlaanderen, de vierde zoon van Gewijde van Dampierre en Mathilde van Béthune, werd na 1271 de Latijnse vertaling van *Van den vos Reynaerde*, de *Reynardus vulpes* opgedragen. Rond 1270 zijn er dus enkele opvallende getuigen die de Reynaertmaterie aan het Vlaamse gravenhuis binden. Ook *Le couronnement de Renart* past in deze context. De datering van de tekst is af te leiden uit de namen van de historische personages.

De onbekende (Vlaamse?) auteur schrijft zijn bijtende satire ter nagedachtenis van graaf Willem (ook wel Willem II genoemd) van Dampierre, de oudste zoon van gravin Margareta van Vlaanderen en de oudere broer van Gewijde van Dampierre. Willem was op 5 mei 1251 op 26-jarige leeftijd overleden (door paarden vertrappeld) tijdens een toernooi in het Henegouwse Trazègnies. De Vlaamse graaf wordt als wijs, gul, edelmoedig en hoofs omschreven. Zijn dood is volgens de auteur de schuld van de allegorische personages Hoogmoed, Laster en Afgunst. In juli 1246 werd hij door een scheidsrechterlijke uitspraak van koning Lodewijk IX van Frankrijk (de Heilige) en bisschop Odo van Tusculum erkend als erfgerechtigde in Vlaanderen (terwijl zijn stiefbroer Jan van Avesnes Henegouwen kreeg toegewezen). Graaf Willem diende het vruchtgebruik over te laten aan zijn moeder. Lange tijd werd verondersteld dat de dood van Willem diende gezocht te worden in de strijd tussen de Dampierres en Avesnes. Het lijkt voor de hand te liggen de tekst vrij snel na 1251 te dateren.

Maar omdat Willems broer Gewijde, de latere graaf, in *Le Couronnement* als markgraaf van Namen wordt vermeld, is de terminus a quo van deze tekst 1263. Op 19 maart van dat jaar kocht Gewijde immers het graafschap Namen. Pas in 1278 zou hij na de troonsafstand van zijn moeder Margareta (die in 1280 overleed) titelvoerend graaf van Vlaanderen worden. Het lijkt onwaarschijnlijk dat hij nadien nog

als markies van Namen werd aangesproken. Een zekere terminus ad quem is 1289, de datum waarop er duidelijke intertekstuele referenties naar de *Le couronnement* te vinden zijn in *Renart le Nouvel* van de Rijselse dichter Jacquemart Gielee.

J. Flinn poogde op basis van de overlijdensdatum van de Franse koning Lodewijk IX de tekst vóór 1270 te dateren. Ook de vermelding van de honden van de graaf van Poitiers (v. 443), dit is Alphonse, de broer van Louis IX, die in 1271 overleed, lijkt deze datering te bevestigen. Wij mogen in elk geval concluderen dat *Le couronnement de Renart* geschreven is tussen 1263 en 1289, wellicht zelfs 1271.

Over de anonieme auteur van *Le couronnement* is weinig bekend. We kunnen toch een en ander uit de tekst zelf afleiden. Volgens tekstbezorger A. Foulet, J. Flinn en S. Lefèvre werkte hij aan het grafelijke hof als klerk of dienaar. Volgens Flinn was hij wellicht lid van de grafelijke kanselarij. Hij vermeldt Gewijde van Dampierre in de epiloog als 'zijn heer' (vers 3392) en in de proloog deelt hij mee dat hij aan Willem al zijn talent heeft gewijd ('M'est pris talens et volentés', vers 11). Hij kende net als 'Willem die Madocke maekede' het recht, Latijn en de *Roman de Renart*. En meer dan waarschijnlijk kende onze anonieme auteur ook *Renart le Bestourné* van Rutebeuf (uit 1263). In elk geval lag op zijn schrijftafel de inhoudstafel van het vierde boek van het *Liber de natura rerum* (de eerste versie dateert van 1224 en de tweede van 1244) van de dominicaan Thomas van Cantimpré (1201-1272), de brontekst van Jacob van Maerlants *Der naturen bloeme* (circa 1270). Onze onbekende *Couronnement*-auteur somt alle viervoeters die hij in *De natura rerum* vindt op om zo de universaliteit van Nobels hof te onderstrepen, maar wellicht ook het allegorische karakter van het werk in de verf te zetten. Waarschijnlijk etaleerde onze auteur hier ook zijn kennis mee en wilde hij zijn publiek kennis laten maken met dit encyclopedische overzicht. In elk geval is onze auteur een geleerd iemand die voor een 'geleerd' publiek schrijft. Er wordt wel eens op gewezen dat de syntaxis in *Le couronnement* meermaals geweld wordt aangedaan, maar of dit op het conto van de auteur te schrijven is, is nog maar de vraag.

In zijn proloog geeft de auteur blijk van zijn kennis van de ridderliteratuur. Gavains (vers 53 en 107) verwijst naar de ridder van de tafelronde Gawein. Hij plaatst zijn verhaal in het kader van de ridderlijke en hoofse Arturverhalen en vergelijkt de strijdende en ondergaande graaf Willem met de ridderhelden Piercheval (Perceval bij Van Keymeulen, vers 107), Bohort (Boholt, vers 108), Yvain (Ivan, vers 108), Lanceloot (Lanselot, vers 109) en Tristan (Tristran, vers 110). Het personage Hue (vers 48, door Van Keymeulen vertaald als Hugo), dat in vrouwenkleden loopt, verwijst naar het chanson de geste *Huon de Bordeaux* (en niet naar een fabliau zoals A. Foulet vermoedt). Het vermelden van ridderhelden in een proloog (of een epiloog) van een Reynaerttekst is niet ongewoon. In de epiloog van branche VIIa (*Chantecler, Mésange et Tibert*, in de klassieke nummering: II) worden Yvain en Tristan (matière de Bretagne, vermoedelijk zelfs het lai *Chèvrefeuille* van Marie de France!) en Paris en Helène (verwijzend naar de Troiestof) genoemd; evenzo in branche XXV, *Les enfances de Renart*.

Hoewel *Le couronnement de Renart* een epigoon is, past hij perfect in de traditie van de *Roman de Renart* en bevat hij enkele typisch Reynaerdiaanse motieven: de vijandschap met de wolf, de vos die niet aan het hof aanwezig is, de zieke leeuw, de verwijzing naar een verblijf in Toledo om er de nigromantie (branche XXIV, vertaling in *Tiecelijn*, 2005, p. 218 e.v.) onder de knie te krijgen, enzovoort. Timer de ezel verschijnt in branche XII (*Renart et Liétard*, Martin IX. Enige motieven lopen

zelfs verrassend parallel met *Van den vos Reynaerde*: het voorkomen van een bever, een reis naar het Heilig Land. Wij knopen hier geen verdere conclusies aan vast. Zoals in *Reynaert I* staat in *Le couronnement* de vossentaal centraal. De vos is in zijn afwezigheid aanwezig en triomfeert door middel van het gesproken woord.

Tot slot van onze intertekstuele verkenning willen we wijzen op de dubbele, toch wel bijzondere, maar ook vreemde verwijzing naar de Esopische fabels van Marie de France in de epiloog van *Le couronnement* (vers 3362 en 3405). Vooral de eerste melding verdient onze aandacht.

Onze auteur deelt in vers 3362 mee dat Marie de France haar *Fables (Isopet)* opdroeg aan Guillaume ('Willem'):

Et pour çou dou conte Guillaume,	Daarom plaatste ik in mijn proloog
Qui ceste honor eut encharcie,	de goede graaf Willem zo hoog
Pris mon proloque com Marie,	zoals Marie de France deed
Qui pour lui traia d'Isopet.	Die d'Esopet voor hem herschreef.

Le couronnement staat in het handschrift Parijs, B.N. ms. 1446, het enige manuscript waarin de tekst is overgeleverd, vóór de *Fables* van Marie. Ofwel is in de laatste verzen een kopiïst aan het woord (volgens A. Foulet zijn beide teksten door dezelfde hand geschreven), ofwel heeft onze auteur zijn werk sterk binnen een geheel gecomponeerd. Het handschrift bevat trouwens grotendeels teksten die aan de hoven van de Dampierres en de Avesnes hebben gecirculeerd.

Onze anonieme auteur heeft zijn verhaal blijkbaar geschreven om vóór Maries fabels te worden gelezen/gedeclameerd. Tot slot deelt hij (de auteur of kopiïst) ook mee dat hij zelf de Esopische verhalen wil vertalen voor de graaf. Wie zou dit anders zijn dan Gewijde? En als de Esopische fabels reeds in Maries versie in het Frans bestonden? Waarom zou hij dan nog in een andere taal willen vertalen dan... in het Nederlands? Zouden de Esopische verhalen zoals de Reynaertverhalen (in later tijden) gediend kunnen hebben om Nederlands aan te leren of om het Nederlands te promoten? Werden ze vertaald om aan leden van de grafelijke hofhouding te verstrooien en te beleren? Hebben we hier met een vertaler van de Middelnederlandse *Esopet* te maken? Werkte hij in de onmiddellijke entourage van Gewijde (in wiens psalterium Esopische scènes voorkomen...), aan wie hij *Le couronnement* opdraagt? De Middelnederlandse Esopetversie die wij momenteel kennen, wordt toegeschreven aan Cal(f)staf en Noydekijn (waren dit spelnamen?) en wordt (op basis van een melding in Jacob van Maerlants *Spiegel historiael*, Eerste Paertie, derde boek, III, vers 9) circa 1284 gedateerd.

Het zou ook kunnen dat de kopiïst hier bezig is en dit deel van de epiloog niet bij de echte tekst hoort. Het zou ook kunnen dat de auteur aangeeft dat hij meer Esopische fabels in het Frans wil vertalen (want de collectie van Marie is kleiner dan de Latijnse collecties fabels). Tenslotte zou het kunnen dat hij zijn eigen tekst ziet als een Esopische fabel. Middeleeuwers onderscheidden minder duidelijk tussen fabels en dierenepiek als wij tegenwoordig doen. De materie dient verder uitgespit te worden.

Nemen we er nog even de epiloog van de *Fables* bij:

Al finement de cest escrit
 Que en romanz ai tretié e dit,
 Me numerai pur remembrance:
 Marie ai nun, si sui de France.
 Put cel estre que clerz plusur
 Prendereient sur eus mun labur,
 Ne voil que nul sur li le die;
 Cil fet que fol ki sei ublie.
 Pur amur le cunte Willame,
 Le plus vaillant de nul realme,
 M'entremis de cest livre feire
 E de l'engleis en romanz treire.

Bij het einde van dit werk, dat ik geschreven en verhaald heb in het Frans, zal ik mijn naam vermelden om blijvend herinnerd te worden en voorspoed af te dwingen: Marie is mijn naam en ik ben van Frankrijk. Het zou kunnen dat vele schrijvers mijn werk als het hunne zullen voorstellen, maar ik wil niet dat iemand dit doet, want ik wil niet in de vergetelheid belanden. Uit liefde voor graaf Willem, de dapperste van enig rijk, heb ik dit boek geschreven en het uit het Engels in het Frans vertaald.

Marie de France, 'Marie ai num, si sui de France' in de epiloog van haar *Fables*, leefde en werkte aan het Engelse hof, meestal wordt aangenomen tussen 1160 en 1215. Men verbindt deze vrouw die én de oudste Franse dichteres wordt genoemd én een van de grootste mysteries uit de Franse literatuurgeschiedenis, met het hof van Henry II en Eleonore van Aquitanië. Van haar is geweten dat ze werk opdroeg aan een nobele koning (die dan Hendrik II Plantagenet van Engeland of zijn oudste zoon zou zijn) en aan een graaf Willem ('Pur amur le cunte Willame', waarbij dan vaak de namen van William van Mandeville, William Marshall en vooral William Longsword (†1226), waarschijnlijk een natuurlijke zoon van Hendrik II, genoemd worden).

Willem van Dampierre werd pas in 1225 geboren. De kans dat Marie op hoge leeftijd voor de zeer jonge zoon van Margareta nog de *Esopet* vertaalde, is wellicht kleiner dan dat onze auteur van *Le couronnement* zich vergist. Dat er een tweede Marie in het spel zou zijn, is wellicht ook geen echte verklaring. Misschien heeft de auteur een autoriteitsargument gebruikt en de beroemde Marie in een soort wishful thinking als auteur in dienst van de betreurde graaf gezien? Of is dit ook een kopiïstentoevoeging?

Dat de graven belangrijke literatoren in dienst hadden, is in elk geval bewezen. Ook de grote Chrétien de Troyes kwam in zijn laatste levensjaren naar het Vlaamse hof om daar in opdracht van Filips van den Elzas aan een graalroman te werken: de *Perceval* of de *Conte du Graal*... Deze graalroman werd afgewerkt door Manessier in opdracht van Johanna van Constantinopel. Ook Margareta verzamelde heel wat dichters en minnestrelen rond zich, maar helaas zijn er geen rekeningen of bewijsstukken bewaard. Een van de hofdichters was Baudouin de Condé, waarover Jef Janssens meedeelt: 'Gewijdes moeder Margaretha van Constantino-

pel was de beschermvrouw van onder meer Baudouin de Condé; hijzelf liet omstreeks 1295 door Baudouin Butor een Arturroman schrijven, waarvan vier prologen bewaard zijn. Hij gaf verder de opdracht tot het schrijven van een voortzetting van de *Sept sages de Rome* en trok vanuit Brabant de Franstalige dichter Adenet le Roi aan. Deze was wellicht bekend met de Rijselse dichter Jacquemart Gielee, de auteur van *Renart le Nouvel* (1289) (p. 123).

Na deze uitweiding over tijdstip en milieu van ontstaan, willen wij graag nog even stilstaan bij de bedoelingen van de auteur en de betekenis van het werk.

Het opvallendste gegeven is in elk geval de dood van Nobel en de kroning van de vos, die voor het eerst in de Renarttraditie wordt gekroond. Reynaert wordt doorheen heel het verhaal bijzonder negatief afgebeeld. De vos staat voor hebzucht, geld- en machtshonger en de wil om van sociale status te veranderen. Vooral het opportunisme, verpersoonlijkt in ezel en egel, maar ook in de franciscanen en de dominicanen, die allemaal in Reynaerts dienst staan, krijgen een centrale rol. In dit opzicht staat de tekst sterk in de lijn van *Renart le Bestourné* en *Renart le Nouvel*. Het stuk ageert niet tegen bedelmonniken op zich, wel tegen de verloochening van onthechting en armoede ten voordele van geldhonger. De bedelorden zijn instrumenten in Reynaerts handen. Hun nieuwe God is Reynaert. Reynaert staat voor de laster, de afgunst, de hoogmoed, de list en valsheid, de geldhonger en het egoïsme in deze wereld. De nieuwe rijken willen in Reynaerts huis zijn en de roep van de armen om gerechtigheid wordt niet meer gehoord. Geld is de nieuwe meester. Reynaert staat voor de nieuwe idealen en voor de nieuwe tijd. De oude Nobel heeft afgedaan.

Men zou hierin ook een politieke evolutie kunnen zien, namelijk die van de feodale adel naar de geldadel onder de invloed van het rijke, stedelijke patriciaat. Het stuk ademt vooral een feodale sfeer en is gericht op het bewaren van de oude, feodale waarden. De auteur voelt duidelijk heimwee naar de aristocratische en feodale geest die aan het Vlaamse hof heersten. J. Flinn meent dat het niet om een echte 'roman à clef' gaat en geenszins om een verdoken verslag van de strijd tussen Dampierres en Avesnes. Waar wij wel van overtuigd zijn, is dat de auteur rouwt om de steeds belangrijker wordende rol van het geld. En misschien kan dit wel met de historische situatie verbonden worden. De grafelijke familie had niet alleen de machtige steden tegen zich, ook de dure hofhouding, de grote familie en vooral de twisten met de Avesnes kostten handen vol geld.

De Vlaamse burgerij stond op goede voet met de bedelorden, die hun rijkdom uitbouwden ten koste van de klassieke orden die vaak met de oude adel verbonden waren (o.a. de cisterciënzers die op goede voet met de Dampierres stonden). De auteur klaagt de discrepantie aan tussen de woorden over onthechting en armoede en het daadwerkelijk verwerven van rijkdommen via de stedelijke hiërarchie. Ook de alliantie tussen de Heilige Stoel en de bedelmonniken wordt om dezelfde reden gehemeld.

Deze tekst staat hierom ook dicht bij de tijdsklacht op het einde van *Reynaerts historie*:

Van Reynaert is een groot zaet	geslacht
Gebleven, dat dair nu zeer op gaet,	opklimt
Want men wijnt nu meer Reynaerd –	

Al en hebben sy geen rode baerd –
 Dan men ye dede hier te voren.
 Gerechticheit blijft al verloren.
 Trou ende wairheit sijn verdreven.
 Ende dair voor is ons gebleven
 Ghiericheit, loosheit, hat ende nijt. sluwheid – haat
 Dese hebbent al in hoor bevrijt. macht
 Sy ende hair coninghinne hoverdy hoogmoed
 Regneren nu op eerden vri,
 Al ist int paeus oft keysers hoff.
 Elck pijnt den anderen te steken off spant zich in – beroven
 Van sijnre eren ende stemmen, stem, d.w.z. invloed
 Ende selve myt vordel clymmen,
 Mit symonien ofte myt geweld.
 Men kent te hove niet dan gelt.
 Tgelt isser meer gemynt dan Got
 Ende men doet meer door sijn gebot,
 Want wie gelt brenct, is wel ontfaen
 Ende sijn begeren sel voort gaen, gerealiseerd worden
 Ist aen heren oft aen vrouwen. (B 7674-7696)

Belangrijkste bronnen

- J. Flinn, *Le Roman de Renart dans la littérature française et dans les littératures étrangères au Moyen Age*, Parijs, 1963.
- A. Foulet, *Le couronnement de Renard. Poème du treizième siècle*, Princeton/Parijs, 1929. (Elliott Monographs, nr. 24).
- J.D. Janssens, 'Wereldse literatuur in het dertiende-eeuwse Vlaanderen', in: *Handelingen van het colloquium Van vader- naar moedertaal. Latijn, Frans en Nederlands in de dertiende-eeuwse Nederlanden, georganiseerd door de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis op 23 oktober 1999*, Brussel, 2000, p. 119-135, Handelingen LIII.
- Th. Luykx, *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)*, Brussel, 1961. (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 39.)
- A. Strubel, *Le Roman de Renart*, Parijs, 1998, p. 1428. (Pléiade.)

En diverse internetsites en publicaties over Marie de France (o.a. de vertaling van de *Lais* door Corine Kisling en Paul Verhuyck), over literaire opdrachtgevers (o.a. Bert Besamusca, Mary D. Stanger, Willy van Hoecke e.a.) en over de Reynaertmaterie (o.a. Janssens, Van Daele, Bouwman e.a.).

Citaten:

P. Wackers, *Reynaert in tweevoud. Deel II. Reynaerts historie*, Amsterdam, 2002. (Delta.)
<http://www2.unil.ch/fra/HistLitt/Cours/Periode%20medievale/Marie.htm>

Met dank aan Jef Janssens en Paul Wackers voor hun commentaar op dit naschrift.

Jaak van der Helst: theaterfreak en vos

Wie de vacht van Reynaert eenmaal heeft geroken,
blijft zijn spoor volgen,
je kan je daar niet tegen verzetten.
Jos Houben

Er hangt vossengeur – wellicht vrucht van mijn verbeelding – in de laan waar Jaak van der Helst woont: de Stijn Streuvelslaan. Ik denk spontaan terug aan de West-Vlaamse auteur die zich als het ware letterlijk in de scherp geurige pels van de vos begroef. Als adelbrieven gelden Frank Lateurs vele bewerkingen. De vossengeur wordt nog een flink stuk doordringender wanneer ik na een gulle begroeting de hal binnenstap. Een indrukwekkend vossenmasker kijkt me stout en toch olijk in het gezicht, een kostbaar relik uit een van de vele Reynaertspelen. Erboven hangt een lijst met Delftsblauwe tegeltjes. Een vos is fluks op stap in de Hulsterse ‘omme-ganck’ die Jaak van der Helst in 1980 regisseerde.

JvdH: ‘Het masker heb ik nog maar een week in mijn bezit. Alle rekwisieten van de Reynaertspelen lagen te verstoffen ergens op een zolder.’

In de woonkamer toont hij me fier een Venetiaans lederen masker dat aan de comedia dell’arte doet denken; een kleine etagère verrast door de meer dan honderd vossenbibelots waarmee ze gevuld is. Vosjes in alle kleuren, alle houdingen en alle materialen. Zeer leuk is de balpen met guitige vossenkop, een zeldzaam kleinood dat de bezitter op de Canarische eilanden op de kop kon tikken.

De obligate fles wijn – rood natuurlijk – staat op tafel. Wij starten een gezellige babbel die mij laat ervaren dat Jaak van der Helst nog niets heeft ingeboet aan fel temperament (‘fel’ niet de Middelnederlandse betekenis, maar wel: bruisend, vol verbeelding en geregeld doorspekt met guitigheid). Het ging de laatste tijd nochtans niet zo goed met de gezondheid. Hij verbleef meer tussen ziekenhuismuren dan hem lief was. Vandaag lijkt alle kommer en kwel voorbij. ‘Ik speel mee in *Die Lustige Witwe*’, gooit hij er tussenin. Ooit hoorde ik hem zeggen dat hij het liefst zou sterfen op de scène.

Jaak van der Helst is Hammenaar. Hamme ligt aan de Durme, op de scheidingslijn van het Waasland/Reynaertland en Klein Brabant. Hij werd er geboren in 1939. Ik leerde hem kennen als leerling aan de Sint-Niklase Broederschool, waar ik zelf les gaf en de vos meer dan eens losliet. Zijn eerste toneelpasjes zette hij in de plaatselijke toneelgroep *Van God en evenmens* en eenmaal bij de ‘Broeders’ speelde hij mee in het openluchtspel *De gondelier van God* naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de school in 1957.

JvdH: ‘Een ontdekking voor mij, mijn eerste contact met een massaspel. Ik was verrukt en droomde. Ik ontmoette er ook voor het eerst de man die op mij de sterkste indruk heeft nagelaten en die steeds de belangrijkste inspirator bleef toen ik zelf volop met massaspelen bezig was: Mark Liebrecht.’

Tussen 1968 en 1971 volgde Jaak regiecurussen bij Frans Roggen, toen geen onbekende in de theaterwereld, en hij volgde de lessen aan het Gentse conservatorium. Luk Philips hielp hem in Mechelen en Antwerpen (conservatorium) verder in de toneelwereld. Het toneelvirus had hem in zijn macht en bracht hem de nodige successen (waaronder een zilveren medaille in Aalst). Jaaks theatercarrière is bijzonder rijk. Hij regisseerde onder andere massaspelen in Meerdonk, Kallo (*Canelaus*), Stekene (*Jan van Steene*), Lebbeke, Hamme en Sint-Niklaas (zie verder), bouwde en regisseerde stoeten en ommegangen in Opwijk en Hulst en hanteerde het regiestokje tijdens het vijftigste Nationaal Zangfeest in het Antwerpse Sportpaleis. We ontmoetten hem in Brugge tijdens *Bruges Celebrations*, een evocatie van de Bourgondische tijd, en in Alden Biesen, waar hij een Internationaal Jeugdfestival in goede banen leidde. Verder in zijn curriculum vitae: optredens in de Sint-Niklase toneelkringen Genesisus en Tijn, tv-optredens in *Beschuldigde sta op, Dirk van Haveskerke, Klein Londen, klein Berlijn*, co-regisseurschap met Jo Daems, Dré Poppe, Dries Waterschoot, Luk Philips, Mark Liebrecht, Paul Cammermans en andere theatercoryfeeën. Tientallen keren dirigeerde, regisseerde en speelde hij zelf de hoofdrol in *Het gezin van Paemel* van Cyriel Buysse naar een eigen uitgewerkt concept en dit in verschillende boerderijen in Sint-Niklaas, Belsele, Hamme en Klein-Sinaai (in de schaduw van de Boudeloabdij). In Sint-Niklaas zette hij in de stadsschouwburg het totaalspektakel *Scrooge* naar het kerstverhaal van Charles Dickens op de planken. Zeer recent verraste hij mij in de rol van de sluwe Njegus in *Die lustige Witwe* van Franz Lehár door het Sint-Niklase operettegezelschap Belcanto. Het personage deed me voortdurend aan Reynaert denken. Gluiperig leep, intrigerend, narrig van verschijning, scheve kop, huppelend en vleierig onderdanig, zich in bochten wringend. En of die vos hem bekend is! Hij speelde de hoofdrol in het eerste Sint-Niklase Reynaertmassaspel, regisseerde de volgende edities en werd ook voorzitter van de Orde van de Vos Reinaert.

Jaak van der Helst is tevens de auteur van de anekdotische bundel *Lijdensweg van een regisseur* en van het naslagwerk *Van Broederschool tot Landjuweel 1906-1986* over de Sint-Niklase toneelkring Sint-Genesisus. Ook heel wat scenario's vloeiden uit zijn pen. Hij was medeauteur van *Ik, Reynaert!* en auteur-regisseur van *Mensen achter de dijk*, een spectaculaire massaspelevocatie van het werk van Hammenaar Filip de Pillecijn, vol historische geladenheid en poëtische kracht.

Maar Jaak is niet alleen een rasechte theaterman. Hij is ook iemand die zich met hart en ziel sociaal engageert voor de armsten en meest noodlijdenden. Hij is

gewestelijk coördinator van de *Actie dorpen Roemenië* en actief in plaatselijke Roemeniëcomités. Vele malen leidde hij expedities met volgeladen vrachtwagens naar verre en moeilijk te bereiken Roemeense bergdorpen.

Maar het doel van het interview is natuurlijk zijn vele ontmoetingen met de vos-senfiguur.

Wanneer kreeg Reynaert je voor het eerst te pakken?

JvdH: 'Bij Marcel Ryssen. Jij las het verhaal, neen, jij speelde het. Ik zie je nog op de tafel staan, gesticulerend. Ik was toen al een toneelfreak en ik dacht: in die tekst zit theater. Ik fantaseerde en breidde uit. Ik zag het verhaal zich zo voor mijn ogen ontrollen, weids en vol afwisseling. Jij speelde op een tafel en ik zwierf op datzelfde moment al in mijn gedachten tussen struiken en langs kromme paden. Het decor ontplooidde zich zonder enige moeite in mijn verbeelding. En toen kwam het massaspel *De Gondelier van God*. Er opende zich een nieuwe wereld voor mij (hoewel ik die in mijn verbeelding reeds had betreden): de wereld van het groots opgevatte massaspel in een ruimte die bijna geen grenzen kent. Mark Liebrecht was daarin de gids. Het orgelpunt was ongetwijfeld het Sint-Niklase *Reynaertspel* op de Grote Markt in een regie van Mark en met mezelf in de hoofdrol in mei 1973. Het was Liebrecht die Reynaert definitief in mijn leven verankerde.'

Wat boeit je in de Reynaertfiguur?

JvdH: 'Wat ongemeen boeiend is, is dat er in ieder van ons een stukje vos zit. Ik herken in het verhaal ook het menselijk en het maatschappelijk gebeuren door alle tijden heen. Vandaag hoef je maar het politieke toneel te bekijken, nationaal en internationaal. Als je dat schouwspel door de ogen van de vos ziet, dan wordt het amusement, zij het een beetje wrang, maar het geeft je inzicht. Reynaert is een wereldfiguur, een archetype. Zonder naar iemand specifiek te verwijzen, boeit de figuur op zich. Het Reynaertverhaal is een ragfijn spinsel van vele menselijke karakteristieken. In iedere woonkamer zou er een Reynaert moeten hangen als zelfportret. Ook al herkent men zich niet ten volle, er zal altijd een trekje zijn dat past. Mijn 'Reynaertfobie' werd hechter en verdiepte zich toen ik zelf Reynaert was in 1973. Ik heb vele nachten met Liebrecht gepraat, zoekend naar de vos die ik moest neerzetten, op dat immense podium, op die immense markt, zodat iedereen de 'echte' vos zou herkennen. En daarvoor moest ik Reynaert zelf doorgronden. Het was een heerlijke tijd. Ik ging met de vos slapen en stond met hem op.'

Het Reynaertspel van 1973, een absoluut hoogtepunt?

JvdH: 'Ongetwijfeld. De schrijver ervan was Jos Houben [Antwerpenaar, geboren op 5 maart 1939], bekend als dramaturg-acteur en toneelschrijver en verbonden aan het Reizend Volkstheater. Ooit zei Houben me: 'het massaspel heeft zichzelf geschreven, ik mocht de pen vasthouden'.

Mark Liebrecht (pseudoniem voor Marcel Oger, geboren in Sint-Truiden in 1916, overleden in Mortsel in 1975) regisseerde en had de algemene leiding. Als eerste regisseur fungeerde Fred Kuypers. Het enorme decor van 86 meter breed met een loopbrug naar het stadhuis en aan weerszijden twee reusachtige schermen van zestien bij 25 meter, werd ontworpen door Maurits Fels. Fernand van Durme arrangeerde de sterk beeldende muziek (onder andere de Reynaertliederen van de Elegasten). Jacques Delsing leidde de choreografie. Kunstenaars Vera Neels ontwierp de kostuums. De acteurs werden gerekruteerd uit de plaatselijke toneelgezelschappen. Niet minder dan 600 jongeren zorgden voor de figuratie (waaronder de jonge Tom Lanoye als vossenwelp).

Het spel overtrof alle verwachtingen. De krantenartikels waren bijna eensluidend lovend. *Onuitputtelijke verbeeldingskracht*, titelde *Het Vrije Waasland* van 21 mei 1973. Het was een overweldigend kijkspel waar zelfs vuurwerk bij te pas kwam. Dezelfde krant loofde 'een denderende Reynaert, sober en precies in de uitbeelding van zijn karakter', die op iedereen grote indruk maakt (25 mei 1973). Zelfs de soms stekelige plaatselijke columnist en Reynaerdist Theo Penneman gewaagde in *Het Vrije Waasland* van 1 juni 1973 van een 'misbaksel door regie en vertolking gered'.

Het verhaal begint (toen nog) origineel. Willem verschijnt voor het hof, maar is er niet welkom. Hij wordt beschouwd als een lastpost. Maar hij is nu eenmaal zo populair geworden dat het gezelschap hem wel moet toelaten zijn stuk *Van de vos Reynaerde* op te voeren. Willem zal de rol van Reynaert spelen. Ook het volk mag meedoen. Iedereen vermomt zich in dierentooi. Het beestenspel kan beginnen. Dit procédé zal Jaak van der Helst ook in latere Reynaertspelen toepassen.

JvdH: 'Het was een gigantische opgave. Op zo'n immens podium verschrompel je als mens tot een mier. Hoe wordt je gebaar voor de massa herkenbaar? Hoe overwin je de afstand? Ik probeerde het met korte, dansende pasjes en vleiende hoofdbewegingen.'

In 1985 nam de intussen gestichte Orde van de Vos Reynaert het initiatief het Reynaertspel opnieuw op te voeren, zij het dan in een nieuw kleed. De grote inspirator was Jaak van der Helst. Hij paste de tekst van Houben aan en regisseerde zelf. 600 spelers riepen een nieuwe Reynaertwereld op. Er werkten meer dan 90 mensen mee achter de schermen. Het moest een overweldigend spektakel worden waarbij de modernste middelen aan bod kwamen.

Vervolgens naar een Malpertuus in de schaduw van kasteel Walburg te Sint-Niklaas?

JvdH: 'Ja, een totaal ander spel, een andere kijk op het verhaal, met andere accenten, zonder de inhoud van de Middelnederlandse tekst al te veel te verraden. Het werd een stuk met verwijzingen naar de actualiteit van de jaren 80 met de koning, de koningin, de eerste minister, de generaal en heel wat hoogwaardigheidsbekleders in dierenhuid. Het Reynaertverhaal was een soort alibi, een gezelschapsspel.

Wanneer het spel voor sommige spelers al te gênant wordt, besluiten ze terug in hun rol van hedendaagse gezagdragers te kruipen. Een spel in het spel, vol scherpe kritiek op het militarisme, de gezagsdragers en de kritiekloze volgzame burgers, de wolven die meehuilen in het bos. Voortdurend werden heden en verleden door elkaar gehaald. Het Reynaertverhaal kwam niet volledig aan bod: geen Courtois, geen Belijn, geen lekenbiecht en geen pleitrede rond de fabuleuze schat.'

Het was een spectaculair spel, met schitterende evocaties (zelfs hollende paarden ontbraken niet!), een feeëriek gebeuren waarbij kleur, licht en klank met elkaar wedijverden in intensiteit. Boeiend, meeslepend, wervelend, met een ongebreidelde verbeelding. Jaak van der Helst is een meester in het bespelen van de ruimte. Hij kende de taal en de stijl van het massaspel zo goed als zijn leermeester Mark Liebrecht. Wat mij nog duidelijk voor ogen staat is het idyllische tafereel van Reynaert en de zijnen in het veilige Malpertuus. De negen opvoeringen waren alle even succesvol.

Waarom de Orde van de Vos Reinaert?

JvdH: 'Het Reynaertreffen van 1973 smeedde een hechte band tussen alle medewerkers. De idee groeide om die band te bestendigen in een vereniging, een orde, die in de eerste plaats voor een vervolg zou zorgen van het eerste spel. Het stadsbestuur werd aangesproken en daar zag men het wel zitten, maar om mij nog altijd onbekende redenen haakte men toch af. De nagestreefde 'officialisering' mislukte dus, maar wij gaven het niet op. Op 7 maart 1976 werd uiteindelijk de Orde van de Vos Reinaert gesticht op initiatief van enkele enthousiastelingen. Een vossenraad van maximum tien leden vormde het dagelijks bestuur. De 'grootorde' verzamelde personen die zich op bijzondere wijze op Reynaerdelijk gebied hadden onderscheiden. Ze werden opgenomen op voorstel van de vossenraad. Alle rechtstreekse medewerkers waren 'vossen'. Fernand van Durme werd de eerste voorzitter. Ikzelf zat in de raad en werd de tweede voorzitter. Onze eerste droom werd de realisatie van een Mark Liebrecht-avond. Heel wat illustere 'Reynaerdisten' werden toen opgenomen in de grootorde, onder anderen Mark Liebrecht, Broeder Aloïs (postuum), Anton van Wilderode, André Stoop, Maurice Nonneman, Jozef de Wilde, Marcellijn Dewulf, de Hulsterse burgemeester P. Molthoff, Willem Melis, Maurits Gysseling, Jef Burm, Tine Ruyschaert, Albert Poels en Marcel Ryssen. De grootordeleden kregen na een laudatio een 'grootlint' opgespeld. Een eregast verzorgde een academische rede. Op een bepaald ogenblik werd gestopt met deze nominaties omdat wij in een ruimer rekruteringsgebied wilden terechtkomen. Vanaf 1989 werd overgegaan tot nominaties van Wase toneelspelers. We waren toen van oordeel dat amateurtoneelspelers meer waardering verdienden en te weinig aan bod kwamen. Voortaan reikten wij dus, omtrent de 'sinksendagen', vossenpluimen en 'oscars' uit voor uitzonderlijke prestaties op gebied van acteren, regie, technische omkadering... Met die oscar waren we echter zuinig. Ze werden bijvoorbeeld slechts uitgereikt bij beëindiging van een carrière of een uitzonderlijk goede vertoning. Een oscar was een eikenhouten schild met inscriptie op een koperen plaatje, plus een bas-reliëf waarop een of ander Reynaertfragment werd uitgebeeld. Maar lang werd dit niet volgehouden. Het werd stil rond de Orde. We namen nog het initiatief tot het totaalspel *Scrooge*, maar daarna bleven wij inactief. Maar goed, feitelijk bestaan we nog. En wie weet ...'

En nog was het niet gedaan met de vos in Sint-Niklaas?

JvdH: 'Het Reynaertvuur was blijkbaar nog niet geblust. In 1992 kwam de loze vos opnieuw aan zijn trekken, zij het dan in een andere pels met ik, REYNAERT! (met uitroepeteken) nabij kasteel Walburg, waar ook in 1985 het spel werd gespeeld. Spetterend was het zeker. De tekst van Houben was verouderd en wij (Yvan de Maesschalck, Freddy Poeck, Jaak van der Helst en Marcel Ryssen) schreven een nieuwe tekst. Twee jaar pennen, samenleggen van ideeën en teksten, wikken en wegen en vooral schrappen, tot uit eindeloos overleg een eindredactie tot stand kwam. De eisen die specifiek zijn aan een massaspel, de beschikbare ruimte in het stadspark en de regie die ik in mijn hoofd had, waren bepalende factoren voor die tekst. Vanzelfsprekend dus dat ik het laatste woord had... en misschien af en toe wel eens ongenoegen opwekte bij de andere auteurs. Maar het liep. Ik wilde de vos en zijn kompanen een Europese pels aantrekken. De Europese gedachte kreeg in

die jaren meer en meer vorm en ik wilde dat eenwordend Europa een beetje in zijn hemd zetten. Ik liet dus gekroonde en ongekroonde hoofden lustig kibbelen terwijl ze intussen fel in het ootje genomen werden door een sluwe en vooral zeer kritische vos. Het werd een van de moeilijkste zaken die ik ooit gedaan heb. De hofdag vond plaats in het Engelse koninklijk kasteel. Een bloemlezing van toenmalige Europese leiders zwerfde rond de troon van Elisabeth en Philip: Margaret Thatcher, Helmut Kohl, François Mitterand, Giscard d'Estaing, Ruud Lubbers, Wilfried Martens, Rainier van Monaco en Juan Carlos van Spanje, maar ook Michael Gorbachov en paus Johannes-Paulus II. Reynaert kronkelde zich tussen deze leiders. Hij belichaamde het desastreuze. Opnieuw zette het spel in met een verkleedpartij. Dan kon het spel in het spel beginnen: een machtsstrijd met vooral ellebogenwerk, dwarsliggen en elkaar de duivel aandoen. Alleen Reynaert, Hermeline en hun kinderen bleven zichzelf. Het oorspronkelijke verhaal liep als een rode en zeer herkenbare draad doorheen het Europese gehacketak: de hofdag, de verdediging door Grimbaart, de dagingen door Bruin, Tibeert en de das, Reynaerts biecht aan het hof, het goudverhaal, de ontschoeiing, het vossenhol Malpertuus, Belijn en zijn Cuwaertkopbrief, vaak verwezenlijkt met flashbacks.'

Ik herinner me nog levendig hoe verbluffend met klank, kleur en temporijske beweging werd gespeeld. Het ene speciale effect volgde op het andere. De laatste technische snufjes werden ingeschakeld zodat bijvoorbeeld Tielcelijn over de vijver naar de galg kon vliegen. Yvan de Maesschalck schreef toen: 'de gehele *Reynaert* aan plakken gesneden, maar in theatraal opzicht één brok onversneden passie.

Pakkend, vertederend, ontluisterend, wrang, onheilspellend lief.' Reynaert kreeg een grotere kop dan de andere dieren om zijn suprematie te accentueren. Hij verstoorde doelbewust de vrede. Hij was door en door slecht, de verpersoonlijking van het kwaad. In mijn geheugen staan nog steeds de dansende biggetjes in hun 'roze balletten', de scène waar Reynaerts kinderen met het schoeisel van Isegrim en Hersinde spelen en de spookachtige effecten met zwaailichten. Het was opnieuw een gigantische organisatie met 400 medewerkers, waarvan 200 technische assistenten, tien kilometer tekstband, 37 geluidsfragmenten, 65 lichtstanden, 195 kostuums, 50 maskers en een rekening van meer dan 40.000 euro.

Ook in Hulst was je de vos op het spoor tijdens de Reynaert Ommeganck op 21 september 1980?

JvdH: 'Het concept was door mij bedacht. Ik voerde de regie en had ook mijn aandeel in het scenario van Joke Bijnsdorp, Denise Verpaalen en Wim Snuverink. Aanleiding was het 800-jarig bestaan van de Reynaertstad Hulst. De Reynaertstichting wilde met die stoet een hoogtepunt in die viering leggen.'

Het initiatief van een Reynaertstoet of -spel in Hulst was echter niet nieuw. Reeds in 1956 werd een dergelijke Reynaertmanifestatie een groot succes. Dan waren er opvoeringen in 1958 en 1961 (de laatste geregisseerd door Antoon van der Plaatsse). In 1968 zou er een vierde uitgave komen, maar de financiële middelen ontbraken. In 1980 waren die middelen er in de stadsjubileumviering wel. Er namen dertien wagens deel. Een nar en een heraut van Nobel zetten de parade in. Daarna volgden de belangrijkste episodes uit het dierenepos. Alle episodes werden gespeeld. Als afwisseling tussen de wagens kwamen er groepen met vossenspreuken en vossengezegden, vendeliers, uitbeeldingen van fabels van La Fontaine, oude instrumenten en oude volksmuziek. En tot slot het vossenlied dat in 1973 door de Elegasten werd gezongen:

Dit was het lied
het scheve lied
het lied van Reyn de Vos
Zijn oog is vlug, zijn tong is los
en kwalijk zijn zijn streken.

Tot slot

Niemand verstaat de kunst van het totaalspektakel beter dan Jaak van der Helst. Hij weet welke rol de taal daarin moet spelen: kort gebald, eenvoudig, op de man af en vooral beeldend. Toch blijft de boodschap telkens overeind. Ze wordt niet weg-gemoffeld achter retoriek en overdreven effecten. Jaak van der Helst wil dat de kijker kan volgen en de symboliek verstaat. Hij heeft naar mijn gevoel het goede evenwicht gevonden tussen het spektakel en de diepere inhoud. Zijn mateloze fantasie, zijn gevoel voor de ruimte waarin het gebeuren zich moet afspelen, zijn kennis van de modernste toneeltechnieken en zijn taalbeheersing maken hem tot een talentvol regisseur. Het is een grote verdienste dat hij voor vele duizenden toeschouwers het Reynaertverhaal op beeldende wijze toegankelijk heeft gemaakt.

Over de vos schreef hij in zijn laatste Reynaertregie uit 1992:

Reinaert...!
Je gewetenloze optreden
doorheen zeven eeuwen
heeft mijn diepste zinnen geroerd.

Net als die duizenden Vosse-delvers
heb ik bij jou
geen oplossingen gevonden –
alleen maar vragen
zonder antwoorden.

Net zoals al die anderen
zet je me ook voor schut
en je blaft me laatdunkend na:
'Je krijgt me niet!'

Vos – ik heb me met je pels omhuld
ik heb je lijfgeur
maar ook je dodend instinct –
maar je aardse wezen
moet ik nog steeds nahollen.

Ook nu weer
zet ik je op een schavotje
maar val zelf
onder het mes
van de guillotine...

Vos – krijg ik je dan
nooit klein...?
Dit was mijn laatste jacht, Reinaert
Ik ga heen als
een geslagen jager...
Heb ik de buit gemist?...

Naschrift

De Reynaertmassaspelen waaraan Jaak van der Helst meewerkte, worden gedocumenteerd in de archieven van de Bibliotheca Wasiana en het Stadsarchief te Sint-Niklaas. Yvan de Maesschalck schreef over het massaspel van 1973 het artikel: *Reynaertspelen in Sint-Niklaas*, in: *Archivaria*, 1 (1992) 2, september, p. 69-74.

In *Tiecelijn* jaargang 5 (1992), nummer 4, verschenen artikels over *Ik, Reynaert!*, m.n. van Rik van Daele (*Ik, Reynaert!, een vos in dienst van Europa*), p. 160-162 en Yvan de Maesschalck (*Ik, Reynaert!, of een zachtzinnige nabeschuwing*), p. 163-164.

De foto's bij deze bijdrage zijn alle afkomstig uit het Stadsarchief Sint-Niklaas (met dank aan Piet van Bouchaute en Patty de Meester). De foto's werden genomen door Foto Delro te Sint-Niklaas. De centrale Reynaertfiguur is telkens Jaak van der Helst. De overzichtsfoto met tribunes en lichtmasten wijst op het spectaculaire karakter van het geheel.

De grafische werken zijn de logo's van de drie grote Sint-Niklase Reynaertmassaspelen. De cartoon werd in 1995 vervaardigd door Ernest Mets.

■ Paul van Keymeulen

Over de nobele leeuw of het gezelschap van Reynaert

De leeuw, ook soms Nobel genaamd,
bevond zich eens in een wijngaard
in vlak land, aan de rand van een bos,
met Ysegrijn en Rein, de vos.

Grote honger had iedereen.

Nobel, de leeuw, liet een luide geeuw.

De vos, verbaasd, met zijn rechterpoot,
maakte een kruisteken zeer hoofs
toen hij zijn adem zag verschijnen.

– Heer, vleide de huichelaar Reintje,
aan uw buik gezien en gemeten

hebt ge vandaag nog niet gegeten.

– 't Is waar antwoordde de koning.

Ik zal graag tot mijn voldoening

– ik zie er begerig naar uit –
meteen eten een flinke buit.

Laten we dus een verbond smeden
en beloven vanaf heden

samen te jagen en te eten
en eerlijk elke prooi te delen.

Dat beloofden en zwoeren zij
leeuw, wolf en vos, alledrij.

Daarna begaven ze zich op weg
langs bouwland omboord door een heg

tot ze aan de zoom van een bos
ontmoetten een sterke trekos

die rustig aan het grazen was

met een bonte koe en een vaars.

Ze lieten ze nog ongemoeid.

– Heer koning, zei Rein, 't lijkt me goed
dat we onze prooien nu verdelen.

Zei Ysegrijn: – 'k Ben daar niet tegen.

– En ik evenmin, sprak de leeuw
en liet alweer een luide geeuw.

Ysegrijn, 'k beveel u, verdeel
en maak dat ieder krijgt zijn deel

naar zijn grootte en zijn macht
en de waarde van zijn geslacht.

– Ik geef u de voorkeur met plezier,
zei de wolf. Heer, voor u de stier,

mij de koe. Rein die 't wild opdrijft
het jong vaarsje toebedeeld krijgt.

Daarmee, zo heb ik het verstaan
heb ik het zeer billijk gedaan.

De koning zei: – Dat zullen we zien!

In een woedeaan drift, koleriek,
met zijn klauw in Ysegrijns gelaat

een breed bloedspoor achterlaat.

Met zijn poot stroopt hij naar beneden

Over zijn snuit zijn huid van leder.

d'Arme Ysegrijn koos meteen
het hazenpad en hij verdween.

– Welnu, zei Nobel tot Reynaert,
geef nu gij aan ieder zijn paart.

– Zeker, heer, zei de slimme vos.

Voor u is de volledige os.

Naar de leeuwin die mijn dame is
gaat de koe die dik en vet is.

Aan de kroonprins, de lieve welp
wordt de jonge vaars besteld.

Zo lijkt mij, mijn heer en koning,
Goed en billijk de verdeling.

– Rein, zegt de vorst, mijn beste vriend,
bij uw vader die mij heeft gediend,
wie leerde u zo goed te verdelen?

– Bij Sint-Stefaan, 'k zal 't niet verhelen:
het is het dier daar vol euvelmoed
die nu draagt een bloedrode hoed.

Deze voorbeeldige geschiedenis
leert ons dat het aangewezen is

te leren van andermans kastijding
van wie ze ook komt, vorst of koning.

Vertaald naar: *Du noble lion, ou la compagnie de Renart*, in: A. Strubel, *Le Roman de Renart*, Parijs, 1998, p. 843-844. (Pléiade.)

■ Paul van Keymeulen

Het meisje en Ysegrijn

Een meisje werd verliefd op Ysegrijn
 die een diertemmer toonde op het kerkplein,
 verliefd nog wel op haar trouwdag.
 Hij was trots, naargeestig en slecht van gedrag.
 Hij deed daarom mislukte toeren
 en scheen de zweepslagen niet te voelen.
 Het zien van een geketende wolf
 geeft weer moed aan het gewone volk:
 in de trouwstoet maakte men dan ook veel plezier
 en bruidjonkers treiterden het dier
 en overal klonk spot en scheldwoord.
 De bruid zei geen woord.
 Het was geen vrolijke trouwpartij.
 Zij was mooi, puur en wijs.
 Zij trouwde met instemming van het volk
 met een jonge rijkard uit het dorp
 die sinds zijn geboorte was misvormd.
 Dat is van arme meisjes het droevig lot.

Terwijl de temmer met zijn zweep
 de sombere Ysegrijn dansen deed,
 wisselden de wolf en de bruid
 in stilte een veelzeggende blik uit...
 Zij gooide koperen munten naar de zigeuner
 terwijl de trouwstoet haar meesleurde
 naar het feestelijk gebeuren en het festijn.
 Op 't einde van de schranspartij
 – zoals dat de gewoonte is in Frankrijk –
 werd de bruid gedefloreerd.
 Maar toen 's nachts de rust was weergekeerd
 en haar man na zijn opoffering
 als een os aan 't snurken ging,
 onbezorgd voor het bloed dat bij 't vrijen
 gestroomd was langs haar volle dijen
 is zij gegaan naar de woonwagen
 en maakte zij zonder dralen
 de wolf in de wolfskooi los
 en is hem gevolgd naar het bos
 om er te worden zijn vriendin,
 zijn minnares en gemalin.

De volgende dag brak het schandaal los.
 De boeren trokken gewapend naar het bos.
 Men vindt er het meisje halfnaakt

dat naast wolf Ysegrijne slaapt.
Men nam ze allebei gevangen.
De wolf werd opgehangen
en de bruid voor de rechter gedaagd.
Men vroeg haar waarom ze dat had gedaan,
waarom ze zo gespot had met de goden.
Zij keek allen recht in de ogen,
haar man van drie turven hoog,
de buikronde pastoor, de rechter in zijn toog,
de boeren wat bedeesd en naïef
en zei hen dat ze van mannen hield
en dat de wolf als man haar erg beviel.

Vertaling naar: Jean Anouilh, *Fables*, Lausanne, La Guilde du livre, 1962.

Steunabonnee 2006

Minstens 25 euro. U ontvangt dan:

- (1) vier *Tiecelijn*-nummers;
- (2) uitnodigingen activiteiten vzw Reynaertgenootschap;
- (3) de bundel *Vossentaal* (niet in de handel);
- (4) de halfjaarlijkse *Nieuwsbrief van Het Land van Reynaert*;
- (5) vermelding van naam en woonplaats vanaf de betaling.

Voor 2006, betaling tot 1 maart

Antiquariaat Schoon Lier, Lier (B)	Green Center Select Delforge, Belsele (B)
Antiquariaat Secundus, Peter Everaers, Ter Hole (NL)	Piet Hageman, Hulst (NL)
Lucien Bats, Sint-Niklaas (B)	Hakkemars, Uithoorn (NL)
Bernard Benoot, Lochristi (B)	Yo Heyse-Herman, Stekene (B)
Ivan Bernage, Berchem (B)	G. Jansseune, Oostduinkerke (B)
Prof. dr. A. Berteloot, Münster (D)	Rien Jonkers, Alsemberg (B)
Prof. dr. Bart Besamusca, Utrecht (NL)	Kerckhaert, Hengstdijk (NL)
Karel Boeckx, Hoogstraten (B)	André Lampaeert, Houthulst (B)
A. Boeren, Rijswijk (NL)	F.J. Lodder, Ridderkerk (NL)
Em. prof. J. Boets, Schoten (B)	Dr. Nard Loonen, Boxmeer (NL)
R. Breukers, Bree (B)	R. & M. Malfliet-Lehembre, Stekene (B)
Broeders Hiëronymieten, Sint-Niklaas (B)	Arthur Masse, Antwerpen (B)
René Broens, Antwerpen (B)	Leon Matthijs, Lochristi (B)
Stanny Bruyninckx, Stabroek (B)	Peter Melis, Sint-Niklaas (B)
John Buyse, Stekene (B)	Marie-Jeanne Moors-Peeters, Aalst (B)
Felix Claessens, Tienen (B)	Marc Moorhamer, Tielrode (B)
Jeffy Crauwels-Costeur, Antwerpen (B)	Dirk Naudts, Proefbrouwerij, Hijfte-Lochristi (B)
Annemie de Brabandere, Waasmunster (B)	Simone Nonneman, Borgerhout (B)
Ivo de Cock, Stekene (B)	Armand Onghena, Brasschaat (B)
Wim de Cock, Belsele (B)	Pijp- en Tabaksmuseum, Sint-Niklaas (B)
Juliaan de Cuyper, Burcht (B)	Philip Proost, Deinze (B)
Ineke de Deckere, Clinge (NL)	Restaurant Reinaert, Sint-Niklaas (B)
T. de Geeter, Puurs (B)	Reineke Fuchs-Museum, F. von Fuchs, Linden/Hessen (D)
Maurits de Jonghe, Assebroek (B)	Prof. dr. Joris Reynaert, Drongen (B)
E. de Koning, Hulst (NL)	Paul B. Reynaert, Zellik (B)
Yvan de Maesschalck, Sint-Niklaas (B)	Em. prof. J.-J. Reynaerts, Tienen (B)
Marcel de Meyer, Rupelmonde (B)	Omer Reyniers, Sint-Niklaas (B)
Maria de Rooze, Lokeren (B)	Hans Rijns, Leiden (NL)
Firmin de Vos, Destelbergen (B)	Prof. dr. Rita Schlusemann, Leipzig (D)
Joop de Vos, Delft (NL)	K. Schreuder, Leiden (NL)
G. de Vos-Keppens, Mechelen (B)	Prof. dr. A. Schwarz, Lausanne (CH)
Lieven Dehandschutter, Sint-Niklaas (B)	Paul Steuperaert, Le Faget (F)
Ingrid Desmedt, Knokke-Heist (B)	Elze ter Harkel, Groningen (NL)
Willy Devreese, Marke (B)	Th. Thiels, Beers (NL)
Lutg. D'haene, Bissegem (B)	Richard Thiron, Sint-Niklaas (B)
Marnix D'Haluin, Tiegem (B)	Luc Tirez, Stekene (B)
H. Elst, Kalmthout (B)	Dr. Veerle Uyttersprot, Dendermonde (B)
Peter Everaers, Ter Hole (NL)	J.J.M. van Acker, Westdorpe (NL)
Willy Feliërs, De Klinge (B)	René van Bogaert, Kruibeke (B)
Chris Ferket, Deinze (B)	Freddy van Bogget, Kapellen (B)
Gemeentebestuur Lochristi (B)	W. van Cannegem, Virginal (B)
Wim Gielen, Hulst (NL)	Gustaaf van Daele, Sint-Niklaas (B)
Em. prof. Jan Goossens, Heverlee (B)	Walter van Dam, Middenschool, Beveren (B)
Hugo Govaert, Lokeren (B)	Lutgart van den Broeck, Sint-Niklaas (B)

Wout van Dinther, Vught (NL)
Georges van Dooren, Stekene (B)
P.H. van Gemert, Bunnik (NL)
Roger van Huffel, Sint-Niklaas (B)
Fam. Van Kemseke, Sint-Gillis-Waas (B)
M. van Kerchove-Mariman, Sint-Niklaas (B)
H.G. van Otterloo, Houten (NL)
Claudine van Overloop, Brugge (B)
Marinus van Reeth, Niel (B)
Jozef Verbraecken, De Klinge (B)
Johan Vercruysse, Willebroek (B)
Drs. Erwin Verzandvoort, Rosmalen (NL)
F. Vogel, Purmurend (NL)
Willy Volckaert, Mechelen (B)
A.M.H. Vos, Breda (NL)
J.W. Walgien, Oldenzaal (NL)
M. Wassenburg, Hulst (NL)
Prof. dr. Werner Waterschoot,
Grembergen (B)
Prof. dr. Frank Willaert, Antwerpen (B)

Jaargang 19 nummer 1

1	Rik van Daele	De kroning van Reynaert
2	Paul Wackers	Beestjes, beestjes, allemaal beestjes. Een rondgang door de middeleeuwse bestiariumtraditie
18	Amand Berteloot	Twee beresterke helden in gevaar. Of wat heeft <i>Van den vos Reynaerde</i> met <i>Ogier van Denemerken</i> te maken?
30	Willy Feliërs	De centsprent <i>Geschiedenis van Reinaert den Vos</i>
56	Paul van Keymeulen	<i>De kroning van Reynaert</i>
99	Rik van Daele	<i>De kroning van Reynaert</i> , een tijdsklacht
105	Marcel Ryssen	Jaak van der Helst: theaterfreak en vos
116	Paul van Keymeulen	<i>Over de nobele leeuw of het gezelschap van Reynaert</i>
117	Paul van Keymeulen	<i>Het meisje en Ysegrijn</i>

Illustratoren

Wim de Cock (omslagillustratie), Erasmus Quellijn de Jongere en Jan Christoffel Jegher, Ernest Mets

Illustraties (prenten, tekeningen ...) uit de collecties: Herman Heyse, Peter Everaers, Rik van Daele (afdruk afkomstig uit de chalcografie van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel)

Foto's

Stadsarchief Sint-Niklaas, foto Delro

Medewerkers aan dit nummer

Amand Berteloot, Haus der Niederlande, Krummer Trimpen 3-5, D-48143 Münster,
bertelo@uni-muenster.de;

Willy Feliërs, Polenlaan 34, B-9170 De Klinge, willy.feliërs@skynet.be;

Marcel Ryssen, Pr. Jos Charlottelaan 48, B-9100 Sint-Niklaas; marcel_ryssen@hotmail.com;

Rik van Daele, Nijverheidsstraat 32, B-9100 Sint-Niklaas; rik.vandaele@online.be;

Paul van Keymeulen, de Zevenster 41, B-2970 's-Gravenwezel;

Paul Wackers, Universiteit Utrecht, Trans 10, NL-3512 JK Utrecht, paul.wackers@let.uu.net.

Peter Everaers, Willy Devreese, Hilde Reyniers en Els Wauters.

Illustraties kaft achteraan: *Reinaert de Vos, episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw, met aenmerkingen en ophelderingen van J.F. Willems*, Gent, By F. en E. Gyselynck, Boeken steendrukkers, 1850.